

Іван Мозговий

АПОФЕОЗ ІДЕЇ:

**український порив у контексті
духовних реалій Сумщини**

Рекомендовано вченою радою
Сумського державного університету

Суми
“Коллаж-Принт”
2018

УДК 172.15+179.2+271.22+398.33+94](477.52)
М 74

Рецензенти:

доктор філософських наук, професор *Бойко О. П.*;
доктор філософських наук, професор *Харьковщенко Є. А.*
доктор історичних наук, професор *Щербак М. Г.*

Книга рекомендована до друку вченою радою Сумського державного університету (протокол № 4 від 14.12.2017).

Випущено за Сумською міською Програмою
“Відкритий інформаційний простір м. Суми” на 2016–2018 роки”

Мозговий І. П.

М74 Апофеоз ідеї : український порив у контексті духовних реалій Сумщини. – Суми : Коллаж-Принт, 2018. – 223 с.

ISBN 978-966-97820-2-1

Книга є дослідженням, у якому завершується тематика, започаткована в попередніх працях автора: “Аномалії духу” (2001), “Агонія епігонів” (2010) і “Аномалії духу – 2” (2015).

У виданні представлені матеріали, які розкривають тривалий, суперечливий і драматичний шлях утвердження і торжества в нашому суспільстві української національної ідеї. Аналізуються духовно-релігійні засади національної ідеї та практичні заходи по її реалізації в процесі історичного розвитку України. Загальноукраїнський контекст переплітається з його виявами на теренах Сумщини або подається через призму світосприйняття мешканців Сумщини як порубіжного регіону між світом демократії й ареалом тоталітаризму.

Книга розрахована на студентів, викладачів вищих навчальних закладів, учителів шкіл, усіх тих, хто цікавиться питаннями історії, релігії, політики, духовної культури в цілому.

УДК 172.15+179.2+271.22+398.33+94](477.52)

ISBN 978-966-97820-2-1

© Мозговий І. П., 2018
© Коллаж-Принт, 2018

*Своєму рідному селу Чернечій Слободі –
моїй благословенній Малій Батьківщині,
яка в часи вишневих світанків
посеред квітучих садів і голубих ставків
напоїла дитячу душу пристрасною любов'ю
до Великої Батьківщини,
нашої неньки України, –
присвячуються
вистраждані рядки цієї книги...*

На під'їзді до села Чернеча Слобода з боку Сум

**За околицею села Чернеча Слобода.
Одна з наших доріг у світ...**

ЗМІСТ

ПРОЛОГ	6
Розділ 1. ДЕРЖАВНІСТЬ	16
1.1. Тернистий шлях до волі.....	17
1.2. Великий гетьман.....	22
1.3. Перша Конституція	25
1.4. На шляху до державності	34
1.5. Наша сила – в єдності	37
1.6. Непорушна єдність.....	40
1.7. Наша єдність – назавжди.....	48
1.8. Відновлення державності	52
1.9. Перший ювілей держави.....	58
1.10. Українська держава: здобутки, втрати, сподівання.....	61
1.11. Чи потрібна політична реформа	65
1.12. Ветерани УПА і Закон	73
1.13. Ніяка партія не може бути поза критикою	80
1.14. Старі – нові назви	85
Розділ 2. ДУХОВНІСТЬ	88
2.1. Загадки Різдва Христового	89
2.2. “Втрачені роки” Ісуса	93
2.3. Таємниця Христового воскресіння.....	100
2.4. Великдень.....	106
2.5. День Святого Валентина	108
2.6. Вірування сивої давнини	110
2.7. Минуле в сьогодні	114
2.8. Свята Покрова.....	132
2.9. Релігійно-правові засади переборення церковної кризи в Україні.....	138
2.10. Сім раз відміряй.....	144
2.11. Ювілейний Помісний собор.....	148
2.12. Про істину, про “друзів” і Платона	150
2.13. “Доки ж ти, Катіліно...?”.....	154
2.14. Про Христа, який ... заснував іслам!	160
ЕПІЛОГ.....	162
Незабутня казка, або Замість висновків.....	163
ДОДАТКИ.....	183
1. Уквітчані славою	183
2. Небесна сотня	197
3. Пішли у безсмертя.....	208
ПРИМІТКИ	212
SUMMARY	222

ПРОЛОГ¹

Протягом тисячоліть різні зайти підступно посягали на українську землю, створювали скрутні умови, за яких мешканці краю позбавлялися права на пристойне життя й повноцінне буття, ніби переставали бути господарями в своєму краї. Тому й розгорталися на українських теренах потворні в своїй сутності процеси “*аномалій духу*”², які обумовлювали неминучу “*агонію епігонів*”³. І вустами “червоного директора” Кучми стверджувалося, що, мовляв, “національна ідея не спрацювала в Україні”!.. Отож завдяки “довготерпеливості” і недостатній наполегливості народу невдовзі на світ Божий знову “пробилися” депресивні “*аномалії духу – 2*”⁴.

Та ось після весни 2014 український народ таки зумів об’єднатися! Ніколи раніше ще не було такого піднесення патріотизму та духовного зростання нації, як у ці хвилини її найбільшої напруги! Напруги тієї нації, яка всерйоз задумалася над своєю національною ідеєю та її возвеличенням чи обожненням, тобто “*анофеозом* (“обожненням”) *ідеї*”.

...Національна ідея завжди поставала як акумулятор національних програм, політичних ідей, гасел, цінностей, як рушій національного розвитку, основа національної самосуверенізації чи національного самоутвердження. У кожного народу вона становить ніби платформу національної ідеології, визначає теоретичні засади національної свідомості. При цьому поряд із “національною ідеєю” розрізняють термін “ідея нації”, що вбирає в себе її яскравий образ перспективного майбутнього, котрий, як правило, міститься поза межами одного покоління і силою своєї притягальності та емоційного забарвлення забезпечує порив різних поколінь у напрямку до осягнення поставленої мети.

Що ж таке “українська національна ідея”? Помічено, що народ тоді говорить про національну ідею, коли він усвідомлює свою єдність, свій внутрішній зв’язок, свій історичний характер, свої традиції, своє становлення і розвиток, свою долю і призначення, та робить їх предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі. Але, по-перше, причина єдності може бути різною, по-друге, національна ідея “не є сталою”, вона завжди розвивається і трансформується.

Отже, тепер дещо з історії. У Давньому Римі “національна ідея” виражалася в прагненні до тріумфу римської зброї як засобу

розширення “римського світу” з його цивілізаційною місією. Згодом Візантія надала цій експансіоністській ідеї християнсько-монархічного забарвлення, а в Росії в XVI–XVII ст. запанувала гібридна релігійно-політична доктринальна міфологема – ідея “Третього Риму”, яка змальовувала ординську Московію “вершиною світової історії” та мала на меті легітимізацію претензій Москви на найбільш консервативну частину “Візантійської спадщини”.

Не випадково у XVIII ст. національна ідея Росії набрала шовіністичних обрисів і полягала в “собиранні русских земель”, належали вони коли-небудь Росії чи ні, тобто у творення нової імперії. При цьому чим тяжкішим був стан справ у Росії, чим жорсткіші виклики стояли перед нею, тим більше з’являлося там людей із затребуваною свавільною політичною позицією.

Натомість цивілізований світ у цей час поставив на перший план проблему людини. Так, наприкінці XVIII ст. національна ідея Франції полягала в ідеї рівності громадян та прав людини, США – в процвітанні американського народу, а Німеччини – в об’єднанні спільноти людей на основі німецької мовної та культурної спільності. В Україні ще раніше сформувалася ідея незалежної держави, яка мала гарантувати вільний розвиток її мешканців – українців та інших етносів, котрі цю ідею поділяють – і найповніше це проявилось в Конституції Пилипа Орлика 1711 року.

Проте “московський світ” намагався й далі “освячувати” шовіністичні, реваншистські ідеї, надаючи їм “месіанського” забарвлення. Тому “національною ідеєю” в цій країні ставало щось нелюдське – уварівська тріада (“православие – самодержавие – народность”), ленінізм та сталінізм, що передбачали звеличення одних за рахунок інших. Як протидія цьому проросли ідеї фашизму в Італії, нацизму – в Німеччині, імперства – в Японії, що кликали до нейтралізації комунізму і встановлення “нового ладу в світі”.

За умов протистояння західної цивілізації й східного варварства в середовищі ніби то “серединного” (насправді відірваного від Європи) українського народу, що вів криваву боротьбу за право жити під мирним небом, викристалізовувалися зміст і основні вияви власної національної ідеї. Незавершеність у своїх принципових засадах процесу державного будівництва на українських теренах завжди обумовлювала гострі дискусії щодо національної ідеї.

Так, на думку доктора юридичних наук Володимира Ліпкана, українська національна ідея – це національна ідея українців. Вона є

трансцентрична категорія, яка виражає прагнення українців до власного самовираження, передусім наявності власної держави⁵.

Головний редактор газети “День” Лариса Івшина визначає українську ідею іншою формулою: це – ідентичність і модернізація, тобто – розвиток, збільшення числа українців – красивих, здорових, розумних та духовних, завоювання ними конкурентних позицій у своєму регіоні й світі, утримування духовного потенціалу, аби вони зберегли себе у кращій формі, яка їм дісталась за цивілізаційні періоди, і примножили той спадок.

Головний редактор аналітичного журналу “Схід” Володимир Білецький, у свою чергу зазначає: “Напевно найхарактернішим для кожного українця є життєве кредо “Зроби себе!”. Можливо це і є серцевиною нашої “національної ідеї”, яка формує будь-який народ, виділяє його з інших, є базисом розвитку, процвітання держави і культури, гарантом “довголіття” нації”⁶.

Натомість соціолог Олександр Некрасов підкреслює, що національна ідея України – це її незалежність, а також те, що записано в ст. 1 Конституції України (“Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава”). Оце і повинно бути українською національною ідеєю!..

На думку ж публіциста Володимира Кузьменка, суть української національної ідеї дуже проста: вона мусить давати ясну відповідь на всілякий український виклик будь-де й будь-коли. І ця ідея має бути стисла і всеохопна як справжня, абсолютно істинна – бо природня!..

Але окрім пафосу й фундаментальних розходжень у визначенні поняття “українська національна ідея”, обумовлених складністю й суперечливістю її внутрішньо змісту, є проблеми, викликані тим, що процес формування національної ідеї в Україні переплітався з процесом творення й становлення української нації й українського національного простору. Можна погодитися, що поняття “національний простір” за тривалий історичний період увібрало в себе цілу низку різнорідних складових: а) природне або географічне середовище; б) територія; в) політична сфера; г) процес історичного творення українського суспільства у просторі й часі; д) ментальність і національна свідомість українського народу; е) культурологічний аспект; є) зовнішні фактори впливу на формування та розвиток національного простору; ж) соціальні й економічні умови; з) генетичний зв’язок поколінь українського народу; і) релігійний фактор.

Вагомий внесок у творення фундаменту ідеї національного простору зробили ще в ХІХ ст. Харківський, Львівський, Київський, Одеський (“Новоросійський”) і Чернівецький університети, які за умов лібералізації московського політичного режиму під впливом реформ 1860-х – 1870-х рр. стали основними осередками, що продукували та популяризували наукові знання ХІХ – поч. ХХ ст., та різні “Записки” наукових товариств. Значною була роль цілої низки самих наукових товариств (Харківське “Імператорське” Товариство, Одеське Товариство Історії та Старожитностей, Наукове товариство імені Шевченка, Українське Наукове Товариство у Києві), які були створені з метою концентрації інтелектуального потенціалу, координації досліджень, організації ефективного обміну науковою інформацією і видавали свої роботи в низці періодичних видань.

Зазначені процеси обумовили еволюцію поглядів мислителів на зміст поняття “українська національна ідея”, і тут чітко простежується поляризація, невід’ємна від специфіки історичного шляху українського народу, починаючи щонайменше з давньослов’янських часів.

Так, у процесі формування української національної ідеї тільки протягом останнього тисячоліття можна виділити не менше семи історичних періодів, яким тотожні відповідні рівні зрілості національної самосвідомості українців, що й репрезентують їх (нації) представники:

– доба феодальної роздробленості в Русі (ХІ–ХІІІ ст.): Нестор Літописець, князь Володимир Мономах, автор “Слова о полку Ігоревім” – актуальною залишалася проблема єдності Русі в боротьбі з ворогами;

– галицька й литовська доба (ХІІІ–ХV ст.): князі Роман (пом. 1205), Данило Галицький (пом. 1264), боярин Дмитро Дедько (у Галичі в 1340–1349), князь Свидригайло (1432–1452) – тут гостро стояла проблема хоч і обмеженої, але автономії України;

– славетна козацька доба від часів Середньовіччя до періоду Гетьманщини (1492–1654): полемісти, братчики, священнослужителі, козаки – це був час усвідомлення українцями себе як єдиного народу з самобутньою культурою й менталітетом, що має рівні з іншими народами права на свободу, і цей період завершився творенням козацької держави;

– період від спілки українців із Московщиною до ліквідації української автономії (1654–1783): гетьмани Богдан Хмельницький

(1648–1657), Іван Виговський (1657–1659), Петро Дорошенко (1665–1676), Іван Мазепа (1687–1709), Пилип Орлик (1709–1742) та ін.: даний період знаменував, з одного боку, поширення грамотності на всю Гетьманщину й закладення основ української національної ідеї, а з іншого, – обрусіння нашої творчої інтелігенції та вербування її на “служіння” в Московщину;

– епоха від кінця XVIII ст. до розпаду УНР (1783–1921), що характеризувалася творенням літературної мови, формуванням власної політичної та наукової думки, театру й літератури як виявів осмислення національної ідентичності, прагненням до створення власної держави (яким протидіяла кривава Російська імперія з її політикою закріпачення, заборони української мови як найважливішого чинника національного самоототожнення, нищення української еліти), а водночас формуванням у своїй основі національної ідеї під пером великого Кобзаря;

– доба совєцької імперії (1921–1991) як етапу драматичних випробувань (відсутність у частини населення гордоців за мову й культуру, дифузність національної ідентичності, схильність хитких представників національної еліти до співробітництва з московськими окупантами тощо);

– період від відновлення незалежності України до сьогодні (1991–2018), який засвідчив утворення української нації, її “постколоніальний” менталітет, а в подальшому – національний злет.

Тут варто фрагментарно зупинитися на найбільш яскравих постатях трьох останніх етапів процесу творення національної ідеї. Спочатку в XIX–XX ст. вона найактивніше розроблялася у концепціях Тараса Шевченка (1814–1861) як її “хрещеного батька”, а також у Миколи Костомарова (1817–1885), Михайла Драгоманова (1841–1895), Івана Франка (1856–1916), Лесі Українки (1871–1913), В’ячеслава Липинського (1882–1931), Дмитра Чижевського (1894–1977) та ін. Надалі вагомий внесок у розробку власної національної ідеї внесли представники українського націоналізму, передусім Микола Міхновський (1873–1924), Дмитро Донцов (1883–1973), Мирослав Кушнір (1890–1951), Микола Сціборський (1898–1941). Водночас у цю добу фактично проявилися дві тенденції в обґрунтуванні національної ідеї: а) поміркована (драгоманівська), яка ставила соціальні й культурні питання вище національних; б) радикальна (міхновська), яка готувала еліту до боротьби за повну незалежність України.

Надалі в період визвольних змагань початку ХХ ст. на теренах реалізації української національної ідеї з різним рівнем успішності діяли Михайло Грушевський (1866–1934), Володимир Винниченко (1880–1951), Симон Петлюра (1879–1926). На жаль, через свої соціалістичні ухили, хоч і національно зафарбовані, вони втратили час для організації опору большевицькій агресії, тому й потерпіли поразку в боротьбі за Україну.

Згодом, на першому етапі “комуністичного будівництва”, суперечливий внесок у розвиток національної ідеї намагалися зробити т.зв. “націонал-комуністи” – М. Скрипник (1872–1933), О. Шумський (1890–1946), М. Хвильовий (1893–1933). І хоча їхня діяльність обмежувалася мовно-культурними питаннями, почалося переслідування української еліти.

У середині ХХ ст. слід виділити епопею національно-визвольних змагань, коли під гаслами ОУН-УПА виступали Євген Коновалець (1891–1938), Юрій Липа (1900–1944), Степан Бандера (1909–1959), Роман Шухевич (1907–1950), Лев Ребет (1912–1957), Ярослав Стецько (1912–1986) та ін. Клич ОУН-УПА – “Здобудеш українську державу, або загинеш у боротьбі за неї” – сприяв посиленню звитяги за українську національну державу, який і став виявом української національної ідеї на даному етапі. І хоча тоді держава не була здобута, проте такі героїчні змагання дали поштовх продовженню національно-визвольного руху шестидесятниками, а потім, у кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття, обумовили, з одного боку, зростання чисельності носіїв і захисників української національної ідеї, а, з другого боку, ослабили дії захисників псевдоінтернаціоналізму, спрямованих на асиміляцію українців з боку московських шовіністів.

Не випадково головним чинником державотворення і націєформування в українській національній ідеї стала ідеологія націоналізму чи національної демократії. Бо не можна творити державу, формувати націю без інструменту (ідеології, моралі), любові до того, що твориш (націю, державу)!

Адже скрізь у світі (і в Україні також) лише “націоналізм є і для окремих націй, і для людства в цілому, великим і незамінним добром”, оскільки лише з його допомогою можна “досягнути найвищого рівня розвитку”⁷. При цьому “український націоналізм визначає націю не расою і не кров’ю (як нацизм), а спільною волею, ідеєю і політичною активністю”⁸.

Та хоча у 1991 українці й здобули державу, але українська еліта через нерозуміння своєї місії, ролі провідників народного руху не взяла влади в свої руки, і цим скористалися прокомуністичні, антиукраїнські і псевдо-українські сили, які владу перехопили. Виявившись недостатньо згуртованими, націоналісти (патріоти) не добилися люстрації правлячої комуністичної верхівки й визнання совєцької влади окупаційною, а тому допустили до керма пострадянську еліту, інтереси якої найчастіше не співпадали з інтересами більшості українського народу, а то й суперечили їм. В результаті надалі перед українськими патріотичними силами постало завдання перебрати владу в свої руки і сформувати справжню українську національну державу, і це завдання все ще перебуває на стадії реалізації.

Як бачимо, українська національна ідея завжди поставала як спонуканням до подальшого формування і утворення Української Соборної Самостійної Національної Держави. В основу цієї держави повинні бути покладені національні цінності, і в першу чергу цементуючі принципи української культури й мови як державної, яка має панувати в усіх сферах суспільного життя на всій території України (ст. 10 Конституції України і її тлумачення Конституційним Судом України), що не заперечує буття національних меншин (котрі не перешкоджатимуть розвитку, функціонуванню і виконанню відповідних функцій державної мови).

Національна ідея має також передбачати наявність: інформаційного простору, сформованого державною мовою (не менше 80 %); єдиної Помісної Української Церкви; держави, наповненої українським національним змістом; збалансованості гілок влади (виконавчої, законодавчої, судової); народовладдя; соціально-економічної, національної справедливості у всіх сферах життєдіяльності (економічній, політичній, правовій, мовній, інформаційній, майновій тощо); принципу зайняття посад (особливо на всеукраїнському рівні) згідно відсотку національних груп населення; прав, свобод і всебічного розвитку українського народу (з домінуванням духовної сфери), з визначенням того, що держава – це не лише спільне національне багатство і спільна перспектива всіх українців, але й спільна відповідальність, а, отже і спільний її захист від внутрішніх і зовнішніх окупантів, від розкрадення народного багатства, а в даний час – ще й необхідність припинення пограбування національних багатств.

Український народ довго не міг вийти з посткомуністичного суспільства і дикого, зденаціоналізованого капіталізму, тому українська нація і “нацменшини” були обмежені як у культурі, так і в мові, а весь народ – і в матеріальному плані. Ось чому постала необхідність мобілізації всіх національно-патріотичних сил, для яких “Україна – понад усе”, щоб не допустити руйнівної діяльності, деморалізації і космополітизації українців з боку ворожих сил, що й спричинило Революцію Гідності (2013–2014).

Але слід розуміти, що збудувати Українську національну державу може лише мудрий, державотворчий, об’єднаний, високоорганізований, активний український народ, до того ж за умови проведення потужної інформаційно-просвітницької й організаційної роботи. На сьогодні основними проблемами в побудові саме Української держави, тобто у втіленні в життя української національної ідеї, передусім є:

- відсутність науково-обґрунтованої програми, стратегії і тактики побудови держави. Допоки що всі владні структури (із кравчуківсько-кучмівською психологією) говорять про українську національну ідею, але ніхто з них не спромігся дати її визначення, тож і в Вікіпедії до цього часу немає науково вивіреного матеріалу;

- схильність частини українців шукати причини своїх проблем тільки у непорядності ворогів, у обставинах що склалися, але водночас не в своїй пасивності, державотворчій безграмотності, роз’єднаності і деколи небажанні об’єднатися, в неорганізованості, невмінні визначити пріоритети, бездіяльності і “лінивстві” (хоча ці вади не стосуються всіх українців!), а тим більше розчаруванні в державі через певні причини (хоча у першу чергу тим шкодили собі і сім’ї). А отже, в таких випадках треба знаходити вихід із ситуації, а не опускаючи руки і лише спостерігати за погіршенням ситуації.

Малоактивна присутність на українській політичній арені правих державницьких сил, їх слабкість, та схильність частини української еліти бути підкупленою, політична пасивність значної маси селянства й зросійщеність міста, наступальна агресивність представників російської спільноти, зростання смертності серед українців, масова трудова еміграція соціально активних прошарків населення, які віддають перевагу освоєнню чужини, а не наведенню порядку у власному домі, завжди сприяли вчинення большевицькою клікою жажливих дій над українським народом (голодомори, репресії, втягування у війни, дерібан та приватизація державного багатства

компартійною олігархією тощо), а після 1991 – вживленню в український організм таких псевдосоціальних експериментів, як “кравчукізм”, “кучмізм”, “януковичізм”, доки народні революції початку ХХІ століття не відкрили перед нацією шляху до її оздоровлення.

Сьогодні Україна є унітарною державою, але різні її регіони мають свою специфіку культурного розвитку й розгортання державницького будівництва. Так, на Сумщині як у порубіжній землі з московською ордою (тюркське – “зграєю”), абсолютно відмінною у своїй ментальності від європейських етносів, утвердження національної ідеї мало доленосне значення для всієї української людності. Можна сказати, що саме від позиції Сумщини залежав доленосний вибір України: іти їй у світ варварства чи в цивілізацію? І Сумщина гідно справилася з цією складною місією, цікаві вияви якої тому й потребують сьогодні свого поглибленого вивчення.

Зрештою, Українська Національна Ідея, розвиваючись протягом тривалого часу і засвоюючи елементи різних політичних учень, постала в своєму “синтетичному” вигляді, поєднавши прагнення людей розбудувати не просто державу, а Державу, де б людина була господарем своєї долі і в якій реалізувалися б основні уявлення про гармонійний розвиток Особистості. У цій державі мають надійно утвердитися **Бог і Істина, Правда і Воля, Добро і Любов, Віра і Надія, Творчість і Краса, Честь і Гідність** як найвищі цінності.

Віками реальність, до якої прагнули українці, набувала в їх уяві сакрального вияву, боротьба за неї поставала як утілення в життя Божественного задуму, задля чого кращі сини й доньки України готові були без вагань, у хвилини крайнього напруження, покласти своє єдине й дорогоцінне життя як криваву данину на вівтар Соборної Держави, виявляючи цим неперевершені повчальні приклади, на яких будуть виховуватися багато нових поколінь, що так і не зрозуміли вороги України. У кращих представників української нації проявилися такі риси, як самовіддане служіння надособистістому сенсу, безкорисливе творення нового, відстоювання ідеї з безмежним ризиком аж до втрати свого буття. ***Сьогодні бачимо “апофеоз” ідеї, тобто її Божественне освячення, яке визрівало на жахливих ріках людської крові.***

І хоча в розумінні кожного українського мислителя відбивалися свої, часом відмінні елементи української національної ідеї, найкраще про сподівання українців сказав Великий Тарас:

“І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі”⁹.

На такій Землі має бути зміцнена велична будівля Української Державності, яка за своїм змістом стане рідною й дорогою кожному українцю як віками виплекана власна містична “Хата”. Адже:

“В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля”¹⁰.

І практичні кроки українського етносу за останні роки засвідчують, що його воріженьки таки “згинуть” і таки запанує на своїх теренах українська людність, яка так багато зробила для процвітання світової спільноти, п’ять разів рятуючи її від рабства, що тепер ця людність має вже Божественну санкцію на власне віковичне процвітання в дорогій серцю Україні!..

Нині українці вже абсолютно усвідомлено не бажають бути “населенням” слабозвинуті держави, що перебуватиме у васальній залежності, тим більше свого одвічного ворога (яким він буде до його покаяння!) – Росії. Не влаштовує їх і стан України як ринку дешевої робочої сили та ринку збуту неякісних товарів. Більшість населення не хоче, щоб їх діти схилилися перед чужою культурою чи псевдокультурою та шукали щастя по далеких світах. Більшість громадян у своїй сукупності прагне стати повноцінною нацією, справжнім господарем на рідній землі.

Але для цього потрібна подвижницька діяльність української еліти, яка народжена нацією, проте лише через усвідомлення ідентичності з власним народом здатна стати творцем та реалізатором високої культури й національної ідеї, що покликана зайняти провідне місце в ієрархії духовних цінностей, і в ній мають ствердитися тези про непорушну єдність долі представників свого етносу, про подальше зміцнення національної держави, про щасливе майбутнє її громадян, про досягнення ними гідного місця серед інших націй та надання всьому цьому, як і належить, – Вищого Сакрального Сенсу.

А це означає, що розуміння вищого українського ідеалу, рясно омитою кров’ю кращих представників нації, не може бути не священним і не обожнюваним!..

Розділ 1

ДЕРЖАВНІСТЬ

1.1. ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ ДО ВОЛІ¹¹

Споконвічна мрія кращих синів України збулася – наша держава стала незалежною. Дорога до неї не була встелена трояндами, навпаки – історичні дороги до незалежності характеризуються вибоїнами й манівцями; часто-густо, озируючись, ми бачимо криваві калюжі крові багатьох попередніх поколінь. Однак історію не перепишеш. Сьогодні ми можемо констатувати: прагнення наших предків проросли добротним зерном, їх сподівання здійснилися, заповітна мрія українців стала реальністю.

Нашій незалежності виповнюється 9 років¹². Тепер варто не втратити шанс, який подарувала історія. Вік молодий. Як тендітна рослинка, незалежність потребує турботливого піклування кожного, хто живе в Україні. Бережімо й плекаймо її. В ім'я тих, хто боровся за неї, заради майбутніх поколінь.

Сьогодні “Діалог” започатковує цикл матеріалів, який оглядово розповість про довгі й тернові шляхи-дороги до незалежності.

Незабаром український народ урочисто відзначить дев'яту річницю незалежності своєї держави. Дата, здавалося б, не зовсім “кругла”, але від того вона не менш важлива для нас. Бо надто великі жертви покладені на віттар заради неї – з майже 200 самостійних нині країн важко знайти ще одну, шлях народу якої до волі виявився б настільки тернистим. Тому усвідомлення цього шляху допомагає нам краще зрозуміти значущість завойованої свободи і дає наснагу на подальші мирні звершення, саме до яких завжди й прагнули наші люди.

Щонайменше дві вагомні соціальні “революції” мали місце на території України – приручення коня і формування Трипільської культури (V–III тис. до н.е.) як найдавнішої землеробської культури в Європі. Від її часу можна говорити про автохтонність українців, які, незважаючи на певні етнічні “допливи” та культурні зміни, зберегли головне – любов до рідної землі, психологію трудівника, а не настрої грабіжника-ординця.

А скільки ж зайд спокушались на наші чорноземи! Скільки чужинців пронеслося нашими степами, сіючи навколо сльози, кров і руйнування! І саме в Північному Причорномор'ї наші пращури-скіфи, про яких писав грецький історик Геродот, уперше в 512 до н.е. зупинили навалу 700-тисячної перської армії на чолі з непереможним царем Дарієм! Щоправда, перси змогли спустошили велике місто Гелон біля нинішнього с. Куземин на Охтирщині, але їхню агресія

скіфи відбили. І цим чи не *вперше* допомогли європейцям зупинили експансію варварського світу на Захід.

Сусідами скіфів були *греки*-колоністи, які засновували свої факторії на берегах Чорного моря. А ще перед скіфами на теренах України кочував перший відомий в історії нашого краю народ – іраномовні *кіммерійці*.

Скіфів у Північному Причорномор'ї змінили *сармати* й *алани*, потім прийшли *готи* з північного заходу (Прибалтики) і *гунни* – зі сходу (Азії). В подальшому схід найбільше “підготовував” нашу землю безбожними ординцями – насамперед це стосується *аварів* і *булгар*, *торків* і *угрів*...

У боротьбі з загарбниками в Придніпров'ї, починаючи з перших століть нашої ери, склався *Антський* племінний союз, що й є праукраїнською спільнотою, оскільки інші, сусідні (московський і білоруський), етноси постали лише як результат синтезу наших переселенців із місцевими угро-фінськими й балтськими племенами. До складу земель, на яких проживали ранні слов'янські племена, входила і вся територія сучасної Сумської області. На берегах Сейму, Сули, Ворскли і Псла виявлено понад 70 городищ, поселень та курганних могильників I тисячоліття нашої ери.

Не випадково саме східні *слов'яни* створили найбільшу і одну з наймогутніших у Європі держав – Київську Русь (IX–XIII ст.), що охоплювала територію від Чорного моря до Балтійського й Білого. Часом і сьогодні можна почути баєчки про те, що Русь – це, мовляв, “колиска трьох братніх народів” (мається на увазі російського, українського й білоруського!). Насправді ж це була саме наша, українська держава, що володіла, проте, і землями сусідів. Її творцями стали праукраїнці, тоді як Росія має таке відношення до Русі, як Румунія – до Римської імперії (там теж схожі назви)! Русь – це наше славне минуле, наша багатюща спадщина, наша законна гордість, щодо яких Росія поставала як лютий ворог...

Немало знаменитих і трагічних сторінок вписали в історію руси-українці, відстоюючи свою незалежність. Згадаймо хоча б деякі: перемога над *Візантією* київського князя Олега, який прибив свій щит на воротах Царгорода (907), чи знамениті походи й героїчна загибель переможця *хозар* князя Святослава (972), з черепа якого печенізький князь зробив келих; здобуття князем Володимиром Корсуня – нині Севастополя (988) чи героїчний рейд і прикра поразка в степах князя Ігоря (1185); остаточний розгром *печенігів* князем

Ярославом (1036) чи боротьба з навалою половців у 1187 році, коли в літописах уперше, поряд із “Руссю”, вживається інша назва – “Україна” (Московія-Росія постане лише через триста років)... І саме через територію Сумщини київські князі здійснювали свої походи проти хозар, печенігів, половців.

Та невдовзі, особливо починаючи з XII століття, колись могутня Русь розпадається на дюжину окремих князівств, південна частина Сумщини в басейнах рік Ворскли, Псла, Сули опинилася в складі Переяславського князівства, а Посейм’я з Путивлем увійшло до Чернігівського, пізніше – до Новгород-Сіверського князівства.

Давньоруські літописи називають цілу низку значних міст на території Сумщини: Ромен, Вир (тепер центр Білопілья), Путивль, В’яхань (тепер с. Городище Недригайлівського району), Попаш (тепер околиця Недригайлова), Глухів, Зартий (існує гіпотеза про його знаходження біля с. Волинцеве Путивльського району) та ін. Нашому краю, його людям, подвигам і славі, помилкам і поразкам у боротьбі з *половцями* присвячено знамениту літературну пам’ятку Київської Русі – “Слово о полку Ігоревім”, створену, можливо, на теренах Сумщини.

На жаль, князівські чвари полегшили чорну справу новим номадам – *монголо-татарам*, що, подібно смерчу, прокотилися по наших землях у 1239–1242 роках. І ось у 1240 році останні захисники Києва зібралися на мурах Десятинної церкви, яка впала від ударів таранів, поховавши під уламками і русів, і їхніх ворогів... Знемагаючи в жорстокій боротьбі з Азією, наші предки своїми зраненими грудьми *вдруге* закрили від варварів, тепер степовиків, ту Європу, яка надалі могла спокійно простувати до прогресу.

Правда, ще сто років трималася на чолі зі своїми королями Галицько-Волинська держава (1199–1349), яка відбивалася від східних *бусурманів* і західних *рицарів*. Але, знесилена у тяжкій боротьбі, вона стала ласою здобиччю для сусідів – *мад’яр* і *молдаван*, *поляків* і *литовців*.

Сумщина з середини XIV ст. входила до складу Великого князівства Литовського, потім (з 1569) до Речі Посполитої, пізніше (з 1654) – до Московії. Кожна з цих держав намагалася захопити наші прикордонні території, що призводило до численних війн, нападів, загибелі людей, знищення міст і поселень. Населення чинило спротив загарбникам; зокрема, на території Роменщини за свободу краю з литовцями боролися князі Глинські.

Тодішні покоління українців прагнули бачити вільною рідну землю, рясно политу кров'ю і густо встелену кістками своїх предків. Тож невдовзі стяги другого етапу визвольних змагань підняли в XVI ст. запорозькі козаки. Саме вони поставили заслін перед *кримськими татарами* й підлеглими їм ордами, які чи не щорічно чинили спустошливі напади на Україну (під час одного такого нападу до татарського “ясиру” потрапили 100 тисяч полонених українців!), здійснювали превентивні походи (особливо в XVII ст.) проти *Османської Порти*.

Що стосується Сумщини, то її територія тепер знову стала центром селянських і козацьких виступів: улітку 1606 в Путивлі розпочалась селянська війна під проводом І. Болотникова, одним із найближчих і найвидатніших соратників якого був путивлянин Ю. Беззубцев. У 1618 через Путивль на Москву йшов козацький гетьман (1614–1622, з перервами) Петро Сайгайдачний.

Значну славу козацтву склали оспівані в думах і піснях інші наші гетьмани – герої народних повстань, які віддали своє життя за волю України – підступно вбитий Криштоф Косинський (1593) і четвертований Северин Наливайко (1597), зраджений Тарас Трясило (1630) і страчені Іван Сулима (1635), Павло Бут (1638), Василь Томиленко (1638) та інші...

І все ж у 20-х рр. XVII ст. польський уряд змушений був визнати Січ як “державу в державі”. Щоправда, аби поширити козацький устрій на всю Україну, потрібно було великого полководця, політика й будівельника держави.

Таким діячем став Богдан-Зіновій Хмельницький (1595–1657), який у 1648 році започаткував загальноукраїнську Визвольну війну, вигнав з України поляків і вступив до Києва. Народ захоплено вітав гетьмана (1648–1657) як другого Мойсея, котрий визволив рідну землю з чужоземної неволі.

Не може не вражати героїзм і патріотизм наших предків, який вони продемонстрували в часи визвольних змагань. Це, наприклад, 300 невідомих козаків, що, подібно спартанцям, перекрили полякам шлях під Берестечком (1651), аби дати змогу Іванові Богуну зберегти в скрутну годину українську армію; або захисники містечка Буші (1654), котрі висадили себе в повітря, лиш би не здатися ворогові. Про масштабність Визвольної війни українського народу (1648–1676) свідчить навіть те, що армія Богдана разом із партизанськими загонами налічувала близько 300 тис. чол. (для порівняння – у війську

О. Пугачова, керівника найбільшої селянської війни в Росії у XVIII ст., було 30 тис. чол.). У цей час, окрім Івана Богуна, прославилися щонайменше 80 таких народних ватажків визвольних змагань, як полковники Максим Кривоніс, Нестор Морозенко, Іван Золотаренко, Григорій Гуляницький та багато інших. Геній Б. Хмельницького підняв наш народ із вікового занепаду, зв'язав перервану нитку української державності і наклав відбиток на всю наступну вітчизняну історію.

У роки Визвольної війни проти поляків і московитів (1648–1676) до самої смерті гетьмана Б. Хмельницького існувала Українська козацька держава (Військо Запорозьке), до складу якої входила і територія Сумщини, а саме: Глухівщина, Конотопщина, Роменщина, Кролевеччина. Пізніше ці землі увійшли до складу Гетьманської України, а південно-східна частина краю відійшла до Слобожанщини. Це знайшло відображення в належності нашого населення до певних станів: більшість людності Гетьманщини складала козаки, а Слобожанщини – селяни. Звідси і своєрідність побуту, звичок, одягу, мови населення Гетьманщини і Слобожанщини. Окремо стоїть Путивльщина, яка ще на початку XVI ст. була загарбана Московією.

На жаль, у боротьбі з переважаючими силами ворога Богдан змушений був шукати союзників: то татар із турками, то молдаван із угорцями, то шведів із литовцями, і все це вимагало певних компромісів. Зрештою, військовий союз із московським царем (1654) виявився настільки фатальним для Української держави, що Богдан у 1657 поставив на меті розірвати Переяславські “домовленості”. До сьогодні не спростована версія, що, боячись розриву, московські посли підсипали гетьманові отруту...

Державницький курс Богдана продовжили його спадкоємці, що прагнули вибити *москалів* з нашої землі. І такого результату добивалися гетьмани Іван Виговський (1659) і Юрій Хмельницький (1661), Іван Брюховецький (1667) і Петро Дорошенко (1668). Так, передусім землями Сумщини ішло під Конотоп військо гетьмана Івана Виговського (1657–1659). У 1659 під с. Соснівка на Сумщині відбулася знаменита Конотопська битва, в якій українська армія розгромила вщент хижу 150-тисячну московську орду. На території краю точилися бої з московітами й за гетьмана Юрія Хмельницького (1659–1663). Окрім цього українцям довелося напружувати зусилля з метою не допустити османської експансії на північ і захід у 70-х – 80-х рр. XVII ст. Саме завдяки українській Руїні європейська цивілізація

була *втретє* врятована українцями від спустошення. Але наші нещастя дозволили московітам на кінець XVII століття, невдовзі після падіння гетьмана Петра Дорошенка (1665–1676), закріпитися на Лівобережній Україні, не кажучи вже про Слобожанщину, на перетині яких знаходиться нинішня Сумщина.

Користуючись тим, що Україна тоді виявилася розколотою і ослабленою в результаті міжгетьманських протиріч (а це – теж наслідок московських інтриг), москалі знову і знову, як мухи мед, обсідали нашу землю. І тепер усілякі знущання, які раніше чинили чужинці над українцями, здавалися жартами в порівнянні з тим, що почали творили в Україні московські нелюди...

1.2. ВЕЛИКИЙ ГЕТЬМАН¹³

Колись в Україні говорили: “Від Богдана до Івана немає гетьмана!”. І цим хотіли виділити двох непересічних державників доби Гетьманщини, які зробили визначний внесок у відродження України. Перший із них – видатний гетьман Богдан Зіновій Хмельницький. Другий – славний гетьман Іван Остапович Мазепа.

Цієї весни¹⁴ виповнюється 370 років із часу народження Івана Мазепи (1639–1709), який залишив потужний слід в історії України, але викликав суперечливі оцінки в сучасників і нащадків. Одні, з позицій імперської пропаганди, донині оголошують його зрадником і анафематствують, інші, вболіваючи за долю України, величають його великим сином своєї землі. Але якби гетьман перемиг (що було цілком можливим), то літописці й панегіристи теж зобразили б його не похмурими, а сяючими фарбами...

Гетьман (1687–1709) Іван Мазепа прожив дивовижне життя, яке стало сюжетом для багатьох творів істориків (М. Костомаров, М. Грушевський), письменників (Д. Байрон, Й. Гете, В. Гюго, К. Рилєєв, О. Пушкін, Д. Буланже), композиторів (Ф. Ліст, П. Чайковський), художників (О. Верне, О. Курилас, М. Балфе та ін. – збереглося понад 30 портретів Мазепи) тощо. Він народився на хуторі Мазепинці Київського воєводства (неподалік від Білої Церкви). Майбутній гетьман завжди мав складнощі й проблеми, але ніколи не втрачав віри і надії, не ламався перед ворогами, не чинив підлості й насильства. Навпаки, відзначаючись християнською набожністю (як

результат впливу матері – ігуменії), зводив монастирі й храми (більше 40), жертвував на школи й сирітські заклади, намагався проводити реформи й пом'якшувати суспільні відносини в Україні. За його часу – доби мазепинського бароко – Гетьманщина досягла кульмінації свого політичного, економічного й духовного розвитку.

То був досить складний період у нашій історії, коли Москва прагнула остаточно поглинути Україну, і ця тенденція посилювалася за часів Петра I (1682–1725) – царя-тирана, самодура й синовбивці. Високоосвіченому гетьману, який закінчив кілька навчальних закладів, навчаючись навіть в університеті Сорбонни, який був вихованим і толерантним чоловіком, бо свого часу перебував при польському королівському дворі й володів 8 мовами, було дуже складно відстоювати інтереси краю, до якого пхалися хижі сатрапи Петра, багато з яких (наприклад, князь О. Меншиков) не вміли ні читати, ні писати. Адже при царському дворі панували дикість і свавілля, що так контрастувало, за словами іноземців, із шляхетськими звичаями в гетьманській резиденції в місті Батурині над Сеймом.

Іван Мазепа проводив значне будівництво, зокрема, на Сумщині. Він завершив зведення кам'яного Успенського собору в Спасо-Преображенському монастирі у Глухові, пожертвувавши на нього 16 тис. червінців. На межі XVII–XVIII ст. були споруджені Вознесенська церква з дзвіницею, Михайлівська та Миколаївська церкви, кам'яні будинки козацької старшини. У Глухові Мазепа мав свій двір. У 1699 за наказом Мазепа був відлитий великий дзвін “Голуб”.

За понад 20 років свого правління І. Мазепа зміцнив політичне становище Гетьманщини, здійснивши десятки походів проти татар і турків. Він відірвав від Польщі Правобережжя і приєднав його до Гетьманщини, яка відновилася в кордонах часів Б. Хмельницького. Вимушено виступаючи спочатку в Північній війні на боці Росії, гетьман сподівався, що цар віддасть належне заслугам козаків, збереже їх права й вольності. Натомість не прогнозований північний деспот готовий був перетворити Україну на пустку в ім'я торжества своїх амбітних планів. Тож коли постала загроза ліквідації автономії України, гетьман 28.10/7.11.1708 перейшов на бік шведського короля Карла XII (1697–1704), щоб спільно вибороти волю України.

Так Іван Мазепа відкрито піднявся на захист своєї Батьківщини. На жаль, доля була немилостивою до союзників. У відповідь цар Петро Кривавий розгорнув жахливі катування й страти українців.

Шляхом шаленої лжепропаганди й репресивних заходів лютий тиран намагався дискредитувати гетьмана й його союзників шведів. Нечувану різанину вчинили московіти у захопленому Батурині, де вони винищили все цивільне населення – особливо знущалися з жінок, яким розпорювали животи, і дітей, голови яких розбивали об міські мури. Встановлені на плотах виселиці зі страченими бранцями “старший брат” пустив униз по Десні й Дніпру...

Звірства московської армії в Батурині, а потім і на Січі, викручування рук церкві, щоб вона прокляла гетьмана, який натомість не порушував ніяких канонів, зірвала плани Мазепи на всенародний виступ за свободу.

Ареною війни з московітами була і територія Сумщини. 5 січня 1708 в Глухові в присутності царя відбулася заочна “страта” Мазепи, після чого йому була оголошена анафема, а гетьманом обрано Івана Скоропадського (1708–1722). Після руйнування гетьманської столиці Батурина столицею Гетьманщини став Глухів. У Сумах був проголошений Маніфест із засудженням Мазепи. На території краю продовжувалися активні бойові дії (Ромни, Сміле, Недригайлів, Вільшана, Терни – у 1708, Грунь, Куземин, Хухра, Лутище, Олешня – у 1709). При цьому в Лебедині на Сумщині (25.11/6.12. – 26.12.1708/6.01.1709) Петро Кривавий стратив понад 900 прибічників Мазепи.

В “Історії русів” про свавілля москалів сказано так: “Загони війська царського, роз’їжджаючи по ній (Україні – *I. М.*), палили й грабували геть усі оселі без винятку і правом війни, майже нечуваним. ...Премногих урядників і значних козаків, запідозрених у прихильності їх до Мазепи через те, що вони не з’явилися були на загальні збори для обрання нового гетьмана, забирали з домів їхніх, віддано на різні кари в містечку Лебедині, що близько міста Охтирки. Карання теє було звичайним Меншикова ремеслом: колесувати, четвертувати і на палю садити, а найлегше, що його вважалося за іграшку, вішати і голови стинати”. І все це було виявом “тиранств та звірчих лютоостей, що жахають саму уяву людську”¹⁵.

Смерті засуджених передували канчуки, батоги та розпечене залізо, яке прикладали до тіл козаків. Тортури, як зазначалося, були різними: колесування, четвертування, садження на палю. Найлегшим вважалося повішення та відтинання голови. Страчених поховали за межами міста поблизу нинішнього Мироносицького кладовища. Петром I на місці поховання (“Могила гетьманців”) було заборонено

ставити хреста та наказано вивозити сюди дохлу худобу. Пізніше місцеві мешканці насипали в пам'ять про полеглих високу могилу – більше 20 м у довжину і ширину та 4 м у висоту. Козацьку могилу доглядали лебединці, правили тут панахиди, саджали квіти. У досовецькі часи на могилі були встановлені хрест і огорожа. Проте в 1954 поховання було знищено при забудові вулиці і лише в 1993 українськими патріотами тут встановлено пам'ятний хрест.

27 червня (8 липня) 1709 року під Полтавою розпочалася вирішальна битва. Поранений увечері напередодні, король Карл XII не зміг керувати битвою, а Мазепа з козаками був залишений у резерві. Вдвічі більша за чисельністю армія московітів перемогла шведів, які, змучені голодом, холодом і переходами, зрештою капітулювали на Дніпрі. Сам Мазепа 27 вересня 1709 помер з горя в еміграції у селищі Варниця біля Бендер (Бесарабія). І надовго закотилася зірка України, кращих борців за волю якої проклинали не тільки вороги, але й зомбовані їхніми ідеями доморощені “яничари” й безбатченки. Треба було, щоб минули століття, аби нове покоління, виховане на патріотичних ідеях великого гетьмана, підняло прапор боротьби за свободу й процвітання рідного краю.

Після поразки під Полтавою в Україні були влаштовані “постої” московських військ, що дуже допікали нашому населенню. Останнє, незадоволене московітами, висміювало їх хоча б у “вертепах” і засуджувало політику царизму в усній творчості (часом так і казали: “він непоганий чоловік, хоч і москаль”)...

1.3. ПЕРША КОНСТИТУЦІЯ¹⁶

“Золота” Мазепинська епоха, тобто український культурний “ренесанс” кінця XVII ст. – початку XVIII ст., була позначена спробами синтезувати досягнення східної й західної культур, оскільки саме Україні-Русі судилося стати містком між ними. Одним із виявів такого синтезу в політико-правовій сфері стала Конституція 1710, що їй випало втілювати в життя Пилипу Орлику (1672–1742) – учневі й продовжувачеві справ гетьмана Івана Мазепи.

Невдовзі після поразки шведів під Полтавою Іван Мазепа зі своїми найближчими прибічниками з числа козацької старшини разом із залишками українсько-шведської армії опинилися,

рятуючись від московської армії, на території Османської імперії. Тут, не витримавши великих потрясінь року, гетьман помер (1709). Його наступником (1710–1742) став близький до гетьмана генеральний писар – Пилип Орлик. При його обранні 5/16.04.1710 на раді старшин біля Тягина (Бендери) на правому березі р. Дністер було прийнято “Конституцію”, що визначала права і обов’язки українців. У складанні документа брав участь і кошовий Січі Кость Гордієнко.

Оскільки більш ранні документи такого характеру з попередніх виборів не збереглися, а цей документ супроводив вибори гетьмана ще декілька століть і був звичаєвим правом “Країни козаків”, то Договір-Конституція Пилипа Орлика є офіційно визнаною першою українською Конституцією.

Є підстави стверджувати, що Конституція Пилипа Орлика викликає гордість за українство і водночас – гіркоту з приводу величезної інтелектуальної втрати. Майже трьохсотлітнє забуття, до якого доклали зусиль представники “культурного про шарку” спочатку Російської, а потім большевицької імперій, зробило свою чорну справу. Окремі слабкі зусилля з метою реанімації цього документа у період епізодичного поновлення Української державності в 1917–1920 чи “відлиги” періоду “національного комунізму” в II пол. 20-х років ХХ століття або у дослідженнях українців діаспори не досягли потрібного результату.

Після відродження державної незалежності українського народу в 1991 Конституція Пилипа Орлика набула статусу пам’ятки української філософської та правової думки, але її велич усе ще залишається недостатньо вивченою і мало оціненою основною масою українців, навіть тими, хто репрезентує себе як “українська еліта”. Хоча про Конституцію Пилипа Орлика вже давно слід говорити не лише як про пам’ятку української політико-правової думки, а й як про пам’ятку світової політико-правової та філософської думки, що її подарувала цивілізованому світові українська нація в особі лідера, який знав 14 мов!

Аналіз документа засвідчує, що підстави для такого твердження є хоча б тому, що в нормах цього правового акта вже містилися складові теорії природного права, а головне – положення теорії поділу влади в організації державного управління за трьома напрямками, які в цивілізованих країнах функціонують самостійно, – законодавчому, виконавчому, судовому.

У когось може виникнути питання: а чи є ті ідеї, які втілені в нормах тексту Конституції, ідеями саме Пилипа Орлика? Чи, може, вони були запозичені в інших філософів і правників Західної Європи? Маються на увазі такі два напрями: теорія природного права та її складова теорія “природних” (Божих) людських прав; а також теорія “поділу влади” як принципу конструювання інститутів державного управління.

Щодо розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, то пальму першості тут давно віддано великому французькому мислителю та юристу Ш. Л. Монтеск’є (1689–1755), який у своїх філософсько-епістолярних працях гостро критикував порядки тодішньої абсолютистської Франції. Якщо ж подивитися на історичні витоки теорії Монтеск’є, то вони беруть початок у поглядах англійських левелерів (англ. leveler – зрівняльник). Дж. Локк (1632–1704) розгорнув їх так: законодавча влада (парламент), виконавча (король), федеральна (король). Владу короля було поширено на вирішення питань війни, миру, зовнішньої політики. У такій конструкції король мав би дві з трьох владних функцій, а про судову владу згадки взагалі немає.

Цивілізований світ сприйняв як ідеальну ту конфігурацію устрою державної влади, яку приписують Монтеск’є, з поділом на функціонально автономні інститути: парламент – уряд – суд. Але чи були погляди Монтеск’є цілком оригінальними? Тут слід знову повернутися до Конституції, ухваленої в 1710 представницькими зборами українського козацтва. Надати перевагу Монтеск’є не можна вже з тієї простої причини, що він народився в 1689, тобто в 1710 йому виповнився 21 рік і він лише почав працювати адвокатом після здобуття університетської юридичної освіти. Філософські праці з викладом ідеї поділу влади Монтеск’є почав друкувати тільки згодом (“Перські листи” – 1721, “Роздуми про причини величі та падіння римлян” – 1734, “Про дух закону...” – 1748). Отже, ідеї Монтеск’є аж ніяк не могли обумовити погляди Пилипа Орлика на організацію законодавчої, виконавчої та судової гілок державної влади. Можна припустити, що, навпаки, у Монтеск’є була можливість ознайомитися з більш ранніми працями і документами Пилипа Орлика (через його сина у Франції), написаними латиною.

Що стосується іншого великого французького мислителя Вольтера (1694–1778), який жив напередодні революційних подій, то йому у 1710 було всього 16 років. Решта відомих французьких

філософів і просвітителів, а також “батьки” американської Конституції (1787) на той час ще навіть не народилися. Отже, об’єктивно виходить, що сама поява ідеї поділу влади могла бути пов’язана саме з іменем Пилипа Орлика; а щодо її політико-нормативної реалізації, то тут першість беззаперечно належить українському гетьманові.

Коли ж мова йде про реалізацію в нормах Конституції ідей, які базуються на теорії природного права та його інституту прав людини в “природному стані” (свобода, рівність, власність), про що докладно оповідається у найвідоміших творах англійського філософа і правознавця Дж. Локка “Два трактати про державне правління” і “Дослід про людський розум” (обидві – в 1690), то можна припустити, що такі ідеї могли справді бути запозичені Пилипом Орликом і творчо удосконалені у період підготовки його творів і вказаного конституційного проекту. На П. Орлика могли також справити вплив погляди голландців Г. Гроція (1583–1645) і Б. Спінози (1632–1677), німців С. Пуфендорфа (1632–1694), Х. Томазія (1655–1728) та ін. Іншими словами кажучи, в одних питаннях Орлик був першопроходцем, у інших опирався на усталену європейську практику.

Конституція Пилипа Орлика складається з преамбули і 16 статей. У тексті документа її автори називають Українську державу “Військом Запорозьким”, “Україною”, “Малою Росією”¹⁷. Державне правління запропоновано сформувати у такий спосіб (ст. 6): законодавча влада надається Генеральній Раді (парламенту), до якої входять генеральні старшини, цивільні полковники від міст, генеральні радники (делегати від полків з людей розсудливих і заслужених), полкові старшини, сотники та представники від Запорозької Січі¹⁸. Генеральній Раді належало працювати посесійно, тричі на рік – у січні (на Різдво Христове), квітні (на Великдень) і в жовтні (на Покрову). На своїх зборах Генеральна Рада мала розглядати питання безпеки держави, спільного блага, інші громадські справи, заслуховувати звіти гетьмана, питання про недовіру йому, за поданням гетьмана обирати генеральну старшину тощо.

Таким чином, у цій Конституції було закладено певну форму постійного парламентаризму, – хоча і з епізодичними сесійними зборами, на відміну від традиційних для Гетьманщини “чорних” (загальних військових) та дорадчих старшинських рад. Таке

утворення мало на меті контроль за діяльністю виконавчої влади. Уперше було передбачено введення до законодавчого органу виборних представників від полків та Запорозької Січі. Проте норми їхнього представництва у Конституції не було встановлено. Через процедуру виборності генеральної та іншої старшини Конституція частково успадкувала та унормувала звичаєву практику загального козацького (народного) безпосереднього парламентаризму Запорозької Січі, запровадивши парламентаризм представницький і забезпечивши при цьому незалежне становище обранців від волі гетьмана.

Згідно ст. 6, у період між сесійними зборами Генеральної Ради її повноваження мав виконувати гетьман разом із Радою генеральної старшини – “Ясновельможний гетьман буде повновладний у тому, щоб з радою Генеральної Старшини такі справи вирішувати відповідно до своїх гетьманських повноважень”¹⁹. Ці інститути уособлювали найвищу виконавчу владу. Проте абсолютистські можливості гетьмана і його владні повноваження було суттєво звужено. Гетьмана позбавлено права розпоряджатися державним скарбом та землями, проводити власну кадрову політику, вести самостійну зовнішню політику, створювати адміністрацію, яка була б підпорядкована особисто йому, карати винних (ст. 6–8)²⁰. На період виконання служби гетьманові для його поважного стану надавалися рангові маєтності з чітко визначеними прибутками.

Як у документі, що встановлював універсальні правові основи функціонування держави і суспільства, у Конституції Орлика вперше в історії фактично було передбачено відокремлення повноважень судової влади від інших інститутів державної влади, її незалежність у висновках під час ухвалення рішень, а також обов’язкову юрисдикцію цих рішень. Такий “переворот” здійснила дуже невелика за обсягом ст. 7 документа: “Якщо б хтось із генеральних осіб, полковників, генеральних радників, значного товариства чи інших військових урядників, особливо з черні, образив гетьманську честь чи в чомусь іншому провинився, то Ясновельможний гетьман не має права сам покарати їх, а повинен буде подати до генерального військового суду кримінальну чи некримінальну справу. І яким би лицемірним чи облудним не здавався вирок, кожен, хто винен, повинен прийняти його”²¹.

Цілком можливо, що така ідея могла бути спільним поглядом гетьманів Івана Мазепи і Пилипа Орлика, що формувався поступово,

завдяки певним ситуаціям. Скажімо, ще в 1692 гетьман І. Мазепа у листі до московських царів Івана і Петра акцентував увагу на обмеженні функцій царського уряду в питаннях діяльності влади в Україні, зокрема, щодо юрисдикції над гетьманом лише Генерального суду Війська Запорозького, а не царських судів.

Отже, Конституція П. Орлика була не просто філософським поглядом науковця-одинака, а вагомим нормативним кроком до втілення в цивілізаційний обіг теорії поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову через юридичний акт, ухвалений установчими зборами представників українського козацтва.

Найважливішим кроком цього акту були положення щодо піднесення до конституційного рівня місцевого самоврядування. Норми міжнародного (магдебурзького) права імплементувалися в конституційний акт країни. Варто нагадати, що міста тодішньої України, на відміну від Московії, вже кілька століть жили за магдебурзьким правом. Утиски цього права поступово почалися з часу приєднання України до Московської держави і набирали стрімких обертів з посиленням абсолютистської монархії царя Петра І. Тому конституційне забезпечення прав місцевого самоврядування для міст України можна розглядати як реакцію на монархічну політику.

Ст. 13 акту зазначає: “Стольне місто Київ та інші українські міста з магістратами своїми і з усіма правами та привілеями, законно їм наданими (одна з ознак магдебурзького права – *I. M.*), повинні бути непорушно збережені. Це ухвалюється спеціальним актом і доручається підтвердити у подальшому гетьманською владою”²². Окремо виділено питання, пов’язані з Запорозькою Січчю, що дає підстави для висновку щодо конституювання автономії Січі в межах Української держави.

Місцева адміністрація мала бути репрезентована виборними цивільними полковниками та полковою старшиною. Вибори полковника (ст. 10) необхідно було узгоджувати з гетьманом, який мав затверджувати новообраного полковника, але не міг впливати на перебіг самих виборів, – їх здійснював склад полку – він повинен був обиратися “вільними голосами”, але “не без волі гетьманської”²³. Введення (ст. 10) посад цивільних полковників, вживання в тексті акту терміну “посполиті урядники” поряд із терміном “полковники” разом з іншими положеннями можна розглядати як намір авторів Конституції створити поряд із військово-мобілізаційним устроєм

Війська Запорозького цивільний територіальний устрій Держави Україна та відділити військові посади від цивільних²⁴. Положення про те, що полкових підскарбіїв (полкових старшин) мали обирати два соціальні стани населення – козаки і “простий люд” (селяни та міщани), було значним кроком до впровадження загального виборчого права (поки що виключно для чоловіків).

Цікаво те, що в Конституції П. Орлика вже визначалися (ст. 9–12, 14–16) соціальні підходи до життєвих проблем різних прошарків українського населення²⁵, зокрема, заборона надмірної експлуатації селян та іншого трудового люду. Виписані вони, до речі, у незвичайний спосіб, якщо зважати на сучасну методику написання (підготовки) нормативно-правових документів, що стосуються людських прав.

У положеннях Конституції Орлика немає декларування прав людини, а на деяких урядовців покладено певні зобов'язання щодо реалізації прав відповідних груп населення. Підскарбію було приписано сумлінно опікуватися скарбницею, пильнувати млини і доходи та обертати їх на громадські потреби, а не на власний зиск. Гетьман не повинен був мати жодного права зазіхати ні на військовий скарб, ні на надходження до військової скарбниці, використовуючи їх задля власної користі (ст. 9): “Сам же Ясновельможний гетьман не повинен мати жодного відношення до військового скарбу і не витратити ці кошти на власні потреби, а має задовольнятися прибутками й доходами, передбаченими для гетьманської особи і булави”²⁶.

На гетьмана покладалося зобов'язання недремно пильнувати і докладати особливих старань, щоб простим козакам і посполитим не чинилося надмірних утисків, спустошливих поборів і здирств; військовим і посполитим урядовцям заборонялося залучати до панщини та інших приватних робіт козаків і посполитих людей, якщо вони не є їхніми слугами. Не дозволялося також (ст. 10) залучати без оплати ремісників до виконання панам урядовцям домашніх робіт, а посполитих і козаків звільняти від служби заради приватних панських доручень²⁷.

Певні привілеї було надано тим соціальним прошаркам, які його потребували, – переважно з “простого люду”. Від будь-яких повинностей і громадських робіт звільнялися родини, зі складу яких до воєнних походів відправлено козаків, або в цих родинях були осиротілі діти внаслідок загибелі козака у поході (ст. 11): “Вдови-

козачки й осиротілі діти козацькі, двори козацькі й жінки в час відсутності козаків, які перебувають у походах або на якійсь іншій військовій службі, щоб до всяких громадських повинностей не притягалися і сплатою податків не обтяжувалися – так погоджено і ухвалено”²⁸.

Зазначено багато положень (ст. 12, 14–16) щодо звільнення трудового люду від податків, виконання повинностей за користування угіддями чи маєтностями Війська (державне майно) та інших різних повинностей (орендні плати, супроводження, утримання постоїв), оренди або обмеження обсягу податків і повинностей²⁹.

Слід зазначити, що положення цілої низки статей розглядуваного документа (9, 10, 12, 14–16) можна було також вважати антикорупційними, спрямованими на встановлення справедливого і відповідального врядування в нашому краї³⁰.

У Конституції Орлика приділено також увагу культурно-освітнім питанням (ст. 1), зокрема, Українська церква мала вивільнитися з підпорядкування Московському патріарху і бути безпосередньо під рукою Константинопольського патріарха³¹.

Було урегульовано питання щодо військової справи. Положення ст. 8 вказують на те, що ясновельможний гетьман мав статус головнокомандувача військ держави, а Генеральна старшина (“генеральні особи”) була, за сучасною термінологією, Генеральним штабом; гетьман зобов’язаний був вирішувати усі військові справи саме з нею, а не зі своєю дворовою прислугою (“слугами хатніми”)³².

Серед пріоритетів зовнішньої політики України названо (ст. 2–3) необхідність протекції з боку Швеції як гаранта незалежності й територіальної цілісності країни та побратимські відносини з Кримським ханством³³.

Провідною в Конституції є ідея державної незалежності нашого народу – з демократичною формою правління та забезпеченням від зазіхань з боку Московської держави на власне руські землі. Легітимацію ідеї незалежної України Пилип Орлик заклав ще у творі “*Nipromenes sarmasckі...*” (1698) і разом із гетьманом Іваном Мазепою та після нього намагався скористатися можливістю реалізувати її на практиці.

Ранньою весною 1711 П. Орлик разом із К. Гордієнком здійснив великий похід на Правобережжя. Він дійшов до Білої Церкви, але похід так і не призвів до звільнення України. І навіть поразка Петра I

у Прутському поході (травень – липень 1711), до якої доклався і гетьман, не змінила стану справ. Гетьмана не підтримали ні Лівобережжя, ні Слобожанщина. Зокрема, Сумський полк на чолі з полковником Іваном Кондратьєвим (1709–1726) беззаперечно стояв на позиціях московітів, що на 280 років відтермінувало нашу свободу...

Орлик ще довго намагався протидіяти московітам за кордоном, але серйозної допомоги від Європи так і не отримав. Тож прикрим фактом історії є те, що й Конституції Пилипа Орлика не пощастило: всі добре знають Конституцію США 1787 року та Франції 1791 року і навіть пам'ятають Конституцію Польщі 1791 року, оскільки ці документи були ухвалені представницькою владою існуючих держав і підтримувалися авторитетом державної влади. Навіть поділи Польщі в 1772, 1793 і 1795, які більше ніж на 100 років призупинили державність польського народу, не зняли в житті Європи “польське питання”, як і згадку про польську – першу в Європі – Конституцію 1791 року.

Конституцію ж гетьмана Пилипа Орлика було ухвалено представниками лише частини українського козацтва, “урядом в екзилі”, з яким ніхто із “сильних світу цього” не мав намірів серйозно контактувати. Європа в той час була налякана експансією потужної Швеції більше, ніж посиленням петровської Московії, яка тоді відіграла для Європи позитивну роль, оскільки нібито створювала загрозу Османській імперії. Окрім того, в Європі набирали обертів монархо-імперські тенденції. Усталені монархічні двори розшматовували і поглинали малі та слабкі країни (Угорщину, Лівонію, Італію, Польщу), тому вони зовсім не були зацікавлені у появі нових держав, до того ж – із республікансько-демократичною формою устрою і правління.

І все ж, така примха фортуни аж ніяк не применшує історичну вагу Конституції Пилипа Орлика. Згодом, на її основі з'являться Конституція Української Народної Республіки (1918), Конституція незалежної України (1996). Ця пам'ятка й досі вельми цікава та важлива з точки зору конституційних прагнень сучасної України. У ній – велич нашого народу, його прагнення до справедливого суспільства, осмислені й написані однією з найосвіченіших осіб тодішньої Європи. Вона націлювала суспільство на добро, освіту, достаток.

1.4. НА ШЛЯХУ ДО ДЕРЖАВНОСТІ³⁴

Тяжкі часи настали в Україні після поразки визвольного виступу Івана Мазепи й Пилипа Орлика та розправи з гетьманом Павлом Полуботком (1722–1724). Москва завзято взялася нищити залишки Української державності, що їй і вдалося здійснити через півстоліття. Німкеня за походженням, розпутна цариця Катерина II (1762–1796) ліквідувала і автономну українську державу – Гетьманщину (1764), і Січ (1775), і козацтво (1781–1782), уперше натомість запровадивши у волелюбному краї потворне московське кріпацтво (1783). Чорні хмари обступили нашу землю.

Та у відповідь на подальше гноблення і зросійщення піднялася нова хвиля національного відродження, яка згодом переросла у третій етап визвольного руху в Україну. Її виявами були громадське піднесення в період походу Наполеона (1812), так звана Київська козаччина (1855), духовне пробудження XIX ст., революційне піднесення кінця XIX – початку XX століть... Це одна з найгероїчніших сторінок нашої історії, про яку немало на сьогодні написано. Тому зробимо лише головні акценти на її драматизмі.

Після більшовицького перевороту в Україні почалися зміни. 17 (н.ст.) березня 1917 року в Києві сформовано представницький орган – Центральну Раду, головою якої став професор історії Михайло Грушевський, згодом – наш перший Президент. Взявши курс на національне визволення співвітчизників, Рада на хвилі широкої підтримки народу прийняла 10/23 червня 1917 року свій I Універсал, яким було проголошено автономію України у складі Росії. Визначено, що головним джерелом влади в країні є український народ. Сформовано тимчасовий революційний уряд на чолі з Володимиром Винниченком, у якому секретарем військових справ став Симон Петлюра.

3/16 липня 1917 року Українська Центральна Рада проголосила II Універсал, який був певним кроком назад, виступав як компроміс із Тимчасовим урядом. У ньому проголошувалося, що остаточно форму автономії України буде вирішено Установчими зборами Росії, про що розпочалися переговори українських і російських представників.

Жовтень 1917 широкі верстви нашого населення та партії зустріли по-різному. Сумська міська дума у зв'язку зі збройним повстанням большевиків заявила, що вона “стоїть на варті захисту

свободи та революційного порядку і буде боротися проти всіляких спроб як справа, так і зліва, викликати громадянську війну і привнести анархію в політичне життя країни. Міська дума вважає єдиним виходом із тяжкого стану, в якому опинилась країна, передачу всієї влади Законодавчим зборам, вільно обраним всім народом”. Представники ж робітників Бельгійського заводу одногосно постановили: “Ми будемо підтримувати уряд, створений 2-м Всеросійським з’їздом Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів (25–27.10/7–9.11.1917 – *I. М.*). Ми схвалюємо його програму і будемо здійснювати на місцях найрішучим чином”.

Своїм III Універсалом 7/20 листопада 1917 року Центральна Рада проголосила Українську Народну Республіку, що означало відродження нашої державності після століть неволі. Україна не відокремлювалася повністю від Росії, але всю владу в Україні перебрала Центральна Рада разом із Генеральним Секретаріатом.

А тим часом Петроградський уряд “народних” комісарів, щоб повернути під свою владу вільну Українську республіку, оголосивши війну Україні (5/18.12.1917).

Розпочалася агресія більшовиків – для їх підтримки в боротьбі проти Центральної Ради на Сумщину прибув Перший московський загін червоногвардійців під командуванням А. Знаменського. Ця війна поділила людей на кілька таборів: білі, червоні, монархісти, прибічники Центральної Ради, анархісти, байдужі до політики.

Сумщина знову стала прикордонним краєм: належала Росії і Україні і не належала нікому, бо саме тут, у районі Середино-Буди, проходила демаркаційна лінія і було встановлено нейтральну зону. У роки московської інтервенції на Сумщині діяли партизанські загони П. Багацького, А. Васильченка, В. Заславського, М. Лазаренка, Х. Фролова, І. Лисянського.

Нові українські державотворці протиставили нахабству ворога свою порядність, а військовій силі – прагнення до миру. Армія була фактично розпущена. Тому як і в часи Хмельниччини під Берестечком, тепер шлях московітам під Крутами 29 січня 1918 року заступили 300 юнаків, які навіки прославили себе своєю героїчною загибеллю в боротьбі з ворогом.

У відповідь на московську агресію Центральна Рада своїм IV Універсалом 9/22 січня 1918 проголосила повну незалежність України: “Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого не залежною [вільною] суверенною державою українського

народу, з усіма сусідніми державами: Росія, Польща, Австрія, Румунія, Туреччина та ін. Хочемо жити в згоді і приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя самостійної Української Республіки”.

Проте час було згаяно. 26 січня/8 лютого 1918 ворожі сили на чолі з горезвісним командувачем фронту М. Муравйовим після жорстокого триденного обстрілу захопили Київ, розстрілюючи в місті кожного, хто “посмів” говорити “націоналістичною” українською мовою чи був одягнутий у вишиванку.

Коли більшовицькі війська увійшли до Києва, Муравйов у руслі демагогії більшовиків, які проголосили “мир, справедливість, братерство”, видав відозву: “Настав час творчої праці, перебудови всього життя на підставі справедливості та соціалізму, в тісній співпраці з усіма народами Робітничо-Селянської Російської республіки”. А вже у квітні 1918 зібрання гласних Сумської міської думи і повітового земства вітало Центральну Раду, котра “допомогла визволенню від більшовицького терору”..

Натомість немало людей вітало встановлення совєцької влади, сподіваючись на мир, спокій, народовладдя. Але вже у 1919 спалахнули численні селянські повстання, які в донесеннях було названо “куркульськими”. Селяни відмовлялись віддавати продзагоном хліб. Одна з листівок партизан-безвласників закликала до боротьби з комуністами: “Хамуністична партія, яка захопила руками робітників і селян владу, намагається закріпити своє панування над трудовим народом. Для цього руками найманців придушує вільний прояв його волі. Ця Робітничо-Селянська влада, яка розікрала народне багатство і зробила всіх трудящих наймитами своєї хамуністичної держави, боїться озброєного народу, адже страшні для всіх пригноблювачів, що живуть працею робітників, озброєні раби, які повстали проти рабства. Геть гнобителів народу!”.

Загони Центральної Ради й Директорії тричі (1918, 1919, 1920) виганяли московських більшовиків з Києва і значної частини України. Але московіти не хотіли поступатися багатим краєм. Іноземна інтервенція зірвала плани створення незалежної держави. За допомогою насильства, демагогії та шовіністичної “п’ятої колони” північні агресори спричинили в 1920 році падіння Української республіки. Проте ще не один рік патріоти чинили відчайдушний опір тим, хто на багнетах приніс нам тиранічну владу. І репресії були тут безсилі. У 1921 Н. Махно здійснив антибільшовицький рейд по

Слобожанщині й Лівобережжю, в тому числі по Сумщині, але численні більшовицькі загони нейтралізували його дії.

Ще довго палала Україна, довго текли до моря криваві ріки, довго лили сльози на могилах своїх батьків їх передчасно осиротілі діти. А чекала їх жорстока колективізація і голодні роки, звірства сталінщини і війна з нацизмом. Ні, це неправда, що незалежність дісталася нашому народові безкровно. Але якщо за свободу заплачено таку високу ціну, що може бути більш значущим за неї?! Про це завжди слід пам'ятати тим, хто в період тимчасових економічних негараздів, заради дефектної сирої ковбаси, ладен натягти на себе хомут.

Тож схилимо голови перед величчю наших героїв – трипільців і скіфів, русів і козаків, січових стрільців і бандерівців, – усіх, хто в різні часи виборював для нас одну з найбільших цінностей – волю.

1.5. НАША СИЛА – В ЄДНОСТІ³⁵

22 січня виповнюється 82-а річниця³⁶ знаменної події в історії нашого народу. Це – Акт злуки, що став відображенням віковичного прагнення нашого народу до незалежного розвитку в єдиній непорушній сім'ї.

Ця вікопомна подія не втратила свого значення і по сьогодні, коли ми маємо вільну Українську державу. Складність сучасної соціально-політичної ситуації в Україні спонукає нас звернутися до тих тривожних днів, аби ще раз проаналізувати те, що відбулося, врахувати здобутки і визначити уроки на майбутнє.

1914–1918 роки відомі в історії як доба Першої світової війни, котра своєю кривавою ходою пройшла по території політично розколотої України. У ті дні вихідці з наших східних і західних регіонів були мобілізовані відповідно до лав російської й австрійської армій, у результаті чого брат був змушений протистояти братаві, захищаючи чужі інтереси іноземних шовіністів і експлуататорів. Цікаво те, що вже в 1917 з військовополонених українського походження в Австрії були сформовані загони січових стрільців, які згодом воювали з більшовиками. Та, незважаючи на такі окремі “позитивні” моменти війни, прагнення українців до єдності виявилось сильнішим за потуги імперіалістів.

Після падіння в лютому 1917 року російської монархії на наших землях розпочався визвольний рух, який обумовив проголошення Української Народної Республіки (УНР). Необхідність відстоювати свою незалежність у боротьбі з московськими окупантами змусила українських політиків шукати підтримки ззовні, і, зрештою, вони підписали угоду з Німеччиною, за підтримки військ якої в квітні 1918 р. замість УНР ствердився Гетьманат на чолі з Павлом Скоропадським.

А з жовтня того року починається розвал німецько-австрійського блоку, що посилює національно-визвольну війну на західноукраїнських землях. 1 листопада повсталі оволоділи Львовом та іншими містами Галичини, де влада перейшла до Української Національної Ради. На її засіданні і було проголошено створення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). Проте відразу ж молода держава змушена була вести криваві бої з військами Польщі, яка швидко після розвалу Австро-Угорщини відновила свою державність (11.11.1918) і тепер претендувала на сусідні землі. Для західноукраїнських патріотів стало зрозуміло, що самотужки здолати натиск агресорів буде непросто. Тому уряд ЗУНР звернувся за допомогою до наддніпрянських побратимів.

6 листопада делегати Української Національної Ради прибули до Києва, щоб просити у Гетьманату морально-політичної підтримки. Проте П. Скоропадський діяв нерішуче і обмежився направленням до Львова надзвичайної дипломатичної місії. Незважаючи на це, 10 листопада Українська Національна Рада прийняла резолюцію, де ставилася мета “поробити потрібні заходи до возз’єднання всіх українських земель в єдину державу”.

Але проросійська позиція П. Скоропадського, яка проявлялася все сильніше, гальмувала розвиток стосунків ЗУНР і Гетьманату. Це призвело до того, що 14 листопада українські патріоти на чолі з Симоном Петлюрою і Володимиром Винниченком підняли в Білій Церкві антигетьманське повстання і проголосили створення нового уряду – Директорії, загони якої рушили на Київ.

Тим часом поляки захопити Львів, і уряд ЗУНР був змушений переїхати до Тернополя. Звідти ЗУНР направила нову делегацію до Директорії. 1-го грудня (дата, яка стала в історії нашого народу символічною й епохальною) у Фастові була укладена двостороння угода про злуку двох українських держав в одну державну одиницю. 14 грудня П. Скоропадський разом із німцями залишив Київ. До

столиці тріумфально вступити війська Директорії. Це дало змогу проголосити відновлення Української Народної Республіки. Незабаром вона контролювала більшість території України, у тому числі нинішньої Сумщини.

3 січня 1919 Українська Національна Рада зібралася в новій столиці – Станіславі (тепер – Івано-Франківськ), де констатувала об'єднання ЗУНР з УНР в “одну цілу суверенну Народну Республіку”. А 16 січня галицька делегація в складі 36 парламентарів – відомих громадських діячів на чолі з Левом Бачинським і Степаном Витвицьким – відбула зі Станіслава до Києва.

Святковий Акт злуки розпочався 22 січня 1919 року о 12-й годині. Державний секретар ЗУНР Льонгин Цегельський зачитав і передав голові Директорії Володимиру Винниченку ухвалу Української Національної Ради від 3 січня 1919 р. У відповідь представник Директорії Федір Швець виголосив довгоочікуваний Універсал: “Віднині воєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України... Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмирили кращі сини України. Віднині є єдина незалежна Українська Народна Республіка...”.

Наступного дня в оперному театрі відбулося голосування по справі злуки вставанням з місць. За злуку проголосували практично всі 400 присутніх, крім невеличкої групи лівих.

На засіданні було ухвалено скликати парламент Великої Соборної України. Водночас, згідно зі спішною домовленістю, уряд УНР виділив для відбудови прикарпатської економіки 500 млн. гривень. Було також асигновано низку інших цільових проектів. До Галицької армії направлено військові підрозділи, групу досвідчених командирів, боєприпаси, сотні кулеметів, десятки гармат і літаків, вагони з продуктами тощо.

На жаль, через несприятливі зовнішньополітичні обставини повністю реалізувати січневий Акт не вдалося. Невдовзі розпочався новий наступ московсько-більшовицьких військ на Київ, а польських – на Станіслав. Знемагаючи в нерівній боротьбі під ударами агресорів, дві республіки стікали кров'ю. Влітку 1919 року впала ЗУНР, а пізніше – УНР... Україна знову була поділена між Польщею і Росією! І більше 70 років одна згадка про Акт злуки, взагалі, ідею незалежності соборної Української держави коштувала життя не одному українцю.

Проте віковична мрія українського народу не вмерла і була реалізована вже наприкінці ХХ століття. Історичні уроки показують, що в своєму прагненні до панування над Україною чужинці застосовують класичний метод – одну частину нашої нації протиставляють іншій. Це й сьогодні роблять деструктивні сили, які б хотіли розхитати підвалини століттями виборюваної Української державності. Але прогресивні політичні сили, як і весь наш народ, глибоко переконані в тому, що саме порозуміння, злагода і єдність є головною запорукою успішного розв'язання економічних проблем, входження Української держави в європейську спільноту і її подальшого простування по шляху соціального прогресу. Тож і наша сила – в єдності.

1.6. НЕПОРУШНА ЄДНІСТЬ³⁷

*Сьогодні – День Соборності України. Свято, встановлене в пам'ять про непересічну подію в історії нашого народу: прийняття Акту злуки Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки. Відтоді минуло 86 років³⁸. Але питання єдності народу й нині актуальне. Про значення Акту злуки для історії й сьогодення – наша розмова з доктором філософських наук, професором Української академії банківської справи Іваном МОЗГОВИМ.
Тетяна БАБИНЕЦЬ, “СУМЩИНА”.*

– Іване Павловичу, насамперед з'ясуймо деякі історичні моменти. Чому український народ, вік якого сягає більше 1000 років і який жив увесь час на одній споконвічній території, свою єдність проголосив лише на початку ХХ століття? Раніше не було підстав, бажання, потреби, передумов?

– Важко знайти іншу подію вітчизняної історії, яка б мала настільки важливе значення для нашого буття і яка б так довго і так несправедливо замовчувалася або недооцінювалася на всіх рівнях державної структури, аніж Акт злуки 1919 року. Його значимість виходить далеко за межі формального підписання документів між двома тодішніми українськими державними утвореннями. Адже ця подія засвідчила прагнення всього – підкреслюю, всього – українського народу до єдності як головної умови його повноцінного розвитку. Історично так склалося, що протягом тисячоліть територія нинішньої України, не маючи чітких географічних кордонів (як,

приміром, Великобританія, Іспанія, Італія, Франція та інші держави), поставала такою собі ареною зіткнення культур і цивілізацій. Степова смуга, що тяглася ледь не до Тихого океану, була тим коридором, через який проносилися орди завойовників зі Сходу, які знищували матеріальні й духовні цінності, пустошили міста й села і щоразу змушували наш народ розпочинати все спочатку. Захищаючи Європу від руйнівної сили, українці нерідко платили за це територіальною цілісністю й великими людськими втратами. Водночас реальною постала загроза існуванню українського народу. Адже мова й територія – головні ознаки нації.

Тому вже з часів нашої першої держави – Руси-України, яка згодом упала під тиском зовнішніх (монголо-татарське нашествя) і внутрішніх (чвари князів) чинників, що дало змогу сусіднім державам “розшматувати” її територію й народ, питання об’єднання не сходило в суспільстві з порядку денного. Ідею єдності як умови побудови цілісної, могутньої й розвинутої держави розвивали найвідоміші представники національної еліти: від Нестора Літописця з його закликами до єдності у “Повісті минулих літ” – до “Слова о полку Ігоревім” та праць українських ідеологів часів козаччини.

Не випадково і Богдан Хмельницький постійно піднімав питання приєднання до Гетьманщини Галичини й Волині. Наукове й ідеологічне обґрунтування ідеї майбутнього Акту злуки було здійснене в ХІХ – на початку ХХ століття. Можна сказати, ідея єдності народилася разом із нашим народом у кривавих битвах за право вільно жити під сонцем. І ось у 1919 році уперше на державному рівні ця ідея починає реалізовуватись. Це означало торжество національної ідеї як ідеї Суверенної Соборної Української Держави.

І не тільки відомим людям “боліло” питання єдності народу, а й пересічним українцям. Як відомо, протягом 600–800 років територія України була розділена сусідніми державами, правлячі кола яких реалізовували свої імперські амбіції на її теренах. Проте і в литовську добу (ХІV–ХVІІ ст.), і в часи польського панування (ХVІІ–ХVІІІ ст.), і в період австрійського диктату та московського іґа (ХІХ–ХХ ст.) український народ, територіально розчленований, проте усвідомлював себе єдиною спільнотою, яка має єдину мову, культуру, звичаї, менталітет тощо на теренах “від Сяну до Дону”. І це усвідомлення підкріплювалося культурними й господарськими зв’язками, спільною боротьбою проти поневолювачів.

Згадаймо заклики до миру й єдності, які звучали в “Повісті минулих літ” Нестора Літописця, у “Слові о полку Ігоревім” (XII ст.) невідомого автора, у працях українських ідеологів часів козаччини тощо. Не випадково й наші гетьмани постійно піднімали питання приєднання до Гетьманщини території Західної України. До обґрунтування ідеї майбутнього Акту злуки долучалися Тарас Шевченко й Іван Франко, Михайло Грушевський і В’ячеслав Липинський та багато інших. Тисячі українських патріотів, затаврованих пізніше як “націоналісти”, мріяли про вільну і єдину Україну. Українці протягом тривалого часу прагнули й були готові до об’єднання. Проте зовнішні обставини, які склалися до 1919 року, не сприяли цьому.

– *Що ж змінилося на початку ХХ століття?*

– Дуже багато. Змінився насамперед увесь суспільно-політичний клімат світу, який зумовив кардинальні зрушення у масовій свідомості. Звернемося лише до головних штрихів.

По-перше, відбувся розпад двох найбільших на той час імперій – Російської й Австро-Угорської. У 1917 році на територіях їх колишнього колоніального панування постали відповідно Українська Народна Республіка (УНР) і Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР), між якими почали бурхливо налагоджуватися тісні зв’язки у всіх галузях, у тому числі й військовій, здійснюються кроки до майбутнього поєднання, для якого тепер настали сприятливі умови. Щоправда, непослідовність деяких українських державників, а також інтервенція з боку більшовицької Росії перешкождали юридичному закріпленню вікового потягу народу до єдності. Проте, зрештою, тривалі переговори, обміни делегаціями й документами завершилися прийняттям у Києві 22 січня 1919 року святкового Акту злуки.

По-друге, вже у виголошеному довгоочікуваному універсалі відбивалося віковичне прагнення нашого народу до єднання. “Віднині воєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України, – говорилося в ньому. – Віднині український народ, увільнений могутнім поривом власних сил, має тепер змогу з’єднати всі змагання своїх синів для утворення нероздільної незалежної української держави на добро і щастя робочого люду”. Ці заходи були підтримані всім українським народом, окрім невеликої групи лівих, які не йшли далі демагогії й шовінізму.

По-третє, відразу ж почали здійснюватися заходи по реалізації Акту, які включали й скликання парламенту Соборної України,

виділення коштів для відбудови економіки в Західній Україні, надання їй військової й матеріальної допомоги тощо. Ми вже тоді могли увійти в коло цивілізованих європейських держав і посісти в ньому належне місце. Та не судилося.

– *Що завадило українцям здійснити тоді прагнення до єдності?*

– Як не парадоксально, але ті ж чинники, що й у X–XII, а далі й у XVII–XVIII століттях. Неспослідовність і розбрат українських державників, їх абсурдна ідеологічна “різновекторність”, коли вони не могли вирішити, що ж для народу є головним: ідея національного самовизначення чи соціальної справедливості (хоча це два етапи одного шляху), при відкритих територіальних претензіях сусідів призвели до гіркого результату. До того ж втілити січневий Акт у життя не дали тоді несприятливі для України зовнішньополітичні обставини.

Поки українці сварилися між собою, розпочалася нова експансія Москви на Київ, яку підтримали антинаціональні ліві сили на Сході України – ця “п’ята колона”, яка з позицій ленінського “інтернаціоналізму” завжди бачила майбутнє нашої землі тільки у складі “єдиної і неделимої”. Чим закінчився похід генерала Муравйова на Київ, добре відомо з підручників історії. В цей же час посилювався наступ проти ЗУНР польських військ. Поляки прагнули відновлення Речі Посполитої в її середньовічних кордонах. Обидві українські республіки знемагали в нерівній боротьбі проти агресорів, потоки крові залили Україну, темпі хмари від диму пожеж закрили над нею небо... Українська влада впала, а нашому народові судилося спізнати всі “блага” майбутніх індустріалізацій і колективізацій, репресій і голодоморів, чистки і свавілля знахабнілих компартійних намісників. По суті Україна у своїй історії двічі наступила на одні і ті ж граблі – граблі розбрату і роз’єднання. В результаті сам Акт злуки в совєцькій Україні – тільки номінально державі в складі Союзу – був підданий забуттю і одна згадка про ідею Соборної України коштувала життя не одному поколінню українців.

– *Хоч Акт злуки і не був реалізований, він справив великий вплив на всі подальші процеси в Україні...*

– Акт злуки вперше за довгу історію боротьби чітко і ясно задекларував прагнення українського народу до єдності, до створення своєї соборної незалежної держави. Він уперше показав світовій спільноті проблему розділеного народу й окреслив українське

питання як одне з найважливіших і найвизначальніших у міжнародній політиці середини ХХ століття. Якщо ми згадаємо події 30–40-х років, то побачимо, що саме питання розділеного українського народу було тим важелем, який рухав цілими арміями, визначав тактику і стратегію багатьох європейських держав. Два “брати-антагоністи” – Сталін і Гітлер – у переддень другої світової війни дуже вміло розігрували українську карту. Зрозуміло, обидва зі своєю метою. Сталін прагнув анексувати територію Західної України (в результаті чого кожний третій галичанин став жертвою його репресивної машини), а Гітлер, обіцяючи допомогти українцям у створенні незалежної Української держави, домагався їхньої підтримки у війні проти СРСР. У підсумку зав’язався черговий тугий і драматичний вузол в історії українського народу, який не можемо розплутати і по сьогодні.

І все ж, незважаючи на такі-от наслідки, мусування української проблеми дало й позитивні результати. Принаймні Західна і Східна Україна об’єдналися в одному територіальному утворенні. І це стало важливим шаблоном у сходженні народу до своєї державності.

– А як бути з фактом поєднання українських земель у радянську добу?

– З одного боку, те, що в 1939–1945 роках, хай навіть за часів сталінської деспотії, переважна більшість історичних українських земель виявилася в складі єдиного державного утворення, є позитивним. З другого боку, ці заходи за своїм внутрішнім змістом далеко не відповідали інтересам українського народу. Совецько-комуністична система штучно розмежовувала національний і соціальний аспекти державного будівництва, засуджуючи перший (а значить, відкидала право націй на вільний розвиток) і акцентувала увагу на другому (але підмінюючи ідею вільного господарювання тезою про “щастя” в спільному “курнику”, тобто в колгоспах і в комуні).

Сталінська система не Україну та її народ об’єднувала, а реалізовувала свою експансіоністську політику за рахунок України, розширювала тоталітарну імперію. Передбачалося, що на землі наших дідів-прадідів саме сатрапи режиму споживатимуть народні блага. Для простих же українців це обернулося не загальним добробутом, а елементарним “підгодовуванням” народу, як це роблять із худобою в хліві. При цьому гальмувався національний, культурний і релігійний розвиток в Україні з тим, щоб її людність

“органічно” влилася в нову спільноту “совецький народ”. Не випадково і в Західну Україну совецькі війська й чиновники принесли не свободу, а репресії й нову ідеологію, жертвами яких тільки в 1939–1941 рр. став кожен третій галичанин. За таких умов наш народ, який бере витoki з часів Трипільської культури, міг невдовзі зникнути з історичної арени.

– *Окрім територіального питання Акт злуки активізував ще й внутрішні об’єднавчі і державотворчі процеси...*

– По суті, протягом ХХ століття наш народ зробив принаймні чотири спроби утворити свою незалежну державу. Про 1918–1920 роки ми вже говорили, а був ще ж і 1922 рік, коли Радянська Україна де-юре виступала окремим суб’єктом міжнародного права, був 1939 рік, коли була проголошена незалежність Карпатської України, а також 1941 рік, коли 30 червня Організація Українських Націоналістів на чолі зі Степаном Бандерою і Ярославом Стецьком проголосила у Львові незалежну Українську Державу.

Націоналістичний рух, як відомо, зародився в Україну ще до совецьких часів. До речі, його провідні ідеологи – М. Міхновський (1873–1924) і Д. Донцов (1883–1973) – були саме “східняками” й походили зі старовинних козацьких родів з території Слобожанщини. Організаційно ж націоналізм сформувався пізніше.

Часом українським націоналістам закидають звинувачення у співробітництві з гітлерівцями, що є неправдою. З одного боку, мала місце спекуляція Гітлера на національному питанні в Україні, з другого, західні українці, побачивши плоди радянсько-комуністичного панування перед Другою світовою війною сподівалися, що німці, як вороги сталінізму, не перешкоджатимуть встановленню незалежної України, борців за яку перед тим розпинали ті ж сталіністи. І тепер відомо, що це були ілюзії. Тиран і агресор ніколи не стають ягнятками чи рятівниками.

Тому ОУН-УПА повела боротьбу як проти гітлерівців, так і проти большевиків. Боротьбу за Соборну Українську Державу, в якій будуть вільними представники всіх націй. Про це свідчать численні документи, участь у лавах УПА і росіян, і вірменів, і представників інших народів не тільки в Галичині й на Волині, але й на Лівобережжі. Вже в 1941 гітлерівці заарештували й розстріляли в Сумах кілька десятків членів оунівського підпілля. Це свідчить про суттєву відмінність ОУН-УПА від “РОА” Власова, про що б мали пам’ятати різні шовіністи...

А потім прийшов визначальний 1991 рік, який започаткував становлення власне Соборної незалежної Української держави.

– Іване Павловичу, чому ж тоді сьогодні, майже через чотирнадцять років після здобуття незалежності, питання єдності знову постає перед українським народом?

– Під час останніх президентських виборів деякі вітчизняні політики, прагнучи зберегти свою владу, витягнули на світ стару тактику “розділяй і володарюй”. І почали черговий процес протиставлення Сходу і Заходу України. При цьому цинічно експлуатувалися трагічні сторінки історії народу, нав’язувалася теза про “три сорти” українців тощо. Сепаратистські ухили з метою розколу України були помічені насамперед у вузьких колах старої номенклатури. Хоча очевидний у цій історії і вплив зовнішніх сил. Підтримуючи на Донбасі сепаратизм, протиставляючи його всій Україні, ці зовнішні сили, попри інші міркування, фактично намагаються усунути наш Донецький регіон з ринку вугілля. Цікаво, що така політика свого часу проводилася і щодо Криму. Там також культивувалися сепаратистські настрої, які збурювали ситуацію на півострові, внаслідок чого Крим ледве не випхнули з ринку туристичних і курортних постуг країн СНД. До честі представників Криму, вони переважною мірою це зрозуміли. Принаймні гасла про федералізацію там в основному поки що не підтримують.

Тому хотілося б вірити, що утретє українці на одні й ті ж граблі не наступлять. І не кинуться з’ясовувати стосунки один із одним, даючи цим можливість ініціаторам розколу половити рибу в каламутній воді. Такі сподівання ґрунтуються на усвідомленні закономірностей розвитку суспільства, узагальненні вітчизняної історії, а також на результатах голосування на недавніх президентських виборах. Бо за Віктора Ющенка проголосували виборці “від Сяну до Дону”, чи точніше – від Чопа до Хутора Михайлівського.

Як учасник “Помаранчевої революції”, я побував у Києві, потім у різних регіонах України і можу впевнено стверджувати, що нині абсолютна більшість українського народу особливо гостро й глибоко усвідомлює свою єдність, відчуває причетність до спільної долі, відповідальність за майбутнє своїх дітей і близьких. То ж і гаслом революції стали слова “Схід і Захід – разом!” Причому, цю ідею поділяють люди, які спілкуються різними мовами, сповідують різні релігії, належать до різних соціальних прошарків. Стара система

штучно розділяла нас, або, “в кращому разі”, не сприяла нашій єдності. І в Донбасі, крім небагатьох збоченців, мешкають не наші вороги, а повноправні громадяни України, невіддільна частина нашого працюючого і благородного народу, з яким довго і небезпечно заgravала місцева корумпована влада. Проте народ органічно відчуває себе саме єдиною спільнотою, яка має політичні, економічні й духовні основи, розуміє те, що ми – громадяни європейської держави, які хочуть жити в мирі й дружбі з усіма народами.

Громадянське суспільство, яке сьогодні формується в Україні, виходить із конституційного положення про те, що сувереном влади є український народ. Конкретні ж виконавці влади, яких ми обираємо як своїх представників, мають реалізовувати волю саме народу, а не власні користолюбиві інтереси, протиставляючи себе нації. Тому на 14-му році незалежності України визріла ідея реформування влади як найвагомшого засобу розбудови національно-державного життя на засадах соціальної справедливості і це підтвердила підтримка більшістю виборців Віктора Ющенка.

Так звані сепаратистські “ухили” з метою розколу України були помічені тільки у вузьких колах старої номенклатури, яка, проте, воліла б порушити нашу єдність, діяти за принципом “поділяй і володарюй”. Звідси – її демагогічні кроки в бік донецького електорату. Та ми розуміємо, що сьогодні мешканцям східних регіонів потрібна особлива увага й турбота як економічного, так і духовно-культурного характеру. Самі ж дії окремих ідеологів “сепаратизму” чи псевдофедералізму передбачають як правову оцінку, так і кримінальну відповідальність. “Разом – нас багато, нас не подолати!” – це гасло, співзвучне ідеї літа 1919 року, – співав Майдан у жовто-гарячому листопаді 2004-го. І це є істина. Гореполітикам не порушити єдності народу. Якщо не буде зовнішнього (передусім зі Сходу) втручання в наші справи, в Україні пануватимуть мир і спокій.

І дуже символічно, що саме в ці дні відбувається інавгурація нового Президента України Віктора Ющенка³⁹, перемогу якого два місяці відстоював народ й ідеал якого – це єдина, соборна, неподільна і багата Україна, в якій би кожному її громадянину затишно і заможно жилося.

– Що б Ви хотіли побажати нашим землякам у день святкування дня Соборності України?

– Звичайно ж, святкового настрою, відчуття єдності як запоруки непереможності, віри в кращий завтрашній день і якнайшвидшої реалізації їх благородних сподівань. Хай буде світло, радість і тепло у їх оселях і нехай усім нам посміхнеться доля! Наша минула історія досить складна й драматична, тому задля майбутнього прогресу нам потрібна єдність і порозуміння всіх громадян України, яких би ідеологічних принципів вони не дотримувались.

1.7. НАША ЄДНІСТЬ – НАЗАВЖДИ⁴⁰

Незалежна Україна вчергове відзначає річницю надзвичайно важливої події – Акту злуки, який мав місце 22 січня 1919. Чому ми знову й знову повертаємося до цієї події? Поміркуємо разом.

Кожен народ на нашій планеті має своє, кажуть, Богом визначене місце: свою землю, яку покликаний боронити до останньої краплини крові, могили предків як неоціненні святині, власну мову й культуру як нерозмінний скарб – бо то дух народу, то умови його існування. Однією з таких умов є наша єдність. Народ – то єдине ціле, єдиний організм. Як людина не може вважатися здоровою при відсутності якогось органу, як механізм не буде безперебійно функціонувати при пошкодженні деталі, так і народ, розірваний навпіл, не здатний повноцінно виконувати свою місію на землі й приречений на зникнення у мороці небуття.

Український народ успадкував чи не найчудовіший край. Але цей край виявився майже позбавленим захисних природних бар'єрів. Тож і доводилося нашим предкам зі зброєю в руках, у чистому полі, перед натиском чужинців відстоювати своє право жити на власній землі. Як це чинили 300 козаків під Берестечком у 1651 році, коли пов'язаний згодом із Сумщиною полковник Іван Богун виводив українське військо з оточення, 300 студентів – під Крутами в 1918 році, 300 (точніше – 359) вояків – під Базаром у 1921 році. Вторгнення зайд-чужинців, чвари, обумовлені суперечливими факторами історичного розвитку, завжди пробуджували думку, що тільки в злагоді й єдності можлива вільна і процвітаюча Україна.

З найдавніших часів ми простежуємо цей природно-історичний потяг народу до єдності. Згадаймо часи України-Руси. Скільки зусиль було докладено князем Володимиром Мономахом, королем Данилом

Галицьким та іншими українськими державниками, аби поєднати праукраїнські землі! Літописці яскраво відображають цю середньовічну тенденцію, яка знаходила глибоке розуміння в народі, але, на жаль, не завжди поділялася удільними правителями.

Ще рішучіше на ниві національної єдності діяли гетьмани XVII–XVIII ст. Богдан Хмельницький й Іван Виговський, Петро Дорошенко й Іван Мазепа та багато інших. Україна усвідомлювалася ними як земля, населена етнічними українцями “від Сяну до Дону”, а тому вона мала поєднати своїх дітей у одній родині і гарантувати їм вільний розвиток у рідній державі. Слід згадати, що до ідеї єдності активно долучалися Тарас Шевченко й Іван Франко, Михайло Грушевський і В’ячеслав Липинський та багато інших. Тарас Шевченко часто бував на Сумщині, а Франко мав жінку зі Слобожанщини, тож вони на особистому рівні сприймали ідею єднання українців.

Проте імперські амбіції правителів сусідніх народів, насамперед московських шовіністів, як найбільших ворогів українського народу, перешкоджали реалізації цієї мети. Україну поживому шматували дикий нелюд Петро Кривавий та знавісніла закордонна путана Софія-Фредеріка-Августа-Катерина. І тільки на початку XX століття склалися унікальні умови для єднання українців. У горнилі світової війни 1914–1918 міцнів цей потяг, який вилився в зустрічний рух гілок єдиного народу, що їх прагнули зіштовхнути в кривавій м’ясорубці московсько-австрійські імперіалісти.

Про обставини Злуки написано багато. Особливо багата література з цього питання, в тому числі заборонені в радянський період документи часу визвольних змагань 1917–1921 років, з’явилася після проголошення незалежності України в 1991 році. Тому немає потреби говорити про це детально. Звернемося лише до головних штрихів.

З листопада 1918, зважаючи на волю простого люду, діячі Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) і Української Народної Республіки (УНР), змагаючи в боротьбі з польськими й московськими окупантами, активізували об’єднавчі зусилля. Їх наслідком стали обміни делегаціями, резолюції з закликами до єдності тощо. 1 грудня 1918 року в Фастові була укладена попередня двостороння угода про злуку.

Зрештою численна галицько-буковинсько-закарпатська делегація прибула до Києва. 22 січня 1919 (перша річниця IV

Універсалу Центральної Ради) стало датою повної самостійності й соборності України. Того дня в полудень перед собором Св. Софії зібралися члени Директорії, Уряду УНР, делегації ЗУНР, представники цивільних і військових організацій, закордонні дипломати і великі маси народу. Під урочисті дзвони Мазепиної дзвіниці й інших церков Києва, яким вторував гук гармат із Печерська, розпочалася урочиста процесія на чолі з архієпископом Агапітом на Софійську площу. Там зачитали ухвалу Української Національної Ради ЗУНР і Універсал Директорії, де зазначалося, що віднині “буде одна, велика Україна”. Присутні відповіли бурхливими довготривалими оплесками. Після молебню відбувся парад Легіону січових стрільців, а потім похід великих мас народу вулицями Києва. Серед урочистостей тільки купка москалів, як свідчать сучасники, недоброзичливо споглядала це дійство. Бо їй не було по нутру таке велике торжество української нації.

Так, це була велична, урочиста маніфестація солідарності всього українського народу. Вона не лише справила величезне враження на всіх присутніх, але й почала нову добу в житті України. Нею раз-назавжди були знищені штучно зведені ворогами фізичні й духовні бар’єри між різними гілками нашого народу. Тепер усі розуміли, що з цієї хвилини жоден зайда не зможе ніякими засобами звести ті бар’єри заново.

На жаль, історія розпорядилася так, що великі теоретичні й практичні наміри тоді ще не вдалося реалізувати. Люті московські орди залили кров’ю Україну, не давши нашому народу довершити розпочате. І надовго згасла воля. Та не будемо валити все лише на супостата, бо коли ми хворіємо, винний не тільки вірус, але й наша нездатність протистояти халепі.

Довірливість і наївність Грушевського, Винниченка й Петлюри, безвідповідальність Махна і “близькозорість” Григор’єва, непослідовність Скоропадського і “лицарська негнучкість” Тютюнника – всі ці й інші “гріхи” українських державників сумно відлунюються в душах сучасників, оскільки з вини невластивої політиці прямолінійності й непрагматичної доброчесності цих мужів здавалося б реальні перспективи виявилися втраченими. Бо в політиці не підставляють ліву щоку, коли б’ють у праву.

Загравання українських державників з “лівою ідеєю”, їх пацифізм і відсутність рішучості в проведенні реформ дали змогу підступним більшовикам перехопити ініціативу і на багнетах занести

в Україну совєцький “рай”, який увінчався колгоспами й голодоморами, ГУЛАГами й репресіями. І ще 70 років долав народ тернії на шляху до незалежності.

Які ж уроки заповідає минуле сьогоденню? Воно засвідчує, що воля, гідність і достаток стверджуються не стільки деклараціями, як копіткою працею, твердою волею і впевненим поступом. Якщо ми розуміємо, що кожний народ – то окремий організм, “частинкам” народу слід перейматися турботою про достатність передусім свого організму. На жаль, на нашій землі ще не зажили по-людськи українські громадяни, а ми вже задумаємося над тим, як би іноземці почувалися в Україні краще, ніж у себе вдома, десь на “Гвінеї”. А що вже казати про місцевих князьків-сепаратистів, які задля перспектив бракон’єрського полювання ладні ціле роздерти на шматки? Все це – згуба для етнічного організму. Діти одного народу, ми таки різні, але пливемо на спільному судні. То ж або разом подолаємо рифи незвіданого моря, або разом станемо здобиччю для хижаків, які чатують навколо.

Єдність – категорія не тільки політична, але й соціальна, моральна. Коли ж розглядати її як самоціль, можна опинитися в спільній казармі чи спільному свинарнику, як це вже було в минулому. Сьогодні всім нам так потрібне почуття відповідальності за порядок у нашому домі, за те, хто в ньому буде господарювати. Адже нинішні політикани часом демонструють неймовірний спектр політичної проституції і флюгерських маніпуляцій – від підступних іуд і демагогічних фарисеїв до хижих акул соціо-комуно-регіонального⁴¹ симбіозу, які розквітли на лоні бездіяльності замріяних “понтіїв пілатів”, чи то ба “ющенків”⁴². Завжди необхідно пам’ятати, що не народ – для влади, а влада – для народу. Коли ж можновладці, забувають про це, спільними діями визначимо їм незавидне місце на смітнику історії. Народ покликаний до милосердя, але він має право і на гнів! Того не люблять, хто не шанує себе.

Доречно пам’ятати слова нашого історика д-ра Ісидора Нагаєвського про те, що “народ, який не може встановити на своїй землі свою владу, свій власний закон, ані вільно плекати свою рідну культуру, вважається чимось нижчим, чимось нескінченним, так що його ім’я не завжди знайдемо на карті народів світу, а ім’я хижака, який пограбував його землю, знайдемо там”...

Нинішні пріоритети суспільного розвитку постають дещо ширшими. Внутрішня єдність нашого народу, наша спілка з Заходом,

наше входження до НАТО – ось кроки до відродження європейської цілісності, повернення до найрозвинутішої цивілізації на планеті і запорука нашого майбутнього процвітання. Це – єдність у багатоманітності. І той, хто проти неї, той, безперечно, воліє перетворити українців на зомбі, на придаток євроазійського союзу “фуфайки, капелюха й тубетейки”.

Українська єдність, закріплена Актом злуки, часом проходила гіркі випробування, тому ніякі підступні потуги внутрішніх і зовнішніх недоброзичливців не в змозі порушити її. Віряться, що наш мудрий і благородний народ буде гідним свого великого історичного покликання, як це він демонстрував протягом багатьох століть. Наша єдність, спільність нашої долі, омітої горем, кров’ю і сльозами – вони назавжди!

Погляд вченого

1.8. ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ⁴³

Наша драматична історія переконливо засвідчує, як століттями наполегливо йшов український народ до волі, до створення власної держави. Особливо багато випробувань принесло йому ХХ століття, коли за часів жорстокої комуністичної диктатури під сумнів було поставлене саме право нашого народу на існування, бо він мав розчинитися в “радянському народіві”.

Вже у 1921–1923 компартія організувала перший масовий голод в Україні. Він був викликаний політикою воєнного комунізму, заборонаю селянам реалізовувати хлібні лишки за ринковими цінами, постійними війнами, руйнуванням бази сільського господарства, незацікавленістю селян у виробництві сільгосппродукції. Голод охопив 7 південно-східних губерній України (21 повіт), тоді як ешелони з хлібом вивозили з нашого краю в Росію. Жертвами голоду стали від 500 тис. до 1 млн осіб.

А далі на голову українців звалилися колективізація та розкуркулювання, які, проте, по-різному були сприйняті на Сумщині. Так, члени Комітету незаможних селян с. Ярмолинці Роменської округи постановили підтримати комуністів. Проте спецдонесення ДПУ подають й інші точки зору на колективізацію і хлібозаготівлю. В с. Есмань Глухівського району селяни не хотіли записуватись до колгоспу, “...бо їх створювали не на добровільних засадах, все в

колгоспі гнило, адже люди змушені були працювати не на себе”. Середняки с. Тулиголове Кролевецького району на загальних зборах вирішили: “Наступного року сіяти не будемо, бо весь хліб забрали, на початку хлібозаготівлі перший план прийняли добровільно, після ще декілька планів – і все добровільно, дійшли до того, що їсти нічого”.

Така політика більшовиків призвела до нового, ще страшнішого Голодомору 1932–1933. Факти про нього замовчувалися майже 60 років і лише в 1993 уперше було вшановано пам’ять невинних жертв геноциду. Перший пам’ятник жертвам голодомору на Сумщині було встановлено в Лебедині. До 75-ї річниці Голодомору 1932–1933 пам’ятні знаки встановили в більшості населених пунктів Сумської області. В м. Суми пам’ятник було відкрито в тодішньому сквері ім. М. Баумана.

Взагалі 20–40-і роки ХХ ст. – це період репресій проти прибічників інших партій, проти представників інтелігенції, військових, а потім і проти окремих більшовиків, яких звинувачували в шпигунстві, саботажі, буржуазному націоналізмі, участі в терористичних організаціях. Усі вони були названі “ворогами народу” (тільки в 1937–1938 за офіційними даними репресовано понад 200 тисяч українців), а їх реабілітація прийшла лише в 50-ті, для декого ж – у 90-ті роки.

Серед репресованих були й вихідці з Сумщини: поети і письменники Б. Антоненко-Давидович, М. Зеров, П. Капельгородський, поет і художник Н. Онацький, історики В. Пархоменко, М. Василенко, В. Юркевич, археологи М. Рудинський, М. Макаренко, геолог М. Світальський, педагог М. Довгополук, керівник соціал-демократичної групи в Сумах у 1902 Адольф Гетлер, мистецтвознавець Ф. Ернст і тисячі інших, відомих діячів культури. Пізніше така доля спіткала поетів Анатолія Семенюту й Миколу Данька. Першого було безпідставно засуджено, другого звинувачували в буржуазному націоналізмі, обох позбавили змоги друкуватися.

Незважаючи на репресії, кращі представники українського народу думали про волю. Після поразки визвольних змагань у 20-х рр. ХХ ст. українці ще двічі за радянських часів намагалися відновити державність – у 1939 на Закарпатті і в 1941 – у Львові.

На фронтах і в партизанських загонах періоду совецько-німецької війни, яка розпочалася 22 червня 1941, воювало 577 655 уродженців та жителів Сумської області, понад 350 тис. з них

перебували в регулярній армії. На території Сумської області в роки війни вів боротьбу 41 партизанський загін, на базі 21 з них були сформовані партизанські з'єднання під командуванням С. Ковпака, О. Сабурова, Я. Мельника, М. Наумова, Л. Іванова, М. Таратути. У Сумах, Охтирці, Конотопі, Лебедині, Путивлі, Ромнах, Тростянці, Шостці, Кролевці, Недригайлові та ін. діяли підпільні організації. При цьому 154 462 чоловіки з Сумщини загинули.

Воювали мешканці Сумщини і в лавах УПА на боці бандерівців, відомо таких 79 чоловік. Підпільні оунівські осередки діяли у Сумах, Ромнах, Ульянівці. Одним із лідерів Організації Українських Націоналістів був Олег Ольжич (син поета Олександра Олеся), страчений у 1944.

Якось Путін, цей недолугий керівник Московщини, заявив, що й без України московіти б відбили нацистську навалу. Але правда історії інша. Саме московське сталінське керівництво разом із гітлерівською Німеччиною розв'язало Другу світову війну, в горнило якої виявилася невдовзі кинутою й Україна. І саме український народ прийняв на себе перший удар нацистського кулака. Без героїчної оборони Одеси, Києва й Севастополя, без потужного партизанського й упівського руху, без діяльності підпільників, без численних українських жертв Москву б не порятував ні ленд-ліз, ні “батько”-самодур “усіх народів”. Понісни найбільші у відсотковому відношенні жертви серед усіх учасників Другої світової війни (у війні загинув кожний п'ятий українець – всього понад 10 млн чол.), українці такою кривавою жертвою *вчетверте* допомогли Заходу зберегти цивілізацію і захистили свого віковичного московського ворога, який так мистецьки вмів лаштуватися під брата...

За це російсько-більшовицька (комуністична) диктатура у 1946–1947 організувала новий, третій масовий голод в Україні. Він був спричинений не так повоєнним неврожаєм, як спланованою акцією сталінського Політбюро з метою забрати в селян залишки зерна і продати чи подарувати його “братнім” режимам у соціалістичному “таборі”. Так, починаючи з 1946 року, з СРСР вивезено 350 тисяч тон зерна до Румунії, у 1947 – 600 тисяч тон зерна до Чехословаччини; за ті два роки Польща отримала з Радянського Союзу 900 тисяч тон хліба. А в південних областях України стрімко поширювався голод і лише за перше півріччя 1947 офіційно зареєстровано 130 випадків людоїдства. Найлютішим голод був узимку та навесні 1947 року, перетворившись на голодомор. Від рукотворного голоду за

неповними даними в Україні загинув понад 1 млн людей. Проте тоталітарною владою і цей голод довго замовчувався.

Після сталінщини керівництво Союзу придумувало різні варіанти обілення свого режиму, але вони були приречені на провал. У середині 80-х років, вичерпавши свої внутрішні ресурси, СРСР сам опинився в критичному стані. Усвідомлення необхідності радикальних перетворень, повороту у внутрішній і зовнішній політиці змусило новообраного генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова почати так звану “перебудову”, що повинна була виправити окремі негативні риси радянської системи. Проте життя показало, що ця система не піддається реформуванню. Задумана як “революція зверху”, перебудова не досягла поставленої мети, натомість вона стимулювала подальший революційний процес “знизу”, зокрема в Україні.

Україна спочатку була “заповідником застою”, оскільки тут ствердився найконсервативніший режим. Проте поступово і в нас наростає стихійний рух, якому Чорнобильська катастрофа (1986) надала організованих форм. Почали виникати неформальні (непідвладні компартії) об’єднання, активізувалася діяльність колишніх дисидентів, стверджувалися національні символи, руйнувалися ідеологічні догми. Люди почали позбуватися страху та рабської покірності і піднімалися з колін. 16 липня 1990 р. під тиском народу і опозиційних сил новообраний парламент прийняв *Декларацію про державний суверенітет України*. Але до справжньої волі було ще далеко.

* * *

Непоследовні й половинчасті реформи в Україні викликали восени 1990 р. політичну кризу. Опозиція вимагала відмови від підписання нав’язуваного М. Горбачовим нового союзного договору в будь-якій формі, надання Декларації про державний суверенітет статусу конституційного акту, розпуску КПРС і націоналізації її майна. Серед широких верств інтелігенції, страйкуючих робітників і шахтарів посилювалися вимоги виходу України зі складу Союзу. Зрештою, навіть комуністична більшість погодилася вважати передчасним укладення союзного договору до прийняття нової Конституції республіки.

А 2–17 жовтня 1990 відбулася студентська “**Революція на граніті**”, яка спричинила падіння уряду В. Масола (23.10.1990) і призупинення підписання нового союзного договору. Її учасниками були сумські студенти Ю. Гримаджора, О. Медуниця, В. Рог. І коли ж

на вимогу української делегації підписання нового союзного договору було перенесено з літа на осінь 1991 р., комуністична верхівка імперії пішла на крайні дії, аби шляхом злочинної акції врятувати і свою владу, і своє панування.

Суверенізація союзних республік, особливо України, налякала імперську бюрократію, благоденство якої було нерозривно пов'язане з існуванням фактично унітарної держави. Тому з початку 1991 р. імперські сили перейшли у контрнаступ. Посилилася боротьба з демократичним рухом, повселюдно чинився глум над пам'ятниками героям визвольних змагань, ницилася національна символіка.

19 серпня 1991 р. військово-компартійна бюрократія здійснила відчайдушну спробу державного перевороту. Лідер КПРС і союзної держави М. Горбачов був інтернований у Криму, а натомість постав "Державний комітет з надзвичайного стану" (ДКНС) на чолі з віце-президентом Г. Янаєвим. ДКНС оголосив про припинення діяльності небажаних новому режиму органів влади, заборону демонстрацій і страйків, запровадження комендантської години та обшуки громадян, встановлення цензури. Під приводом дотримання надзвичайного стану в Москву було введено війська.

У Москві спротив намірам путчистів ствердити нову комуністичну диктатуру вчинило нове керівництво Росії на чолі з Б. Єльциним, якого підтримав простий народ і навіть частина військових разом із бойовою технікою. Серед захисників Білого дому було багато українців, у тому числі мешканці Москви, студенти, приїжджі. На барикадах замайоріло кілька національних синьо-жовтих прапорів.

Військово-комуністична хунта прагнула нейтралізувати Україну, а потім і ліквідувати в ній зародки народовладдя. Вже вночі 19 серпня до Києва прибув генерал армії В. Варенніков. Разом із командуючим Київським військовим округом він зібрав командирів частин і наказав виконувати розпорядження ДКНС. Потім запропонував Голові Верховної Ради України Л. Кравчуку зустрітися в ЦК КПУ в кабінеті першого секретаря С. Гуценка. Діставши відмову, він разом із військовим керівництвом прибув у Верховну Раду, де в присутності С. Гуценка, погрожуючи за непослух військовими репресіями, вимагав покірності. До Броварів стягувалися армійські частини.

Враховуючи все це, керівництво Верховної Ради зайняло досить обережну позицію, аби не спровокувати введення надзвичайного стану і можливого кровопролиття. У виступі по Українському

телебаченню Л. Кравчук закликав до спокою та витримки, дотримання Конституції і громадського порядку, завершення збирання врожаю і підготовки до зими. Обтічною була і заява Президії Верховної Ради. Натомість опозиційна Народна рада заявила, що постанови ДКНС не мають юридичної сили в Україні, проголосила підтримку демократичних сил Росії і закликала народ до непокори в разі спроб захоплення влади у республіці. На захист суверенітету України стали демократичні партії, спілки й об'єднання, які закликали народ до страйків та опору.

Серпневі події 1991 остаточно виявили антидемократичну суть КПСР-КПУ. Обласні комітети компартії тоді отримали від ЦК три шифрограми, в яких мова йшла про повну підтримку ДКНС, його антиконституційних заходів. В Україні переворот підтримали 9 обкомів компартії і багато міськкомів. Компартійні функціонери на місцях теж поспішили запевнити путчистів у своїй лояльності.

Але український народ виступив проти спроб комуністичної верхівки зупинити хід історії. На заклик демократичних сил відбулися мітинги протесту на центральному майдані Києва і біля міськради. Рішучий опір путчу було вчинено у Львові, де всенародне віче висловило готовність захищати суверенітет України. Донецький страйкком почав готувати загальношахтарський страйк. Багато осередків опору хунті виникло в інших містах нашої землі.

Заколотники були ізольовані в Москві. 21 серпня відкрилася надзвичайна сесія Верховної Ради Росії. Це означало, що путч провалився. З делегацією парламенту до Москви повернувся М. Горбачов, який скасував антиконституційні заходи організаторів путчу. Членів ДКНС звільнили з посад і заарештували. Коли виявили документи про підтримку путчу компартією, ця здеморалізована структура була заборонена в Росії, і в Україні.

А 24 серпня 1991 р. в Києві відкрилася позачергова сесія Верховної Ради України. Розглянувши питання про політичну ситуацію в республіці, вона прийняла Постанову і Акт проголошення незалежності України ("за" голосували відповідно 321 і 346 депутатів). У результаті Україна стала незалежною демократичною державою з неподільною та недоторканною територією, на якій чинними є лише власні Конституція, закони та постанови уряду. З метою всенародного підтвердження Акту було вирішено провести республіканський референдум.

1 грудня 1991 р. на виборчі дільниці прийшло близько 32 млн. українських громадян. З них майже 29 млн. (90,35 відсотка) проголосували на підтримку Акта проголошення незалежності України. Тоді ж Президентом України було обрано Л. Кравчука. На засіданні Верховної Ради заявлено, що договір 1922 року про утворення Радянського Союзу Україна вважає стосовно себе недійсним і недіючим.

8 грудня у Біловезькій Пущі під Брестом лідери Росії (Б. Єльцин), України (Л. Кравчук) і Білорусі (С. Шушкевич) підписали угоду про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД). Водночас було заявлено, що СРСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування. 21 грудня до Співдружності приєдналися ще 8 колишніх радянських республік. Через чотири дні М. Горбачов заявив про свою відставку з поста Президента СРСР. А 30 грудня на зустрічі глав СНД у Мінську були ліквідовані й державні структури колишнього СРСР.

Так у результаті мирного розвитку подій в серпні – грудні 1991 р. держава Україна відновила свою незалежність і водночас зробила вирішальний внесок у злам найбільшої в світі тоталітарної імперії – СРСР. Збулася віковична мрія українського народу про волю і самостійний шлях розвитку. Тепер на порядок денний постали нові й складні завдання подальшої розбудови держави, здійснення реформ і формування національної еліти.

1.9. ПЕРШИЙ ЮВІЛЕЙ ДЕРЖАВИ⁴⁴

Завтра – десята річниця прийняття Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України⁴⁵.

По-суті, це перший ювілей нашої держави. Саме Декларацією про державний суверенітет Україна голосно заявила всьому світові про свій намір розвиватися як самостійна держава. І саме від цієї події можна вести відлік історії нової України. Все це обумовлює потребу звернутися до тих пам'ятних днів, події яких зробили можливим прийняття Декларації.

1990 рік засвідчив подальшу кризу Радянського Союзу як імперської держави. На її окраїнах досить різко висвітилися національні проблеми. І насамперед це стосувалося України.

Відсутність реального суверенітету, убогість потенційно багаті країни, занепад мови та національної культури, жахливий стан навколишнього середовища, поглиблений Чорнобильською катастрофою, спричинили демографічний спад на українських землях. Наприкінці 1980-х років Україна стала першою радянською республікою, де смертність населення перевершила народжуваність. За такої ситуації навіть найлояльніші громадяни засумнівалися в цінностях системи, в якій вони жили.

Серед широких кіл інтелігенції поширилась національно-орієнтована інтерпретація українського минулого. На хвилі широкої підтримки населення піднялась національна символіка. А “неформали” почали переходити від сфери словесної критики радянської системи до сфери політичних дій. Навіть страйки шахтарів зросійщеного Донбасу виявилися спрямованими проти привілейованого становища компартійної верхівки. Так уперше від утвердження совєцького режиму пролунав виклик монополії комуністичної партії на владу.

В атмосфері безпрецедентної політичної активності в березні 1990 року в Україні відбулися перші порівняно вільні вибори до парламенту та місцевих рад. І хоча правлячий режим зумів забезпечити контроль над більшістю у Верховній Раді, проте близько чверті місць відійшло до Демократичного блоку.

Комуністи вперше зустрілися з легальною опозицією. І якщо раніше головним інститутом політичної влади в республіці був ЦК Компартії України, то тепер цю владу почав перебирати парламент.

Водночас усе більше зростала неприязнь народу до комуністичної партії, яку щораз настійливіше звинувачували в паразитизмі. Тисячі її членів стали масово виходити з цієї здеморалізованої організації. Проведений у червні 1990 року XXVIII з'їзд компартії України спробував виправити становище. Новообране керівництво партії тепер зосередилося тільки на партійних справах, а колишній перший секретар В. Івашко залишив за собою лише посаду голови Верховної Ради.

Проте надії комуністів на те, що Івашко зможе зберегти політичне обличчя компартії, зникли, коли в липні 1990 року він несподівано покинув українську компартію задля вищої партійної посади в Москві (М. Горбачов узяв його туди своїм заступником). Це ще більше дискредитувало партію. Дезорієнтувало її й те, що 12 червня 1990 року демократичні сили в російському парламенті на

чолі з Б. Сльциним добилися прийняття Декларації про державний суверенітет Росії.

Використовуючи ейфорію тієї хвилини та розгубленість у лавах правлячої компартії, Демократичний блок здобув визначну перемогу в Українському парламенті: 16 липня 1990 року з його ініціативи було прийнято Декларацію про державний суверенітет України.

Декларація проголошувала державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади держави в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Цим підтверджено наміри українського народу самому вирішувати свою долю.

Згідно з Декларацією, Україна як суверенна національна держава стверджувалася в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення. Декларація проголосила принципи народовладдя і здійснення державної влади, рівність усіх громадян перед законом і захист їх інтересів з боку держави. Було підкреслено, що Україна здійснює верховенство на всій території, визначає свій економічний статус, забезпечує культурний розвиток, внутрішню і зовнішню безпеку, міжнародні відносини.

Ще 14 березня 1990 у місті Стрий уперше над ратушею піднято український національний прапор. Потім це трапилося у Львові, а 24 липня 1990 – в Києві. Суми ж стали першим містом Лівобережної України, де 20 жовтня 1990 синьо-жовтий прапор замайорів над будівлею міськради. Його вивісили за ініціативи місцевих депутатів В. Казбана і Ю. Тищука та народного депутата України О. Піскуна.

Прошло десять років з дня прийняття Декларації про державний суверенітет України. Термін досить малий, щоб говорити про вагомі здобутки. Адже сучасні цивілізовані держави мали в розпорядженні для свого розвитку цілі століття. Тому є ще в нас проблеми в економічній і соціальній галузях, у духовному житті. Правда, значна їх частина дісталася нам у спадок від колишнього Союзу, інші є проблемами росту і з часом будуть вирішені.

Отже, попри всі існуючі негаразди, слід зазначити: Україна як самостійна держава відбулася. Сьогодні лише незначна частина шовіністів та космополітів ставлять під сумнів доцільність незалежного шляху розвитку. Зрештою, було б дивно очікувати іншого щодо держави, яка займає перше місце в Європі за територією (якщо не рахувати Росію, що не є чисто європейською державою) і

п'яте – за населенням (після Німеччини, Італії, Великобританії, Франції). Адже незалежними є навіть такі карликові держави, як Монако і Ліхтенштейн з населенням менше 30 тисяч чоловік, чи Науру і Тувалу (по 9 тисяч чоловік населення). Тож наш народ, як один із найбільших народів світу, вистраждав своєю непростою історією право на самостійний розвиток.

Скільки б деструктивні сили лівої орієнтації не прагнули дискредитувати нашу незалежність, проте ми маємо державу, в якій панують мир і спокій на відміну від сусідів, яких потрясають національні конфлікти й війни. Хоча й не так швидко, як би це хотілося, але настає економічне пожвавлення. Україна впевнено входить у сім'ю європейських держав і все більше стверджує свій авторитет на міжнародній арені. Люди переконані, що саме мирною працею вони забезпечать своє щастя.

1.10. УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА: ЗДОБУТКИ, ВТРАТИ, СПОДІВАННЯ⁴⁶

24 серпня 1991 року стало кульмінаційним пунктом тривалих звитяг нашого народу, його боротьби за волю. Саме від цього дня веде свій відлік історія вже новітньої Української держави, котра протягом 90-х рр. наполегливо стверджувалася як на міжнародній арені, так і в стосунках різних соціальних груп. Згадаймо, якими вони виявилися для нас ці роки.

Звичайно, найважливішим стало те, що Україна відбулася як держава. До проголошення незалежності вона мала фактично статус провінції совєцької імперії, де навіть державницькі атрибути носили умовний характер. Тож своїми першими актами Верховна Рада України прийняла Закони, що встановлювали недоторканність наших кордонів, регламентували їх режим, порядок охорони й перетину. Були прийняті інші Закони й постанови парламенту та Укази Президента України про військові формування, Збройні Сили, Національну гвардію, Службу Безпеки, прокуратуру, громадянство тощо. Після гострих дебатів було затверджено національну символіку, реорганізовано органи влади, прийнято нову Конституцію.

Розпочалася політична структуралізація суспільства, був відлагоджений і апробований механізм демократичних виборів до

різних органів влади, виникли нові партії. Україна встановила дипломатичні відносини з більшістю сучасних країн світу, увійшла до різних міжнародних об'єднань. Участь у миротворчих акціях, статус без'ядерної держави, політика неприєднання піднесли авторитет молодій державі на міжнародній арені (хоча втрата ядерної зброї відбилася на нашій обороноздатності).

Дещо інакше склалася ситуація в економічній сфері. На момент проголошення незалежності Україна мала найкращі стартові умови порівняно з іншими пострадянськими республіками. Здавалося б, реалізація стратегії економічних та соціальних перетворень обумовила адаптацію підприємств до умов ринкової кон'юнктури. Сформувався основні атрибути національної економіки: фінансова, платіжна, податкова, митна, банківська та інші системи, що у своїй сукупності визначили економічну інфраструктуру нашої держави. Вагомим здобутком стало проведення в 1996 році грошової реформи, що забезпечила відносну валютну стабілізацію. І все це давало надії на економічний успіх.

До того ж, відбувся перелом у реформуванні відносин власності, що дало можливість активізувати процес приватизації. Дві третини підприємств і організацій змінили форму власності, понад 70 відсотків загального обсягу промислової продукції почало вироблятися на недержавних підприємствах. Водночас реалізуються завдання земельної реформи. Майже 6,1 млн. громадян отримали земельні паї, обсяг яких становить близько половини земельних угідь. Сьогодні діє понад 200 комерційних банків, більше тисячі інвестиційних компаній та фондів.

Якщо понад 70 років ми жили за умов гострого товарного дефіциту, то сьогодні незаперечним є факт товарної насиченості ринку. Адміністративній економіці таке було не під силу. Тепер же дедалі більшою мірою утверджується економічна свобода, можливість вільного вибору сфери господарської діяльності та самореалізації.

Та на жаль, реформування вітчизняної економіки допоки що не дало результатів, які б відповідали сподіванням громадян. Багато наших підприємств спостигла тяжка криза, вони припинили існування або суттєво скоротили виробництво. Сотні тисяч наших громадян, особливо порубіжних областей, як Сумщина, подалися в чужі краї, де за напівфеодальних умов заробляють на хліб насущний. Не випадково перші роки незалежності принесли не тільки ейфорію

перемоги, але й прикрі розчарування. Вже на кінець 1992 року економіка України зі стану глибокої кризи вступила в стан некерованої руйнації і продовжувала невпинно розвалюватись. Все це швидко наближало Україну до рівня неоколоніальної периферії сучасних розвинутих держав.

Особливо в критичному стані виявився аграрний сектор. Були відсутні ознаки подолання платіжної кризи. Ще більше ускладнилася ситуація зі структурними деформаціями в економіці. Продовжувалося штучне заниження вартості робочої сили, існувала заборгованість із виплатою зарплати, а в результаті – знижувався життєвий рівень наших людей. У соціальному забезпеченні ми далеко відстали від країн Прибалтики, а ще більше – від країн Східної Європи. Чому ж так трапилося?

Найпершою причиною цього стало те, що національно-демократична революція в Україні несвоєчасно взялася вирішувати своє основне питання – питання влади і пов'язаної з ним кадрової політики. Фактично у нас розбудову держави розпочали ті, хто свого часу протидіяв її утвердженню. В країнах Східної Європи представникам комуністичної номенклатури було заборонено обіймати державні пости. В результаті до влади там прийшли незакомплексовані люди, що не дали розікрасти народну власність. Там сформувалася національно свідома еліта, яка провела економічні реформи, спрямовані на ствердження примату товаровиробника, на переборення бідності. Ми ж обрали “вовків”, сподіваючись, що вони захистять “овець” ... від себе!

Прокомуністична Верховна Рада перших скликань та сформовані нею уряди не мали концепції економічного розвитку країни. Вони допустили безконтрольне пограбування українського ринку російськими покупцями після лібералізації цін. Новоявлені лідери допомогли “тіньовикам” відмити неправедно нажиті мільярди, в тому числі приховані капітали колишньої КПРС – КПУ. Не вдалося розгорнути широко розрекламовану боротьбу з корупцією та хабарництвом. Зміцнівши, мафіозні структури почали ставити перед собою не тільки економічні, але й політичні цілі. Все це створило загрозу дискредитації в очах збіднілого народу ідеї української державності.

Другою причиною негараздів стали суперечності між виконавчою і законодавчою гілками влади, а також деструктивні дії опозиційних лівих сил, спрямовані на дискредитацію курсу ринкових

перетворень. Завдяки їх спротиву до сьогодні не приведено у відповідність із вимогами Конституції України земельного, житлового, трудового законодавства. Оскільки на ключових посадах залишалася та ж сама державно-управлінська еліта, що й до серпня 1991 року, дещо розбавлена демократами, у нас будувався “комуністичний капіталізм”.

Комуністи й сьогодні вбачають в СНД зародок нового Союзу і вперто штовхають нас в обійми “старшого” російського “брата”, який обдирає нас економічно, гвалтує духовно, принижує політично. Він заволодіває нашим інформаційним простором, скидає на наш ринок низькопробну книжкову й музичну продукцію, відмовляється повернути вивезені з України культурні цінності. Не отримуючи підтримки з боку державних органів, ми ледве спромагаємось видавати лише 3 відсотки книг українською мовою. На місцях часом ігнорується Указ Президента про ліквідацію символів тоталітаризму, тому ще й тепер у містах і селах височать пам’ятники руйнівникові української державності – Леніну.

Нарешті, на шляху досягнення економічного суверенітету було припущено багато помилок та прорахунків. Так, не було своєчасно налагоджено державне управління ринковими перетвореннями, виявилася незавершеною судова реформа, не прийняті Кримінальний і Цивільний кодекси, Закон про судоустрій. Приватизація ж часто виявлялася підміненою “прихватицією” з боку компартноменклатури. Не була зміцнена і банківська система як локомотив реформ.

Ось так і вийшло у нашій державі, що одні аж лускаються від жиру, а інші кидають рідну країну чи залишаються в ній злидарями. Вчителі, медики, ті, хто боровся за нову державу, виявилися забутими нею. А ті, хто протидіяв цій державності, і сьогодні отримують величезну пенсію і сміються в обличчя українським патріотам. Сталося так, що ниву зорали подвижники, а урожай пожинають пройдисвіти.

І все ж у нас є шанс вийти зі скрути. Останні дії Президента, нового Уряду дають підстави на досягнення позитивних результатів в економіці. У 1999 р. уперше за останні десятиліття чітко виявили себе ознаки економічної стабілізації. В основному подолано падіння внутрішнього валового продукту (ВВП). Обсяг промислового виробництва зріс на 4,3 відсотка, причому такий ріст спостерігався в 21 регіоні. Капіталовкладення в основні фонди збільшилися на 2,9

відсотка. Визначилася позитивна тенденція скорочення дефіциту Державного бюджету України (з 6,7 відсотка від ВВП у 1997 р. до 1,1 – у 1999 р.). Розроблена і реалізується стратегія економічної та соціальної політики на 2000–2004 рр.

Реалії нашого сучасного розвитку вимагають розв'язання ряду першочергових завдань – рішучих змін у кадровій політиці і радикального скорочення бюрократичного апарату, входження в європейські структури і переборення залежності від Росії, боротьби з корупцією і досягнення економічного зростання. Але все це стане можливим після того, як ми доб'ємося на чергових виборах перемоги демократії над неокомунізмом. І тоді складуться реальні підстави для утвердження в суспільстві соціального оптимізму, впевненості людей у завтрашньому дні, віри їх у те, що обраний у 1991 році Україною шлях, яким вона входить у III тисячоліття, є єдино правильним.

...Гірко заробляє сьогодні наша Україна. Та знаходить час і сили, щоб зігрівати нас. А ми, невдячні, часом тільки лаємо її, бо досить непривабливий вигляд у неї. Хоча чесні й порядні діти люблять свою матір не тільки тоді, коли вона у новій сукні, але – і в її робочому одязі. Нині саме ненька-Україна потребує нашої уваги, а завтра, звеселіла, вона розкриє обійми для своїх “блудних синів” і ніжно приголубить їх.

1.11. ЧИ ПОТРІБНА ПОЛІТИЧНА РЕФОРМА?⁴⁷

Обговорення в суспільстві політичної реформи, запропонованої Президентом України, досягає свого апогею. Від ознайомлення з основними положеннями проекту Закону “Про внесення змін до Конституції України” все частіше переходимо до спроб всебічно проаналізувати, узагальнити цей документ, побачити, як позначиться він на житті України, яку – у випадку прийняття, – вибудує конструкцію політичного устрою нашої держави, що, зрештою, дасть країні і пересічному громадянину.

Днями таку спробу зробила і “Сумщина”, запросивши обговорити законопроект Веніаміна ЦИКІНА – доктора філософських наук, професора, завідувача кафедри філософії та соціології Сумського державного педагогічного університету; Володимира ПАРХОМЕНКА – начальника відділу правової освіти та правової роботи обласного управління юстиції; Івана МОЗГОВОГО – доктора філософських наук, професора кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Української академії банківської справи; Михайла КАЧУРОВСЬКОГО – кандидата філософських наук, доцента кафедри

філософії та соціології Сумського державного педагогічного університету; Сергія НАД'ЯРНОГО – заступника начальника управління з питань внутрішньої політики облдержадміністрації.

Розмова вийшла насиченою і дуже цікавою. На жаль, через обмеженість газетної площі передати повністю її неможливо. Тому згрупували міркування учасників “круглого столу”, виділивши ключові моменти.

Чи на часі політичне реформування в Україні?

В. Цикін: Пропозиції Президента дуже своєчасні. Запропонована ним політична реформа дає розвиток, по суті, всім сферам нашого життя – економічній, соціальній, духовній і, зрозуміло, політичній. Тож, безсумнівно, вона має великий конструктивний сенс. У ній багато позитивного і цікавого. Насамперед, сама ідея переходу від президентсько-парламентського до парламентсько-президентського устрою держави. На мій погляд, у цьому простежується потяг до демократії.

І. Мозговий: Відносно того, чи на часі політична реформа, – сумнівів, напевне, ні в кого немає. Її давно потрібно було здійснювати, оскільки ми за багатьма показниками в політичному розвитку відстаємо від інших країн світу, в тому числі колишніх країн з так званого “соціалістичного табору”. Фактично ми не маємо політичної стабільності в державі протягом усього періоду незалежності. Тому повинна бути сформована така політична модель, яка б мала довготривалий характер і убезпечувала країну та суспільство від політичних розворотів то в один, то в інший бік. У самому проекті відзначив би одну ідею, яка чітко простежується в усьому, – це посилення відповідальності посадових осіб і різних гілок влади перед виборцями.

М. Качуровський: Чітка вибудова моделі політичного устрою держави назріла давно. Тому вже навіть сам факт появи такого документа є позитивним, є благом для України. Але, як на моє розуміння і бачення політичного устрою держави, він залишає без відповіді ряд запитань, оскільки не формує чіткої вертикалі виконавчої влади.

С. Над'ярний: Прийняття цього законопроекту – питання актуальне. Нині діюча Конституція була прийнята в результаті компромісів. Тому вона містить у собі протиріччя між гілками влади, в ній відсутній дієвий механізм стримувань і противаг, як це є в інших європейських конституціях. Та й реальне життя, як бачимо, –

зокрема створення парламентської більшості, коаліційного уряду – вже пішло попереду тих законів, тих положень Конституції, які є сьогодні. Тому, щоб цей набутий позитивний досвід був законодавчо закріплений, потрібні зміни в Конституції.

В. Пархоменко: Реформа назріла, її уже неможливо стримувати. Політична й соціально-економічна ситуації підштовхують нас до неї. І давно. Свідченням цьому є той факт, що у Верховній Раді нині перебувають 5 законопроектів із політичного реформування України, діє тимчасова спеціальна комісія з опрацювання проектів внесення змін до Конституції. Ще один законопроект лежить у Конституційному суді. Словом, політична реформа назріла давно, вважаю, дуже добре, що це питання винесено на обговорення народу.

Лінія виконавчої влади і принцип відповідальності.

І. Мозговий: Вже говорив, що в проекті, як на мене, непогано вибудована система відповідальності різних гілок влади перед народом. Зокрема – уряд відповідальний перед парламентською більшістю, яка його сформувала, а отже і перед пересічними громадянами. Партії відповідальні перед виборцями, які провели їх до парламенту, у разі невиконання своїх обіцянок і погіршення життєвого рівня ризикують втратити довіру людей і парламентські крісла. Як елемент відповідальності назвав би і положення проекту про заборону переходу депутата із фракції у фракцію, а отже – обов'язковість дотримання тієї політичної лінії, яку він підтримував у своєму балотуванні до Верховної Ради, та заборона суміщення повноважень народного депутата з іншими повноваженнями, зокрема у виконавчій владі.

Водночас маю сумніви відносно запропонованого порядку призначення силових міністрів. Якщо ми йдемо до парламентсько-президентської республіки, то це означає, що та політична сила, яка перемогла на виборах, формує уряд, у тому числі ставить свого генпрокурора, міністра внутрішніх справ, безпеки тощо. Бо вона бере на себе всю відповідальність за ситуацію в країні, зокрема і за криміногенну, і за національну безпеку. Якщо ми переходимо до парламентсько-президентської моделі державного устрою, то Прем'єр-міністр (а отже і парламентська більшість) має повністю контролювати ситуацію в державі і відповідати за неї. Або тоді треба просто залишити ту політичну систему, яка є зараз.

М. Качуровський: Я вже говорив, що в проекті, на мою думку, не простежується вертикаль виконавчої влади. Вважаю, що

керівників регіону повинен призначати Прем'єр-міністр. По-друге, на мій погляд, потрібно вибудувати чітку вертикаль виконавчої влади – від Києва до села, щоб у кожному регіоні був представник уряду (чи голова адміністрації – це не важливо). Головне, щоб була чітка підпорядкованість зверху-донизу, щоб рішення з Києва доходили до найглухішого села без спотворення.

В. Пархоменко: Позитивність законопроекту в тому, що він розмежовує повноваження Президента, Прем'єр-міністра, Верховної Ради і створює прозорість влади, її підконтрольність і підзвітність.

Двопалатний парламент і пропорційна система виборів.

В. Цикін: Цікава пропозиція – устрій парламенту в два яруси. Мені подобається ця ідея. Тут проглядаються два позитивні моменти: представлення інтересів регіонів верхньою палатою і загальної маси виборців – нижньою. Питання лише в тому, хто буде засідати у верхній палаті – Палаті регіонів, як ці 81 чоловік туди пройдуть? А от вибори депутатів за пропорційною системою – мені дуже імпонують і не викликають жодних запитань. Я і підтримую цю систему, але бажано, щоб “прохідний бал” до парламенту для партій був піднятий хоча б до 7 відсотків.

І. Мозговий: У принципі, двопалатний парламент може бути і в країні, яка не є федеративною за устроєм. Тут проблема в іншому, а саме: яким цьому парламенту бути, які функції виконуватимуть обидві палати, які повноваження матимуть. Якщо ж уважно вчитатися в даний законопроект, то помічаєш, що за ним нижня палата (тобто Державні збори) має мало повноважень і по суті нічого не вирішує. Набагато більше суттєвих повноважень у верхньої палати – Палати регіонів. Вона, по суті, контролює все, бо має право вето на рішення Державних зборів. Але чи буде ефективною робота уряду, якщо Палата регіонів, яка не бере участі у його формуванні, накладатиме вето на закони і рішення, прийняті Державними зборами, тобто більшістю, яка сформувала уряд і взяла на себе всю відповідальність за ситуацію в країні?!

Давно назріла необхідність впровадження пропорційної системи виборів, яка менш пов'язана з підкупом виборців, ніж система мажоритарна. Саме партії мають нести відповідальність за діяльність народних обранців у вищому законодавчому органі, тоді у нас не буде ситуації, за якої не можна виявити “крайнього” чи то винного в наших негараздах. Партії заради того і створюються, щоб реалізувати свої програмні положення через органи влади. Діставши більшість у

парламенті, партія (коаліція партій) формує уряд зі своїх представників. Його склад затверджується на сесії Верховної Ради, перед нею уряд і звітує щодо своєї діяльності. Кандидатуру Прем'єра (як правило, лідера партії чи блоку партій, що перемогли на виборах) у парламенті має пропонувати Президент, а от зняти голову уряду він не може – уряд і його голова змінюються після нових виборів чи в результаті кризи уряду. Отже, певна політична сила бере на себе відповідальність за стан справ у державі і – у випадку недотримання своїх обіцянок перед виборцями – на наступних виборах ризикує втратити довір'я останніх.

С. Над'ярний: Щодо пропорційної системи виборів, то теж вважаю, що це прогресивний крок, тому що в змішаній системі – мажоритарно-пропорційній, яка є нині, закладено механізм протиріч між депутатами, котрі обиралися до парламенту за різними системами.

Роль референдумів і проведення виборів в один рік.

В. Цикін: Мені подобається положення законопроекту, пов'язане з роллю референдумів. Ця роль у пропозиціях Президента сформульована досить чітко: референдум – це вища інстанція, це безпосередній голос народу, і його результати не повинні підлягати жодному перегляду іншими інстанціями, як це було, зокрема, з референдумом 2000 року, вони відразу набувають юридичної сили. Звичайно, питання, які виносяться на референдуми, мають носити глобальний характер, зачіпати інтереси всього українського народу. Що ж до проведення усіх виборів в один рік, то тут ніби є позитивний момент, а саме, що вибори не носитимуть перманентний характер. Проте, з іншого боку, є й питання. Ви уявіть собі, що в один рік в усі органи влади прийшли нові люди. Новий Президент, сформувався новий парламент, новий Кабінет Міністрів, нова місцева влада. Поки всі увійдуть у курс справи, поки призвичаються і навчаються працювати по-державницькому, країну може лихоманити. Словом, потрібна спадковість влади, що дасть ефективність у керуванні країною.

І. Мозговий: Варто було б у законопроекті вписати перехідні Положення, зокрема, як планується зблизити в часі наступні президентські і парламентські вибори. Проте, а чи варто взагалі проводити вибори в один рік? Я такої переконливої необхідності в цьому не бачу. Фінансовий тягар для країни ми цим не полегшимо, оскільки виборчим комісіям (якщо навіть у них працюватимуть одні і

ті ж люди) все одно доведеться платити окремо за кожні вибори. Навпаки, країні в один рік фінансово витримати три грандіозні виборчі кампанії буде дуже важко. І потім, чи не завелика це розкіш – не турбувати політичні сили протягом п'яти років? Як на мене, вони повинні бути весь час у напрузі і щодня думати, який їхній рейтинг, як до них ставляться виборці? Що ж до ролі референдумів, то в проекті нечітко сказано, а чи всі інші питання (окрім податків, амністії, бюджету) можуть виноситися на референдум? У нас же все, що не заборонено, – дозволено. Тож на референдум можуть бути винесені питання (зокрема закони України), в яких народ некомпетентний. Не хочу нікого ображати, але з такою “роллю референдумів” ми можемо наробити собі багато проблем.

М. Качуровський: Референдум – це вираз суспільної свідомості і принцип її використання. А свідомість має два рівні: психологічний, тобто емоції, настрої людей, і теоретичний – знання і бачення певних систем. Більша частина нашого народу у своєму житті керується якраз емоціями, а не системним баченням. Тож, якщо будемо приймати закони, керуючись психологічним рівнем свідомості, дійдемо до охлократії. Закон повинен бути відточеним, чітко відпрацьованим, враховувати далеку перспективу. Словом, він повинен прийматися професіоналами.

С. Над'ярний: Згідно зі статтею 5 Конституції України єдиним джерелом влади і носієм суверенітету є український народ. І в законопроекті, що пропонується, як на мене, акцент робиться не на прийнятті законів референдумом, а на підвищенні статусу самого референдуму. Щоб ті рішення, які приймаються на ньому, мали найвищу юридичну силу і не потребували затвердження будь-якими посадовими особами. Щоб їх не спіткала доля референдуму 2000 року, про який тут уже говорилося. А закони, звісно, повинні приймати професіонали.

Всенародне обговорення і модель політичного устрою, яка б найкраще підійшла Україні.

В. Цикін: Законопроект Президента, безперечно, цікавий. Потрібна велика роз'яснювальна робота: чому Президент вийшов із такою ініціативою, що він пропонує, а головне – що політичне реформування дасть Україні і народу. Відносно ж самої моделі політичного устрою, то, мені здається, для України найкращою є саме парламентсько-президентська. Але якщо Президент знову обиратиметься всенародно – а це проект і пропонує, – то чи не

закладемо ми цим чергове протистояння між Президентом і Верховною Радою? Можливо, Президента хай обирає парламент – це більше відповідає парламентсько-президентській моделі державного устрою.

В. Пархоменко: Добре було б виготовити таку анкету, за допомогою якої люди висловили б своє бачення тих чи інших пропозицій Президента. І зокрема, яка модель державного устрою, на їхню думку, краще підійшла б Україні. Особисто я вважаю, що може бути будь-яка модель – хоч президентсько-парламентська, хоч парламентсько-президентська, аби краще від цього жилося людині. Зазначу тільки, що зміни до Конституції автоматично тягнуть за собою зміни до великої кількості законів, а то й прийняття нових. Зокрема, потрібні будуть нові закони про вибори Президента України, народних депутатів, нові закони про статус народного депутата, Кабінет Міністрів, судоустрій тощо. А це величезний пласт роботи, який забере багато часу.

М. Качуровський: Модель державного устрою сама по собі не гарантує народу і країні процвітання. Нормально жити можна за будь-якої моделі. У США – президентська форма правління, але як люди живуть! У Чехії – парламентська і теж непогане живуть. У Британії, Швеції взагалі конституційна монархія, а життя людей там стабільне і добротне. Тому справа не в моделі як такій, а в людях. Україні потрібна еліта, яка б на державних посадах дбала про народ.

І. Мозговий: В жодній Конституції не зазначено, якою є модель державного устрою цієї країни: парламентсько-президентська чи ще якась. Державна модель визначається вже після того, як відбулося розділення повноважень між гілками влади. У більшості країн модель державного устрою складалася історично, на основі традицій народу, того, як запрацювала вона у період становлення тощо. На жаль, Україна має короткий історичний досвід державобудування. Маємо лише Запорозьку Січ. Саме тоді вимальовувалася президентсько-парламентська модель Української держави. Коли обирали гетьмана, то була ціла процедура – спершу його рекомендувала козацька старшина, потім затверджували на розширеній раді, що в тій ситуації може говорити про всенародне обрання.

Мені здається, що й сьогодні для України кращою була б президентсько-парламентська республіка. Оскільки загальна нестабільність, яка ще є в нашій державі, вимагає, щоб певне коло питань все ж було в одних руках. Україна сьогодні перебуває в

ситуації, в якій була Франція в 1958 році, коли вона переживала гостру кризу. І саме президентсько-парламентська модель влади дала змогу кризу подолати. Сьогодні нам ще потрібна сильна влада Президента як гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності країни, і обиратися він має всенародно. А взагалі, будь-яка модель нормально функціонуватиме, якщо в державі буде створений ефективний механізм контролю за владою.

С. Над'ярний: У наших реаліях, коли в суспільстві ще багато протиріч – і ментальних, і духовних – справді все віддавати на відкуп партіям, які часто ідеологічно формуються саме в цій системі координат, напевне, не зовсім правильно. Тому постать Президента повинна залишитися. Переходити до чисто парламентської моделі зарано, а от парламентсько-президентська, мені здається, є оптимальною. Але важко зараз точно визначити. Поки що всі ми вивчаємо пропозиції Президента і ведемо їх роз'яснення. Створена обласна інформаційна група; є інформаційні групи у кожному районі. Двічі на тиждень члени цих груп зустрічаються з трудовими колективами, з громадянами за місцем проживання. Проведено близько 4 тис. таких зустрічей, приблизна кількість людей, які побували на них, понад 110 тис. чоловік.

Поряд із цим, у пунктах зв'язку, в магазинах, у публічних місцях встановлені інформаційні стенди з викладкою пропозицій Президента. Громадяни можуть висловити свої зауваження і міркування також у книгах відгуків, 4 тисячі яких теж розміщено у людних місцях. Щоб мати реальний зріз громадської думки, плануємо провести соціологічне опитування, яке за своїми масштабами не має аналогів. Хочемо опитати – стовідсотково – усіх жителів Сумської області. Робитиметься це за допомогою спеціальних анкет. Створені в кожному районі і громадські приймальні, де кожен відвідувач також може висловитися відносно даного законопроекту. Повинен підкреслити, що не ставиться за мету почути суцільне “схвалюємо”. Хочемо почути думки людей з усіх боків, аби врахувати їх.

Від редакції: Наша країна, наша держава для кожного українця має бути рідною домівкою, тим бастіоном, який захистить його від різних непогодних вітрів. Тож, щоб ця домівка була водночас і затишком, і фортецею, треба активно долучатися до формувань її “стін”, владних бастіонів. А розмова, за “круглим столом”, сподіваємося, дасть вам уявлення про “будівельний матеріал” і ті принципи, за якими наш спільний дім може бути збудований.

1.12. ВЕТЕРАНИ УПА І ЗАКОН⁴⁸

Серед засобів, спрямованих на зміцнення так необхідної сьогодні єдності українського суспільства, важливе місце належить питанню правового визнання ветеранів Української Повстанської Армії (УПА) воюючою стороною і забезпечення їм передбаченого Законом соціального захисту. Потреба цього обумовлена не тільки основоположними засадами гуманізму і логікою часу, але й принципами правової держави, про відданість яким не перестають твердити наші урядовці. Водночас на фоні заідеологізованих інсинуацій комуністичних функціонерів про “неможливість” діалогу радянських ветеранів і бійців УПА цілком логічними видаються заяви Президента про необхідність примирення двох колишніх ворогуючих структур.

І все ж навіть такі кроки є недостатніми і не першочерговими. Не так важливо, потиснуть чи не потиснуть один одному руки ветерани двох політичних сил, які свого часу перебували в стані конфронтації. Проблема полягає в тому, що ветерани мають різні “вагові категорії” – одні визнані державою, другі – ні. Тому про реальну консолідацію в суспільстві можна говорити лише після досягнення національної справедливості, тобто після того, як ветеранам УПА буде наданий той статус, яким сьогодні користуються ветерани Червоної армії. В цьому плані слід зупинитися на кількох моментах.

Насамперед проблему ветеранів УПА слід розглядати в правовій, а не в ідеологічній площині (тим більше з позицій совєцько-комуністичної ідеології). Держава у своєму ставленні до ветеранів УПА не повинна виходити з того, “люблять” чи ні останніх ветерани Червоної армії, погоджуються вони на зміну їх статусу чи ні. Ідейні засади керівних структур ветеранів Радянської армії вселяють сумнів у можливість їх примирення з ветеранами національно-визвольних змагань. Як відомо, перші продовжують перебувати в полоні московсько-комуністичних спекуляції, котрі є лише виявом національно-ідейної нетерпимості. Грубо перекручуючи історичну правду про минуле, замовчуючи чи пересмикуючи факти, антиукраїнські політичні кола прагнуть виставити ветеранів УПА як “бандитів”, яким приписуються найнеймовірніші “злочини”, аби

обілити сталінський режим. До того ж їх боротьбу часто представляють як регіональну, хоча вони діяли й на Сході України, наприклад, на Сумщині.

Зокрема, московсько-комуністичні сили як невігласи в історії не перестають вдаватися до спроб дискредитації УПА, намагаючись приписати їй “злочини проти миру й людяності, каральні акції щодо мирного населення, вбивства, мордування громадян і пособництво в цьому окупантам у період Великої Вітчизняної війни”, тобто ті дії, за вчинення яких, за Законом України “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні” від 17.04.1991 (ст. 2, п. 2)⁴⁹, особи не підлягають ніякій реабілітації.

Проте згідно юридичних норм, злочини проти миру – це планування, підготовка, розв’язання, ведення агресивної війни або війни з порушенням міжнародних договорів, угод чи домовленостей, або участь у змові, спрямованій на здійснення будь-якої з вищенаведених дій. До таких дій можна віднести, зокрема, пакт Молотова-Ріббентропа (23.08.1939), але ніяк не дії УПА, що зривали цей злочинний зговір. Те ж саме стосується злочинів проти людяності, до яких відносяться убивства, поневолення, заслання та інші жорстокості, здійснені щодо цивільного населення до і під час війни або переслідування з політичних, расових чи релігійних мотивів. Подібними злочинами слід вважати набір політичних репресій проти українців в СРСР.

Український народ взявся за зброю, оскільки в стані жахливого поневолення він був поставлений на межу виживання. Чого варте тільки свавілля судів, особливо за часів прокурора СРСР в 1935–1939, члена КПРС А. Я. Вишинського! В цю добу, як зазначено в Законі України “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні” (ст. 1), “з політичних мотивів були необґрунтовано засуджені судами або піддані репресіям позасудовими органами, в тому числі “двійками”, “трійками”, особливими нарадами і в будь-якому іншому позасудовому порядку” сотні тисяч громадян⁵⁰.

Конвенція “Про захист цивільного населення під час війни” від 12.08.1949 (ст. 73) з позицій міжнародного права наголошує: “Будь-який засуджений має право використовувати всі способи оскарження, передбачені законодавством, застосовуваним судом. Він буде повністю інформований про свої права на оскарження, а також про строки, протягом яких він може скористатися цим правом...”⁵¹. Але ж у Радянській Україні це було неможливо! Навіть у роки війни СРСР,

щоб позбавити УПА підтримки цивільного населення, порушував міжнародні конвенції, ним же підписані, і практикував у Західній Україні жорстоке поводження з мирними людьми, катування, захоплення заручників, посягання на людську гідність, засудження і застосування покарання без судового рішення, депортації на територію Росії в місця з суворими кліматичними і побутовими умовами.

Виходячи з цього, щодо ветеранів УПА мова не може вестися про їх участь чи неучасть у так званій “Великій Вітчизняній війні”. Український народ протягом 70 років минулого сторіччя був злочинно позбавлений своєї державності і не міг брати участі у міжнародному житті як його повноправний суб’єкт. Правда, і в такому статусі Вітчизною ж для українців була Україна, а не Третій Рейх чи СРСР. Тому українці якщо й брали участь у війні, то в Другій світовій.

З позицій міжнародного права загарбання Москвою української території не дає підстав вважати, що після цього “Вітчизною” для українців стала шовіністична Росія. Ще в 1917 р. відбулося, згідно волі нашого народу, становлення Української Народної Республіки (УНР), у якій сформувалися легітимні органи влади і яка отримала міжнародне визнання, в тому числі (хай навіть декларативне) – з боку більшовицького уряду Москви. Уряд УНР, як уряд незалежної держави, мав усі юридичні підстави підписувати в 1918 році Брестський мир з Німеччиною. Бо це був договір двох суверенних політичних утворень. Натомість не могла бути самостійною політичною одиницею так звана “Українська Радянська Соціалістична Республіка” (УРСР), яка постала на теренах Наддніпрянської України в результаті того, що Росія, виходячи з імперських амбіцій правлячої більшовицької партії, розв’язала війну проти незалежної держави – УНР і за відомих обставин добилася окупації й анексії території останньої.

Згодом, у підписаній (у тому числі Росією й Україною) “Декларації про дотримання суверенітету, територіальної цілісності й недоторканості кордонів держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав” від 15.04.1994 (ст. 3), наголошувалося, що “захоплення території з застосуванням сили не може бути визнаним, а окупація території держави не може використовуватися для міжнародного визнання чи нав’язування змін її правового статусу”⁵². Навіть Закон України “Про реабілітацію жертв політичних репресій

на Україні” (ст. 2, п. 3) вважає злочинними дії, які, як відомо, практикував більшовицький режим – “збройні вторгнення на територію України, організацію збройних формувань, які чинили вбивства, розбої, грабежі й інші насильства”⁵³.

Міжнародна “Декларація прав людини” від 10.12. 1948 (преамбула, ст.ст. 6, 28) наголошує: “Кожна людина, де б вона не знаходилася, має право на визнання її правосуб’єктності. ...Кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, за якого права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені”⁵⁴. Таким чином, підписання маріонетковим урядом УРСР союзного договору 1922 року за умов репресій проти українського населення і триваючого стану окупації українських земель згідно положень міжнародного права не відображало волевиявлення народу, що перебував у стані цієї окупації і багато представників якого взагалі були позбавлені виборчих прав, ув’язнювалися, депортувалися.

Не могла мати для українського народу якихось правових наслідків і анексія в 1939 році захопленої попередньо Польщею Західної України “на основі рішення” так званих “Народних Зборів Західної України”, якому совєцько-комуністичний режим намагався надати статусу “плебісциту”. Це були не юридично чинні дії, а наруга над принципом самовизначення націй, за умов режиму воєнної окупації, чого міжнародне право не допускає. Це право не дає підстав вважати і перехід загарбаних територій до агресора як юридично завершений акт. Оскільки юридичну силу зі спірних територіальних питань мають мирні договори, а не військово-агресивні дії.

Недійсність “плебісциту” 1939 року і окупаційний статус України фактично були визнані підписаним у Москві 16 серпня 1945 року радянсько-польським договором про державний кордон, який набув чинності після обміну ратифікаційними грамотами 5 лютого 1946 року. З нього витікало, що до 5 лютого 1946 року мешканці Західної України не були громадянами СРСР і ніяких зобов’язань перед урядом СРСР не мали. Натомість вони мали право збройно чинити опір насильству окупаційної влади і виступати як учасники бойових дій.

Українці не були серед паліїв Другої світової війни, але стали її жертвою. Тому й війна 1941–1945 рр. для нашого народу не могла бути ні “справедливою”, ні “вітчизняною”. Це був двобій двох агресорів, у якому розігрувалася українська карта. Розглядати таку

війну на боці одного з імперіалістичних хижаків проти іншого як “вітчизняну” немає ніяких юридичних і моральних підстав. Для України це була національно-визвольна війна. Проте й сьогодні ні Росія, ні шовіністичне крило Верховної Ради України не намагаються переглянути оцінку історичного минулого нашого народу, права якого були розтоптані з боку більшовиків-ленінців-сталіністів. Тому слід пам’ятати один із ключових принципів римського права: той, хто вирішив, не вислухавши одну з двох сторін, навіть якщо його рішення справедливе, є несправедливий. Наші урядовці мають продемонструвати правовий підхід, а не оцінювати позиції однієї сторони лише з голосу другої сторони.

УПА не потребує ніякої реабілітації, оскільки її дії ніяким судом не були засуджені як “злочинні”. Рух бандерівців не присягав нікому, крім українського народу. Слухання в конгресі США в 1945 році показали, що цей рух не мав ніякого відношення і до Голокосту. Тому Конфедерація комбатантів, визнана Радою Європи на правах члена з дорадчим голосом, прийняла Всеукраїнське братство УПА до своїх лав.

Правда, на Нюрнберзькому процесі 1946 року, де Міжнародний військовий трибунал висунув звинувачення керівникам фашистської Німеччини в скоєнні злочинів проти миру й людяності, головний обвинувач з боку СРСР, прокурор УРСР, член КПРС і Герой Соціалістичної Праці Р. А. Руденко намагався і українських націоналістів виставити як “диверсійно-терористичну групу фашистської Німеччини”. Проте на основі документально обґрунтованих висновків американського судді Лоуренса ця спроба була відкинута трибуналом як безпідставна. Отже, сьогодні мова має йти про визнання, а не про “реабілітацію” ветеранів визвольних змагань в Україні.

Звернемося знову до міжнародного права. Женевська конвенція “Про покращення долі поранених і хворих у діючих арміях” від 12.08.1949 (гл. 1, ст. 1) узаконює народну війну, відносячи до неї конфлікти, “які не носять міжнародного характеру”⁵⁵. Згідно Додатку до IV Гаазької “Конвенції про закони і звичаї сухопутної війни” від 5(18).10.1907 (від. 1, гл. 1, ст. 1), “ополчення і добровільні загони” (партизани, які ведуть під час війни бойові дії проти ворога і якими були вояки УПА – *І. М.*) є воюючою стороною і лише на цій основі не можуть вважатися злочинцями. Згідно розуміння специфіки війни на окупованій агресором території, партизанський рух є правомірним:

“Ополчення чи добровільні загони у тих країнах, де вони складають армію чи входять до її складу, розуміються під назвою армії”⁵⁶.

Партизанський рух є особливим видом народної війни і має справедливий характер. Додаток до IV Гаазької конвенції 1907 року наголошує, що особи зі складу партизанських сил будуть “визнаватися в якості воюючої” сторони, якщо вони дотримуються таких вимог:

- “1) мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих;
- 2) мають певний і явно видимий здалеку відмітний знак;
- 3) відкрито носять зброю, і
- 4) дотримуються в своїх діях законів і звичаїв війни”⁵⁷.

Міжнародні документи допускають підпорядкування збройних сил на певній території уряду або владі, не визнаним державою-окупантом. Саме таким підпільним у Західній Україні урядом, не визнаним з боку СРСР, була Українська Головна Визвольна Рада (УГВР), якій підпорядковувалась УПА.

Щодо порушень законів і звичаїв війни, то до них, згідно Кримінального кодексу України (ст. 438), відносяться “жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни”⁵⁸. Як сьогодні добре відомо, такі звірства в Україні чинили саме органи “ЧК-ОГПУ-НКВД-МГБ-КГБ”, представники винищувальних батальйонів, які представляли іноземну окупаційну армію. Натомість УПА просто не змогла б протриматися й кілька місяців, якби вона “нищила свій народ”. Шанобливе сьогодні ставлення населення Західної України до ветеранів УПА – одне зі свідчень того, що це була дійсно народна армія, яка в своїй справедливій боротьбі проти окупантів користувалася масовою підтримкою народу.

Правда, як знуцання, звучить положення Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” від 22.10.1993, прийнятого прокомуністичною більшістю Верховної Ради. Згідно цього закону (ст. 6, п. 16 в редакції від 22.12.1995), до учасників бойових дій можуть бути віднесені також “вояки Української повстанської армії, які брали участь у бойових діях проти німецько-фашистських загарбників на тимчасово окупованій території України в 1941–1944 роках, які не вчинили злочинів проти

миру і людства та реабілітовані відповідно до Закону України "Про реабілітацію жертв політичних репресій"⁵⁹.

Але вояки УПА вели визвольну війну проти більшовицьких окупантів до 50-х років (їх прибічники діяли навіть на Сумщині), тому на них не може поширюватися положення цього закону! Тобто, ті, хто боровся з карателями і проливав кров за майбутнє України, не визнаються нею. Від них вимагають "вибачення" за те, що вони виборювали волю свого народу. Зате "колишні військовослужбовці, особи вільнонайманого складу, а також колишні бійці винищувальних батальйонів, взводів і загонів захисту народу та інших формувань, що брали безпосередню участь у бойових операціях по ліквідації диверсійно-терористичних груп фашистської Німеччини та інших незаконних формувань і груп на території колишнього Союзу РСР", захищені Законом України "Про статус ветеранів війни, гарантії їхнього соціального захисту" (ст. 6, п. 5). Тобто, колишні працівники каральних органів, які завжди ненавиділи Україну та борців за її свободу, і сьогодні користуються благами так ненависної їм держави. То ж на яких принципах має відбутися примирення?

В оцінці дій ветеранів УПА слід виходити не з комуністичної псевдоморалі, яка була далекою від гуманізму, не з радянського законодавства, яке ніколи не відповідало нормам міжнародного права, і навіть не тільки з нинішнього законодавства України, яке також несе на собі "рідні плями" соціалістичної "юриспруденції". Задля справедливого розв'язання проблеми вояків УПА слід виходити передусім із норм міжнародного права, які є цілком достатніми для цього, так само, як і дії вояків УПА повністю відповідали вимогам міжнародного права. Є достатньо документів, які це підтверджують. Тому в руслі правового розв'язання проблеми уряд України має вимагати від РФ як правонаступниці СРСР відшкодування членам УПА моральних і матеріальних збитків за депортації, репресії, судові свавілля тощо.

При цьому не можна однозначно відповісти на питання щодо ставлення до працівників колишніх "правоохоронних" та інших каральних органів, причетних до геноциду українського народу. Принципи діяльності цих органів мають бути оприлюднені згідно вимог науки і положень права. Водночас, на нашу думку, цілком припустимою може бути загальна "амнісія" з боку держави по відношенню до тих, хто свого часу діяв за вказівкою тиранічної

держави (якщо він не чинив злочинів проти людяності). Хай свій суд звершить Бог! І хай ці люди дадуть звіт перед своєю совістю. А людям полярних поглядів варто, справді, досягти примирення і цим сприяти консолідації суспільства.

Сьогодні вважатиметься абсурдною позиція ненависті по відношенню до монголів, поляків, татар, турків і навіть німців за те зло, яке було вчинене нашим предкам представниками цих народів у минулому. Адже колись має прийти примирення і прощення! Так чинять цивілізовані народи чи то Іспанії, чи то Прибалтики. Бо війна не повинна розглядатися як перманентне явище. Таким станом суспільного розвитку може бути тільки мир. І він вартий того, щоб в ім'я нього поступитися твердолобою принциповістю. Якщо сьогодні є Українська держава, слід також вшанувати ветеранів визвольних змагань в ім'я цієї держави.

1.13. НІЯКА ПАРТІЯ НЕ МОЖЕ БУТИ ПОЗА КРИТИКОЮ⁶⁰

“Відкритий лист Олегу Тягнибоку

Вельмишановний друже Олеже!

Я, Іван Мозговий, доктор філософських наук, професор, цим повідомляю Вас про свій вихід із цього часу зі складу Всеукраїнського об'єднання “Свобода”.

Очолюючи Сумську міську організацію ВО “Свобода”, я не раз особисто писав Вам у закритих листах про критичну ситуацію в Сумській обласній і міській організаціях партії, але, на жаль, з боку керівництва не було вжито належних заходів, тому маємо фактичний розвал цих організацій. Я 20 років боровся за українську ідею (і це всім відомо!) – разом зі “Свободою” і без неї, буду це продовжувати й далі, але я ніколи не буду ототожнювати Україну з окремими особистостями. Бо це тоталітаризм!

Причиною мого розриву з партією є не розчарування в ідеї, а обурення з приводу дій фактично вже народного депутата, голови Сумської обласної організації ВО “Свобода” Ігоря Мірошніченка. Чотирирічний досвід спілкування з ним остаточно переконав мене в тому, що ця людина далека від нашої справи, вона зацікавлена лише у розв'язанні власних питань, і досягає цього шляхом підступної

демагогії, маніпулювання свідомістю інших, нахабством і брехнею, бо просто хвора на “вождізм”!

Ми інформували Вас про те, як він за ці роки самочинно, опираючись на мовчання керівництва, змінив і зганьбив 4-х партійних керівників на місцевому рівні. Без рішення комітетів виключалися члени ревізійної комісії, багато рядових членів партії. В хід ішли найрізноманітніші засоби – викрадення ключів від офісів, наклепи, хоча жодне, висунуте ним звинувачення, не підтверджувалося потім ні одним документом. Як правило, на партійця “навішувався” ярлик “зрадника” через те, що він ... не поділяє лінію пана Мірошніченка! Статут же партії останнім взагалі ігнорується!

Як видно, Мірошніченко ставив понад усе завдання прорватися в депутати, і задля цього придушував опозицію тих, кого обурювали його волюнтаризм і свавілля. Обласна організація не розбудовувалася, діяльність Сумської міської організації фактично паралізована. “Свобода” опинилася в ізоляції, бо припинилася співпраця з іншими опозиційними силами. Успіх на виборах (а він вагомий в області!) був досягнутий завдяки діяльності окремих членів партії, оскільки Мірошніченко постійно жив у Києві і відвідував Суми раз на квартал, та й то з метою вчинення чергової “чистки”.

Є питання щодо використання ним партійних коштів. І проблема не в тому, що Мірошніченко повсякчас купує все нові автомобілі чи розширює готельний бізнес. Це його особиста справа. Проблема в тому, що ревізійна комісія ніколи не бачила документів про витрачання коштів, які проходили через руки Мірошніченка. Але ж потім інші члени партії звинувачувалися у “зловживаннях”, до яких вони не мали жодного відношення!

На жаль, керівництво партії не підтримало нас. За моєю вимогою до нас приїздив заступник голови партії Андрій Мохник. Мене не цікавить, кум він Мірошніченку (як це всі стверджують) чи ні, але А. Мохник зумів чудово виправдати Мірошніченка у всіх видимих порушеннях, грубому ігноруванні Статуту. Заради успіху партії я прощав Мірошніченку навіть інтриги щодо мене (чого взагалі я ніколи не дозволяв іншим!), бо хотів, аби в парламенті постала потужна націоналістична фракція.

Але ось вибори пройшли. Мірошніченко ніби то “на коні”. Здавалося б, можна заспокоїтись. Проте вже як депутат він

приїжджає в Суми і влаштовує нове судилище, тепер уже над головою Роменської організації ВО “Свобода” Людмилою Смоленською! Маніпулюючи своїми клерками, яких організація не уповноважувала на подібні дії, він просто затравив партійну керівницю, робота якої завжди ставилася за взірець. В чому ж справа? Просто впливло питання витрати коштів! Смоленська провела вибори без жодної партійної копійки і це було підтверджено! Тому Мірошніченко поклявся “словом народного депутата”, що Смоленська – зрадниця, бо вона ... співпрацювала з Партією регіонів! Щоправда, “співпраця” дивна, бо Л. Смоленська забезпечила перемогу на своєму окрузі кандидата від опозиції, забезпечила фантастичний результат партії в районі, до то ж, як депутат районної ради від “Свободи”, має досить високий авторитет у місті. І все це – без коштів! А ось Ігор Мірошніченко гроші-то отримав, проте про їх використання перед організацією не прозвітував! Натомість шляхом інсинуацій добився виключення Смоленської з партії.

Як з’ясувалося, висунуті ним звинувачення – суцільний обман. На мій запит не було надано жодного документа про “зраду” Смоленської. Щоправда, на конференції було заявлено, що її зрада полягає в тому, що вона ... критикувала Мірошніченка, який протягом виборчої кампанії як голова обласної партійної організації жодного разу не відвідав Ромни!

Шановний друже Олеже! Після всього цього та іншого мені стає гидко від того, що лише чую прізвище Мірошніченка. Я не можу поважати непорядну людину, яка розвалює партію, шкодить інтересам України, безсоромно ганьбить поважних і шанованих людей, їде на їх спинах до Ради. Цю людину хвилює те, як використати партію і Україну задля власних інтересів. А треба б навпаки. Наша нація не переживе нового “ющенка”.

Враховуючи те, що Мірошніченко є впливовою особою в партії (ніхто не подумав, а в чому його заслуги?), є депутатом, членом Політради, стає зрозуміло, що я не можу нічого змінити в Сумських організаціях. Навіть якби був десять раз доктором наук. У “шарікових” свої цінності.

Отже, друже Олеже! Якщо Вам не байдуже майбутнє партії й України (а я думаю, що це так і є), прошу вивчити і з’ясувати описану ситуацію особисто і хоча б припинити “кураторство” Мірошніченка над Сумською партійною організацією. І ще є особисте прохання поновити в партії Людмилу Смоленську, для якої свавілля пана

Мірошніченка стало особистою драмою. За себе нічого не прошу – доки серед партійних вождів буде постать Мірошніченка, я буду боротися за українську ідею іншим шляхом!

З повагою,

Іван Мозговий, доктор філософських наук, професор, м. Суми”⁶¹.

Конфлікт у Сумській обласній організації ВО “Свобода”, що став відомий громадськості на початку грудня, набув всеукраїнського розголосу. Колишній керівник сумських “свободівців” Іван МОЗГОВИЙ звернувся до лідера партії Олега ТЯГНИБОКА з відкритим листом, в якому просив розібратися у ситуації, що виникла в організації через “вождистську” позицію її керівника, нардепа Ігоря МІРОШНИЧЕНКА. Замість Тягнибока однопартійцю відповів Ігор Мірошніченко, у ЗМІ зав’язалася публічна дискусія, до якої долучаємося і ми. Адже розмова йде про внутрішньопартійні стандарти однієї з парламентських партій, лідер якої вже через два роки може стати кандидатом у Президенти.

[Сергій БОНДАРЕНКО]: *Що все ж таки змусило Вас написати цього листа саме зараз? Конфлікт між Вами та Ігорем Мірошніченком триває давно...*

[Іван МОЗГОВИЙ]: Мене обурило авторитарний стиль його керівництва, але цим він не обмежувався. Для того, щоб себе убезпечити від конкуренції з боку активних партійців, він розвалював партію, “вичищав” людей, які хотіли працювати, були віддані ідеям партії, звалював власні проблеми на них. Просував тільки тих, хто йому подобався, незгодних самочинно “виключав”, звинувачуючи в різних гріхах, в тому числі і в фінансовій непорядності. Однак жодних доказів ніколи не наводив: мовляв, ось він, негідник, гроші пропали, треба його вигнати. Ось і виходило – усі погані, тільки він пухнастий.

Проблема виникла давно: все почалося з мого виступу на з’їзді “Свободи”, де я коректно покритикував Ірину ФАРІОН за її висловлювання у дитячому садку Львова – адже вона дала привід нашим опонентам ганьбити партію нібито за відсутність толерантності до простих росіян, як би вони не ставилися до України. Ігор Мірошніченко накинувся на мене – як Ви могли її критикувати! За Статутом ВО “Свобода” – демократична партія з націоналістичними ідеями, які мені близькі. Однак Ігор Мірошніченко постійно називав ВО “Свободу” авторитарною партією. Кажу йому – відкрийте Статут, покажіть, де це написано?

Нічого подібного немає. Він просто підім'яв під себе всю організацію.

До того ж Мірошніченко проживає і займається бізнесом у Києві, а в області буває хіба що раз у квартал. І що у результаті? Зараз у обласній організації немає нікого, хто міг би скласти політичну заяву, добре виступити на мітингу чи на прес-конференції, хоча це мають робити заступники голови. Замість них це змушений був робити я, щоб підтримувати авторитет партії, і в результаті виявився винуватим.

[С. Б.]: *Ігор Мірошніченко каже, що Ваш лист – це помста за те, що Ви не змогли стати керівником міської організації.*

І. М.: Це абсурд – я вже зазначав, що обраний головою міської організації ВО “Свобода” в березні 2009 року і весь цей час нею керував. Як це не парадоксально, я досі формально є головою організації. Перед виборами я написав заяву про складення повноважень. За Статутом її повинні були розглянути на зборах міської чи обласної організацій. Однак вона досі не розглянута, хоча Ігор Мірошніченко знову самочинно призначив виконуючим обов'язки голови Олександра ПЕТРЕНКА, вважаючи, що він належить до групи “свободівців”, які особисто віддані Ігорю Мірошніченку. Дивимося в Статут – таке призначення можливе тільки у разі відсутності голови організації і за погодженням з головою партії, тобто Олегом Тягнибоком. Нічого подібного не було – тобто і тут Ігор Мірошніченко порушив Статут.

[С. Б.]: *Ви намагалися зустрітися з Олегом Тягнибоком, щоб з'ясувати ситуацію?*

І. М.: До нього не пробитися, навіть коли під час виборів він був у Сумах. Хоча писав йому багато.

[С. Б.]: *Ви писали, що коштами під час кампанії розпоряджався Ігор Мірошніченко – він стверджує, що на кампанію майже нічого не виділялося.*

І. М.: Саме так і було: коштами розпоряджався він. Я, зважаючи на ситуацію, свідомо не брав і копійки, щоб не давати приводу мене звинуватити у фінансових махінаціях. Кошти на кампанію виділялися, хоч і дійсно не надто великі, але достатні, однак жодного звіту, як вони були витрачені, ніхто із членів обласної організації не побачив і не почув. Досить дивно, чи не так?

[С. Б.]: Як Ви вважаєте, дискусія, що виникла після Вашого листа, піде на користь ВО “Свобода” чи буде використана для дискредитації партії її опонентами?

І. М.: Дійсно, для “Свободи” це неприємно, але не смертельно. Зараз партія привертає до себе велику увагу, бо націоналістична сила вперше за 21 рік незалежності стала парламентською. В моїй сторінці на Facebook до дискусії навколо цього питання долучилося багато свободівців, яких хвилює ситуація у партії. На відміну від деяких “критиків”, я не виступаю проти “Свободи” – я просто побачив виразку у партії і хочу, щоб її вилікували.

Що постане в результаті? Виборці, які голосували за партію, побачать, що є проблема, що її обговорюють, висловлюються різні думки і врешті проблема усунена – від цього авторитет партії тільки зросте. Чи треба брати приклад з Партії регіонів, де всі, як німа юрба, біжать за вказівкою зверху, чи з Компартії? Інакше ВО “Свобода” перетвориться на вождистську партію, як це трапилося з “Нашою Україною” і Віктором ЮЩЕНКОМ. Де він з партією був у 2005 році і де опинився зараз? Бо був поза критикою. Я не хочу, щоб те саме трапилося зі “Свободою”.

Націоналістична сила має бути при владі чи хоча б суттєво впливати на неї, інакше країна надалі залишатиметься у болоті, на узбіччі європейської цивілізації, більшість країн якої досягли сучасного рівня життя тільки завдяки розвитку національних держав. А майбутнє України – саме в Європі. Проте, щоб відповідати вимогам, які висуває час, націоналісти мають переборювати нездорові тенденції в своєму середовищі, і це не є відкриттям щодо організму, який росте. Тому ніяка партія не може бути поза критикою...

1.14. СТАРІ – НОВІ НАЗВИ...⁶²

Україна втягнута в криваву війну з тоталітарним московським ворогом, який у своїй звірячій політиці використовує атрибути шовінізму й комунізму у їх неймовірному гібридному поєднанні, а ми тільки сьогодні почали думати, як протидіяти цьому.

Тож декомунізація в Сумах виявилася неоднозначною – як через нерішучість окремих структур влади, так і через підступні акції

вчорашніх регіоналів на кшталт регіоналів – братів Перепеків, у демагогії яких дехто хотів би, мабуть, почути “голос народу”...

Наша комісія по перейменуванню вулиць протягом 4 місяців працювала над зміною тоталітарних назв, список яких був визначений згідно з рекомендаціями Інституту національної пам’яті. Їх було 101. Згодом надійшли сотні пропозицій від громадян щодо перейменування ще 22 топонімів. Наполегливу роботу фахівців у комісії увінчали науково обґрунтовані пропозиції меру, за якими наше місто мало значно наблизитися до Європи. Пропонувався такий підхід: повернути старі назви в центрі (окрім вулиць Жандармської, Тюремної), і ввести географічні, побутові (вулиця Гончарна тощо), персональні – у нових районах.

Міська влада погодилася на перейменування лише частини вулиць і провулків, причому, деякі назви ми взагалі не обговорювали. Ніяк не вшановані Сумська студентська **“Революція на траві”** (травень – серпень 2004) і Веукраїнська **“Помаранчева революція”** (22.11. – 8.12.2004). На жаль, із 11 запропонованих історичних назв враховані тільки 4 (Бельгійська й Нижньолепехівська вулиці, Суханівський та Іллінський провулки). Враховані й дві пропозиції по увічненню пам’яті героїв Майдану й **“Революції гідності”** (21.11.2013 – 23.02.2014) – вулиці імені Братушки й Небесної сотні, та 4 – АТО (вулиці імені Аніщенка, Ветрова, Реути, Табали).

Прийняті лише деякі назви персоналій (імені Сковороди, Бандери, Шухевича, Шептицького) та європейські назви (Люблінська). У низці назв (на честь українофобів Жукова, Коротченка, Семашка тощо), визначених Інститутом національної пам’яті, представники виконавчого комітету не побачили ознак тоталітаризму. Навіть такий сталініст, як М. Горький, що був родичем Берії й апологетом злочинного ГУЛАГу, залишився на мапі Сум, мабуть як великий “буревестник”, а не символ злочинства!

Не враховані пропозиції змінити назви вулиць на честь таких ініціаторів голодоморів, організаторів зловісних “трійок” і кривавих репресій проти українців, як Черепін, Воєводін. Натомість видатним політичним діячам (Петлюра, Сапун) і навіть представникам культурного минулого Сумщини (Онацький, Затуливітер) теж не знайшлося місця на мапі Сум. Скажуть, можливо, треба було врахувати вимоги Московського патріархату зафіксувати церковні назви, як Семінарська, Пантелеймонівська? Це вже цинізм, та й ми не

розглядали пропозиції структур, у яких неоднозначне ставлення до сепаратизму.

Отже, на сьогодні в Сумах із 612 вулиць і провулків 99 носять назви російських діячів (у тому числі Суворова, який залив кров'ю польське повстання), що в три з половиною рази більше, ніж імен українських діячів.

...Я їду в маршрутному таксі, яке належить регіоналам-“опозиціонерам” і за “сумісництвом” – депутатам місцевого рівня братам-Перепекам, і бачу на встановленому в салоні моніторі відео про те, як так звані “опозиціонери” вводять в оману бабусь, заявляючи що за перейменування вулиць вони повинні платити! Налякані бабусі вимагають залишити тоталітарні назви, в тому числі вулиці “40-леття Октябрю”! Ось так, чверть століття Україна незалежна, відстоює свободу в боротьбі з “рашистами”, але й досі “впереді” не такий уже й молодий Ленін і абсолютно не юний “Октябрю”! І подумалося: а може наші керманічі сподіваються, що за такі преференції комуно-регіонали таки масово покохають їх? Що місцеві прислужники рашистів-путінозаврів раптом розгорнуть “подвижницьку” діяльність на користь України?

Сьогодні Україна спливає кров'ю, захищаючи світ від наруги з боку московських нелюдів, які принесли в наш край горе, руйнування, смерть і спустошення. І в цій боротьбі проти нас об'єдналися сепаратисти, комуністи, рашисти й святотатці з Російської православної церкви. Проте народ піднявся на боротьбу за свою землю і зупинив переважаючі сили зловісного ворога, не пустив полум'я війни на Захід. Так у 2013–2018 українці *вп'яте* врятували Європу від світу варварства, що виступив у найпотворнішій формі “рашизму” як новітнього вияву тоталітаризму.

Тому ми повинні пам'ятати, що до кожного ставляться так, як він дозволяє це робити. Загравання з ворогом ніколи дивідендів не приносило. Про це не повинні забувати і гуманісти Європи із необачно спокійною Америкою. А особливо ми. В такі критичні хвилини потворне минуле стає тягарем, який зтягує нас у прірву, перекриваючи шлях до майбутнього. Тому в низці заходів державотворчого характеру акція з перейменування вулиць виступає вагомим засобом декомунізації, витравлення з людської свідомості фантома нелюдських ідей.

Розділ 2

ДУХОВНІСТЬ

2.1. ЗАГАДКИ РІЗДВА ХРИСТОВОГО⁶³

Вивчаючи подію пришествя в світ Спасителя, дослідники зіставили історичні факти та описанні в Біблії події.

У колядках ми співаємо про народження Ісуса в хліві, де поруч із Ним і Марією – ягнята та воли, а до Новонародженого приходять троє царів. Утім історія появи на світ Спасителя сьогодні викликає багато запитань.

Чи не першим на всецерковному рівні про це заговорив папа-емерит⁶⁴ Бенедикт XVI⁶⁵. Він зазначав, що в час Різдва поряд із Ісусом узагалі не було тварин. А крім того, стверджував, що Ісус народився ще до Різдва Христового. За його словами, відлік нашої ери, який ведеться від Різдва Христового, насправді розпочався, коли Месії виповнилося вже щонайменше чотири роки земного життя.

*Про різні версії народження Спасителя розпитуємо **Володимира Мамчина**, докторанта богословського факультету університету Леопольда-Франца, **Івана Мозгового**, доктора філософських наук, професора, завкафедри філософії Сумського державного університету, та **Івана Сидора**, священника трапезного храму Софії Київської.*

– У Біблії немає точної дати народження Ісуса Христа. Які є версії щодо появи Спасителя на світ?

І. Мозговий:

– Є думка, що дата народження Христа – 12 рік до н.е., оскільки, за підрахунками вчених, у цей час у бік Землі рухалася комета Галлея. Найкраще її було видно саме з Палестини. Можливо, волхви, побачивши комету, сприйняли цю “зірку” (Мт. 2, 2–9) за знак і пішли поклонитися Ісусу. Інша версія – 7 рік до н.е. У той час на небі можна було побачити збіг планет, і декілька зірок могли скласти картину однієї “крилатої” зорі.

Але ні в той, ні в інший рік Квіріній, який у 4 до н.е. і в 6 н.е. поширив на Іудею перепис Августа (27 до н.е. – 14 н.е.), про що згадував Йосиф Флавій, не був там намісником (збереглася стела з його написом). Тож є ще одна версія – 4 рік до н.е. Тоді в історичних згадках були і Август, і цар Ірод (40–4 до н.е.), і намісник Квіріній (4–2 до н.е., 6–10 н.е.). Утім не зрозуміла поява волхвів у 4 р. до н.е., оскільки в цей рік не зафіксовано надзвичайних астрономічних явищ. Нарешті, англійські астрономи стверджують, що Віфлеємська зірка тотожна спалаху яскравої Нової зірки, яку було видно в Персії весною 5 р. до н.е.

Отже, історично достовірний рік народження Ісуса Христа невідомий. Святе Письмо не вказує ні дня, ні року, коли саме

народився Христос. З вищенаведеного витікає, що це мусило бути між 12 і 4 роками до н.е. Для православних важливим є сам факт Його з'явлення на світ, а не точні місце та час. Ну, а початок ери “від Різдва Христового” був вирахований довільно.

У 325 (247 рік тодішньої ери Діоклетіана) залишалося 6 років до закінчення діючої на той час Пасхалії, тому папа римський Іоанн I (523–526) доручив ченцеві Діонісію Малому (470–544) скласти нові пасхальні таблиці. Діонісій відмовився від тодішнього літочислення, що починалося 1 року правління жорстокого гонителя християн римського імператора Діоклетіана (285 н.е.) і висунув ідею літочислення від Різдва Христового, запропонувавши при цьому нову систему розрахунку років.

Складаючи нову Пасхалію, Діонісій враховував факт “місячного циклу”, за яким Місяць через кожні 19 років перебуває у тій самій фазі (в нашу добу, 1 січня 1998 і 1 січня 2017 він перебував у фазі “зростаючого Місяця”). Надалі Діонісій уже сам прорахував “сонячний цикл”, з'ясувавши, що через кожні 28 років відбувається повне співпадіння днів тижня з числами місяця (наприклад, у нашу добу 1 січня 1989 і 1 січня 2017 була неділя). Таким чином, через кожні 532 роки (19×28) за юліанським календарем розпочинається новий цикл повного співпадіння чисел місяця юліанського календаря, днів тижня і фаз Місяця.

Виходячи з того, що вже з часів раннього християнства існувала традиція відзначати Різдво 25 грудня (в день Свята Сонця), Діонісій чомусь вирішив, що Ісус мав народитися саме в неділю. Оскільки 25 грудня припадало на неділю в 533 році, то і 532 роки тому (тобто в 1 р. н.е.) 25 грудня було в неділю. При цьому Діонісій виходив із того, що Ісус розпочав Свою проповідницьку діяльність у 30 років (за Євангелієм від Луки), а розп'ятий був напередодні іудейської Пасхи при імператорові Тіберії (14–37). Отже, для того періоду тільки в 1 рік н.е. Різдво припадало на неділю. Проте, як ми бачили вище, Діонісій все ж помилився на декілька років.

Сьогодні Різдво Христове західні християни святкують 25 грудня за новим григоріанським календарем, а східні – 25 грудня за старим юліанським (у ХХ–ХХІ ст. це відповідає 7 січня за Григоріанським календарем). Григоріанський календар введений у Речі Посполитій (і на території України) в 1582, але православні його відкинули.

– А як щодо місця народження Ісуса?

В. Мамчин:

– Про це ми дізнаємося в Євангелії від Матфія з уст мудреців, що повідомляють про подію народження Іроду.

Натомість детальний опис знаходимо у Луки, який згадує про перепис населення. Власне з цього факту можемо судити, що Ісус народився саме в місті Віфлеємі. Сюди для того, аби виконати наказ про перепис, прийшли Марія і святий Йосиф, адже обоє походили з Віфлеєма – з роду царя Давида.

Лука вказує більш конкретне місце – ясла. Тобто не йдеться конкретно про печеру, вертеп, стаєнку, яскиню чи щось інше, а лише про ясла.

І. Мозговий:

– Ісус Христос, як засвідчує Євангеліє від Луки (Лк. 2, 1–2), народився в часи правління імператора Августа в іудейському місті Віфлеємі у сім'ї теслі Йосифа Обручника з Назарета та Марії. Вони прибули до Віфлеєма для участі в переписі населення, який проводили за наказом імператора Августа, коли Сирією (до складу якої входила Іудея) правив римський намісник Квіріній. У зв'язку з тим, що в постійних дворах на той час не виявилось вільного місця, родина змушена була переночувати в печері, що використовувалася як хлів для укриття худоби від непогоди.

Судячи з Біблії, Христос народився рано-вранці. Першими прийшли поклонитися Христу пастухи, яким про цю подію сповістив ангел. Оскільки пастухам було повідомлено про народження Царя Іудейського, коли ще сяяли зірки, то можна припустити, що Ісус народився в період між 12-ю годиною ночі та 4-ю годиною ранку.

Дехто стверджує, що Ісус з'явився на світ у хліві, де господарі дозволили заночувати Марії та Йосифові. Проте не відомо, чи іудеї в той час мали такі споруди. То ж Ісус міг народитися в печері. У той час використовували природні об'єкти для ведення господарства.

– **Хто був присутній при народженні Ісуса?**

В. Мамчин:

– Аналізуючи євангельські тексти, можна припустити, що під час самого народження Ісуса були присутні лише Марія і Йосиф. Пастухи, про яких згадує Лука, та мудреці, про яких говорить Матфій, прийшли пізніше.

І. Мозговий:

– В апокрифі (ранньохристиянському творі в низці книг, згодом заборонених церквою) “Протоєвангеліє від Якова” написано: коли

Марія відчула, що буде народжувати, Йосиф пішов шукати повитуху, яка мала допомогти з родинами, залишивши в печері своїх синів від першого шлюбу. Коли він повернувся разом із повитухою (за переказами, її звали Геламою), виявилось, що Марія вже народила. Повитуха вийшла з печери і повідомила про народження Спасителя Саломеї, яку вона зустріла (Саломея вважається родичкою Йосифа). Тобто, Марія в момент народження сина могла бути сама, бо далі про синів Йосифа нічого не сказано.

– **А як щодо тварин, про яких ми співаємо в колядках?**

В. Мамчин:

– Якщо при народженні були ясла, то могли бути і тварини, що з них їдять. Проте конкретної згадки про тварин ніде нема. Натомість тварини, зображувані на іконах, символізують усе живе, що зійшлося прославити народження Сина Божого.

І. Мозговий:

– Народивши Ісуса, Марія сповила Його і поклала в ясла. Тож очевидно, що на той час ясла були вільні, а худоби не було. Проте художники зображують подорож Йосифа та Марії верхи на ослі. Тому можливо, що осел якраз був чи не єдиним з-поміж тварин (а можливо й бик), що перебував при народженні Ісуса (чи біля печери), і тому згодом його почали малювати поряд. Водночас, там могли бути вівці й кози, якщо зважити на той факт, що народження Ісуса відбулося у місці, де такі тримали домашню худобу. Мені доводилося бачити подібні фрески в християнських храмах Греції, Палестини, Ватикану. Ікони з зображенням сцен Різдва Ісуса в присутності бика і осла були і в церквах Сумщини, але вони “пропали” в часи атеїзму.

– **При народженні Ісуса згадують про трьох царів. Звідки вони?**

І. Сидор:

– У Євангелії від Матфія написано, що “мудреці прибули до Єрусалиму зі сходу ” (Мт. 2, 1). Вираз “зі сходу” є лише повідомленням про напрямок, звідки прибули волхви. Візантійське мистецтво змальовує їх звичайно в перському одязі. Є також думка, що вони прийшли з Вавилону.

В. Мамчин:

– Щодо кількості мудреців – у євангельському тексті цього не вказано. Натомість церковна традиція говорить саме про трьох мудреців зі Сходу.

I. Мозговий:

– Під час народження Ісуса зійшла Віфлеємська зірка, яка вказала про цю подію мудрецам зі Сходу. У Біблії зазначено, що ці “царі” (волхви) володіли мистецтвом пророкування та спілкування з небесними силами. Традиція називає їх Каспаром, Мальхіором і Балтазаром. Проте в Біблії їхніх імен не наведено. Очевидно, що вони були з однієї місцевості на сході, найвірогідніше з Персії. Волхви прийшли в Єрусалим і розпиталися у царя Ірода про “царя іудейського”, чим стривожили його. Придворні книжники й первосвященики відповіли мудрецам, що згідно пророцтва такий цар мав народитися у Віфлеємі Іудейським. Тоді Ірод покликав мудреців і направив їх до Віфлеєма вивідати все і йому повідомити. Вони найшли Ісуса вже у домі і піднесли Христу дарунки – золото, ладан і смірну (застаріле – міро). Тут простежувався певний символізм: золото було вручене Ісусу як істинному царю, ладан (пахуча смола) – як Богу й священику, смірна (благовонний бальзам) – як людині, якій належить померти.

Попереджені уві сні ангелом, мудреці повернулись додому іншою дорогою. Зрозумівши, що його обманули, Ірод велів учинити побиття дітей у віці до 2 років, сподіваючись, що постраждає і новонароджене дитя. Загинули тисячі немовлят. Але Христос був чудом врятований від смерті. Отримавши вказівку від ангела, Йосиф забрав сім'ю і втік до Єгипту, де й перебував до смерті Ірода. Потім сімейство повернулося в Назарет, де Ісус залишався до 30 років.

Бесіду вели Олена АСТАХОВА, Христина БІЛЯКОВСЬКА

2.2. “ВТРАЧЕНІ РОКИ” ІСУСА⁶⁶

Сьогодні у спеціальному великодньому випуску “Таємного коду віри” – життя Ісуса, про яке не розповідають у церкві. Ісус жив у далекій провінції Римської імперії, Іудеї, там проповідував і був розп'ятий. Але є період у його житті, про який не повідомляють ні Євангелія, ні історичні джерела. У Біблії є згадка про 12-річного Ісуса. Після цього про Христа не згадують аж до його 30-річчя. Чому період у 18 років – випав зі Святого Письма?

Це й досі одна з найбільших біблійних таємниць. Чи вдалося сучасним ученим її розв'язати? Я знайшов людину, яка збирає інформацію про невідомий період життя Ісуса з небіблійних джерел. Це – доктор філософії Іван МОЗГОВИЙ. Хочу дізнатися, що саме йому вдалося знайти.

Георгій КОВАЛЕНКО⁶⁷.

Г. Коваленко:

– Пане Іване, з Біблії ми знаємо, як Ісус народився, як із сім'єю втікав у Єгипет. Потім один раз у 12 років відвідував Єрусалимський храм. І нічого про дитинство, а тим про період з 12 до 30 років майже нічого не відомо. Чи немає інших джерел?

І. Мозговий:

– Свого часу атеїсти в Совецькому Союзі наголошували, що Ісус – це, мовляв, міфічна постать, яка оточена суцільним мовчанням, бо про неї нічого не говорять історики. Ті ж фрагментарні свідчення, які все таки наводилися з нехристиянських джерел, називали “підробкою”. Зрештою, так само намагалися дискредитувати й Біблію, в якій, мовляв, зустрічаються суцільні суперечності.

Але це не так. І нам цікаво знати більше про земне життя засновника наймасштабнішої релігії світу. Я написав дві книги, які видані в Сумах, і в них зібрані свідчення давніх нехристиянських авторів I–VI ст. н.е. про Христа і раннє християнство⁶⁸, а також про трансформацію ранньохристиянського вчення⁶⁹.

Такі джерела різноманітні за характером. Їх можна поділити на іудейські, язичницькі, мусульманські, апокрифічні. Серед перших особливо важливими є свідчення єврейського історика Йосифа Флавія⁷⁰. В Талмуді⁷¹ теж бачимо ряд фрагментів, що стосуються Христа. Серед язичницьких творів на особливу увагу заслуговують праці греко-римських авторів Таціта⁷², Светонія⁷³, Плінія Молодшого⁷⁴, Лукіана⁷⁵, Цельса⁷⁶, а також Порфирія⁷⁷, Гієрокла⁷⁸, Юліана⁷⁹ та ін. Нарешті в Корані Ісус присутній як Іса, як пророк, хоч і “менший” за Мухаммеда.

Найбільш раннім є свідчення Йосифа, який визнає Ісуса людиною, зазначаючи, що богом його оголосили християни. Виявлений дослідниками невідомий раніше текст твору Йосифа звучить саме так. У Талмуді є багато побутових сцен, які передають дух того часу. Щодо язичників, то вони гостро критикували Ісуса, повідомляючи про нього свідчення легендарні, а то й сумнівні. Так Цельс наголошує, що мати Ісуса, дочка єврейського жерця, народила сина в результаті незаконного зв'язку з римським солдатом Пантерою. Через зневагу земляків Ісус подався до Єгипту, де навчився різних фокусів, які згодом демонстрував під час проповіді.

Усі давні джерела, окрім апокрифічних, не визнають Ісуса Богом. Але їх автори (іудеї, язичники, мусульмани) не сумніваються в

тому, що жила людина з таким іменем, як Ісус. І її земне життя вони намагалися відобразити. Мусульмани вірять у непорочне зачаття Христа Мар'ям (Марією). У Корані (VII ст.) детально оповідається про чудесне народження Іси (Ісуса). Ангели (чи то один ангел в образі “досконалої людини”) повідомили Мар'ям, що вона, за словом Аллаха, народить сина, який буде проповідувати Інджіл (Писання) і творити чудеса. Коран уподібнює Ісу Адаму, бо він теж народжений без батька завдяки чуду, вчиненому Аллахом (Аль-Імран 59).

Через якийсь час після свого народження Іса сказав матері, що Аллах полегшує її муки, подарувавши плоди з пальми, під якою вона народжувала, і змусивши бити під нею джерело. Іса наказав їй мовчати, коли її почнуть розпитувати про його народження. Коли ж одноплемінники почали звинувачувати Мар'ям у розпусті, Ісус оголосив, що він – слуга Аллаха і пророк – набі (Аль-Імран 42–50; Мар'ям 16–34). Це було перше диво, що сталося з ним. Іудеї звернулися до римського намісника з вимогою стратити Мар'ям за народження сина без батька, через що Мар'ям та Іса змушені були тікати в Єгипет. Коли Іса досяг 12 років, вони повернулися в Іудею і оселилися в Назареті (Насірі).

Нехристиянські джерела передають різні факти, стосовно яких застосовується відповідна методологія прочитання й інтерпретації. І коли ми бачимо, що про Христа пишуть його вороги, це дуже важливо, хай їх оцінки й не завжди позитивні. Але тут актуальне кожне джерело.

Нарешті, існує ціла низка документів “біляцерковних”, які не увійшли до Святого Письма. Ці документи – так звані “апокрифи” (насамперед свідчення гностиків та інших ересіархів).

Г. Коваленко:

– А що це значить “апокрифи”?

І. Мозговий:

– Апокриф – слово грецького походження, означає “прихований”, “утаємничений”. Церква не визнає апокрифи як документи офіційні, хоча вони різні за характером і близькі до канонічних книг кожного з розділів Нового Завіту. Тільки Євангелій я нарахував біля 40. В Святе Письмо увійшли лише 4. Хоча апокрифи за стилем нічим не відрізняються від канонічних текстів. Кажуть, до Біблії включені ті тексти, які визнали переможці на Вселенських соборах. Тексти, які підтримували переможені, були відкинуті. Ось і вийшли, що апокрифи стали заборонені. Є в них і неприйнятні для

церкви факти, але багато чого є й цікавого. Як і канонічні книги, апокрифи писалися християнами. Усі вони теж визнають Ісуса Богом.

Г. Коваленко:

– Чи існують у апокрифах дані про “втрачені роки” Ісуса?

І. Мозговий:

– Якщо канонічні Євангелія мовчать про дитинство Ісуса, то в апокрифах ми знаходимо цікаві факти. Збереглося немало таких “євангелій” (повністю чи частково), де оповідається про “втрачені роки” Ісуса. Так, “Євангеліє від Якова” (продовження “Протоєвангелія від Якова”) оповідає про дитинство Ісуса, вірніше від зачаття до 12 років. Тут знаходимо не тільки оповідь про втечу Святого сімейства в Єгипет, але й про життя там протягом 3 років, повернення в Назарет і перебування в ньому до 12 років.

Апокриф “Євангеліє від Фоми” (II ст.) теж оповідає про дитинство Ісуса, а також про його навчання в період від 5 до 12 років. У апокрифі “Євангеліє Псевдо-Матфія” знаходимо інформацію про народження Ісуса, про дітей Йосифа тощо. Арабський апокриф “Євангеліє дитинства” повідомляє масу деталей про перебування Святого сімейства в Єгипті і чудеса, які здійснив маленький Ісус (лікування, зцілення хворих, боротьба з ідолопоклонством і т.п.). Сімейство дісталось до самого Мемфіса, а за 3 роки повернулося через Віфлеєм у Назарет. Там чудеса продовжуються, Ісус грається з дітьми в 7 років, у 12 здійснює подорож у Єрусалим. Подібні тексти були виявлені в XIX–XX століттях у Єгипті й Палестині (кумранські рукописи). Це говорить про можливе перебування Ісуса серед есеїв, які селилися в ізольованих місцях.

Г. Коваленко:

– Наступна лакуна в біографії Ісуса – це період від 12 років до 30-ти. Чи вдалося Вам що-небудь знайти в документах про цей період?

І. Мозговий:

– Біографію Ісуса до проповіді (12–30 років) передає так зване Тибетське Євангеліє. У 1894 російський журналіст Микола Олександрович Нотович оголосив, що під час мандрівки по Північній Індії йому вдалося відшукати в буддійському монастирі втрачене “Євангеліє Життя Святого Ісси, Кращого з Синів Людських”, у якому говорилося про подорож Ісуса до Індії у “втрачені роки”. За твердженням Нотовича, він у 1887 у буддійському монастирі Хеміс (біля Леха), на півночі Кашміру, знайшов тибетський рукопис під

назвою “Життя св. Ісси”. Якийсь лама розповів йому про свитки, що зберігалися в монастирі і в яких оповідалося про Христа. За словами лам, передання про Ісуса було записане в I ст. в Непалі на мові палі. Потім оригінал опинився у Лхасі (Тібет), а у Хемісі знаходяться копії перекладів.

Як потім наголошував Нотович, єдиного тексту Євангелія не було: розрізнені розповіді про Ісусу входили до збірки різних за змістом рукописів. За допомогою одного з лам Нотович нібито вишикував їх у хронологічній послідовності. Чернець допоміг йому з перекладом тексту.

Згідно тексту, Ісус (Ісса) у 12 років таємно залишив батьківський дім, сподіваючись, що догляд за матір'ю здійснюватимуть Іуда й Яків Молодший – два нежонаті сини Йосифа від першого шлюбу, і пішов із купцями до Індії, щоб вивчити закони Будди. У 14 років він переправився через ріку Інд.

Якщо простежити за подорожами Ісуса по Індії, то їх можна зобразити у вигляді кола з рухом проти годинникової стрілки. Спочатку він поселився за Індом серед арійців Пенджабу. Потім через Раджпутану рушив на землі джайнів у пониззі Інду. Далі його шлях лежав на схід. Він зупинився в Джаггернаті, де знаходяться останки Крішни, і там жерці Брахми влаштували йому теплий прийом. Потім він провів 6 років у Джаггернаті, Раджагрисі, Бенаресі й інших священних містах Оріссі, де відвідав цілу низку індуїстських святинь, споглядав і робив висновки. Ісса жив у мирі з вайш'ями і шудрами, досліджував веди, займався йогою, набув контролю над тілом, говорив серед брамінів і кшатріїв про єдиного Бога, і всі прості люди любили його.

Проте виникло насторожене ставлення до нього з боку місцевих ченців, які побачили, що виступи Ісуса сприймаються народом краще, ніж їхні проповіді. Отож суперники вирішили його вбити. Тому Ісус подався на північ до Гімалаїв і оселився у країні Гаутамідів (Непал), де колись народився великий Будда Шак'я-Муні з роду Гаутами. Він жив там 6 років, тлумачачи, зокрема, сутри. Зрештою, залишивши Непал і Тібет, Ісус знову спустився в долину Раджпутану і попрямував на захід, розповідаючи різним народам про вищу досконалість людини.

Десь у віці близько 27 років він переправився через річку Інд у зворотному напрямку. Через язичницькі країни Ісус прийшов у Персію, де маги (зороастрійці) заборонили його слухати і вигнали

Ісуса зі своєї місцевості. У 29–30 років він прибув у Палестину. Далі оповідь у Тибетському Євангелії майже співпадає з текстом канонічних Євангелій. Ісус три роки ходить з міста в місто і проповідує своє вчення. У нього виникає конфлікт із іудейським духовенством. Ісус прибуває у Єрусалим, далі – суд, страта. Ісус помер, його душа покинула тіло. Через 3 дні учні хотіли переховати вчителя, але могила виявилася пустою. Вони оголосили, що тіло вчителя забрали ангели. Зрештою учні розійшлися в різні боки, дехто прибув в Індію і в “Тибетському Євангелії” описав Ісусову діяльність.

Г. Коваленко:

– А була можливою така подорож у той далекий час?

І. Мозговий:

– Якщо подивитися на мапу, шлях від Палестини до Індії складає близько 5 тис. км. Часом ми думаємо, що в найдавніші часи різні райони Землі були слабо пов’язані між собою. Насправді це не так. Свого часу у збірнику наукових праць “Сучасна картина світу. Природа, суспільство, людина”, який виходив у Сумах, була надрукована моя стаття “Елліни на східних рубежах Ойкумени”, де доводилася можливість мандрівок у давнину від Середземномор’я до Індії⁸⁰. Я простежив шлях Ісуса за Тибетським Євангелієм і давньою мапою. Мандрівка Ісуса до Індії тривала два роки, потім були подорожі по самій Індії. Вони видаються цілком реальними.

Г. Коваленко:

– Скажіть, а наскільки можна довіряти згаданому джерелу?

І. Мозговий:

– Тибетське Євангеліє нібито записане зі слів людей, які бачили Ісуса, коли він жив у Індії та Непалі, а також зі слів індійських купців, які підтримували торговельні зв’язки з Єрусалимом. Нотович уперше оприлюднив його у своїй книзі, виданій у Парижі в 1894. Одразу ж провідні вчені піддали твір критиці, заявивши, що це просто вигадка. Так, у тому ж році відомий учений-сходознавець Макс Мюллер (1823–1900) наголосив, що надрукований Нотовичем текст – підробка. Влітку 1895 професор Джеймс Арчібальд Дуглас відвідав тибетський монастир у Ладаксі, про який писав Нотович, і нібито не знайшов ніяких слідів відвідування обителі російським мандрівником. Лами, за їх словами, нічого не чули про манускрипт і заперечували його існування. Натомість Нотовича підтримав Микола Реріх (1874–1947), який наголосив, що Тибетське Євангеліє таки існує.

Його текст за формою видається схожим на тексти канонічних Євангелій, але нібито написаний раніше за них, а саме через 3–4 роки після розп'яття, тоді як канонічні Євангелія – не раніше середини I ст. н.е. Проте, якби це було так, євангелісти мусили б узгоджувати свої тексти з Тібетським Євангелієм – а вони б неодмінно згадали і про те Євангеліє, і про дотримання духовного зв'язку з ним.

Підтвердженням того, що Ісус таки міг бути в Індії, є широко розповсюджені там чутки, які існують в усній традиції. До сьогодні китайці, індуси, буддисти, мусульмани оповідають про подорож Ісуса на Схід.

Є навіть оповіді про те, що Ісус не помер на хресті, а впав у забуття. Врятувавшись, він повернувся в Індію, де жив з однією жінкою, зустрічався з апостолом Фомою, помер у 80 років і був похований біля Срінагара. Але це вже з області бурхливих фантазій, які виходять за межі наукового інтересу!

Г. Коваленко:

– Скажіть, а чи є якісь нові дані про родину Ісуса, тобто про Святе сімейство в широкому розумінні?

І. Мозговий:

– Апокрифи дають нам змогу дещо ширше подивитися на сім'ю Спасителя. В Євангеліях зустрічаються згадки про братів і сестер Ісуса, але не уточнено ступінь родства. Згідно апокрифу "*Книга Йосифа Теслі*" (бл. 400), це були сини й доньки Йосифа від першого шлюбу. Перша жінка Йосифа – Саломея – померла, пробувши з ним у шлюбі кілька десятків років. Від шлюбу з нею Йосиф мав 6 дітей: 4 синів (Яків Молодший, Іосій-Юст, Симеон, Іуда Яковів) і 2 доньок (Марія Клеопова і Саломея Молодша – швидше за все їм тотожні згадувані в деяких апокрифах Ассія і Лідія). Йосиф був значно старший за Марію, коли він вступив до шлюбу з нею.

Родичі Ісуса стали його найближчими помічниками. Так, Яків Молодший (Алфей) був апостолом із 12-ти, автором одного послання, що увійшло до Нового Завіту, і першим єпископом Єрусалимським. Іуда Яковів (Фаддей, Левей) був апостолом із 12-ти і автором одного послання, що увійшло до Нового Завіту. Іосій був апостолами від 70-ти, а Саломея Молодша (разом із сестрою Марією, жінкою Клеопа-Алфея, брата Йосифа) – мирноносицею; вона ж разом зі Святим сімейством тікала до Єгипту. Окрім того, Клеопа (дядько Ісуса) разом із сином Симеоном (згодом – другим єпископом Єрусалиму) були апостолами від 70-ти. Сини Саломеї Молодшої (тобто, племінники

Ісуса) – Іоанн Богослов Зеведей і Яків Зеведей – були апостолами від 12-ти, при цьому Іоанну належить Євангеліє, три послання і Одкровення. Нарешті, серед родичів Ісуса представлений Іоанн Предтеча, його троюрідний брат. Тобто, Іоанн Хреститель таки добре знав Ісуса ще до того, як вони зустрілися на Йордані.

Таким чином, ми бачимо, що мінімум 10 сподвижників Ісуса були його родичами. Ці люди знали про земний шлях Спасителя і були готові покласти своє життя задля реалізації його ідеї. І тому вони так наполегливо, незважаючи на переслідування, несли його віру в різні кінці світу. Зрештою, з сімейного кола християнство виросло у світову релігію.

2.3. ТАЄМНИЦЯ ХРИСТОВОГО ВОСКРЕСІННЯ⁸¹

Фахівці розповіли цікаві факти про одне з найвеличніших християнських свят.

На свято Великодня кожен християнин замислюється про те, яким було життя Ісуса Христа на землі і як він воскрес після смерті. Священнослужителі кажуть, що це велика Божя тайна, яка невіддільна людському розуму, історики й філософи шукають конкретні факти.

*Докладніше про це спілкуємося з **Володимиром Мамчином**, піддияконом, докторантом богословського факультету Австрійського університету Леопольда-Франца, та **Іваном Мозговим**, доктором філософських наук, професором, завідувачем кафедри філософії Сумського державного університету.*

– У яких письмових джерелах описують Воскресіння Христа?

В. Мамчин:

– Найбільшим і найповнішим свідченням про цю подію є твір єврейського історика Йосифа Флавія “Юдейські старожитності”, де він стверджує про засудження Ісуса на смерть через розп’яття. Деякі науковці кажуть, що в тексті все було так і написано, інші – що так сказали учні. Для християн найавторитетнішим свідченням є Святе Письмо.

І. Мозговий:

– Про Воскресіння ми дізнаємося переважно з Євангелій. Поширена думка, що вони були написані в першому столітті, десь

через 30 років після Воскресіння. Але, крім Євангелій, дана подія відображена також у “Посланні” Полікарпа Смірнського (69–166), одного з перших християнських єпископів, де йдеться про Воскресіння зі слів учителів Полікарпа – апостолів. Те ж саме маємо в “Посланні” Ігнатія Антіохійського (35–108). Говориться про це і в ранньохристиянських творах – “апокрифах”, які заборонені Церквою; там деталі події описані фарисеєм Никодимом, що брав участь у похованні Христа (“Євангеліє від Никодима”). Крім того, про Воскресіння ведуть мову отці церкви II–IV століть (Ієронім Стрідонський та інші).

– Чи є згадки про те, який вигляд мав Ісус?

I. Мозговий:

– Кажуть, першу ікону Ісуса було намальовано з Туринської плащаниці – 4-метрового лляного полотна, в яке було загорнуте тіло Ісуса. Вона довго перебувала в Константинополі, потім потрапила у Францію, а сьогодні зберігається в соборі Святого Іоанна Хрестителя в Туріні. Її згадують 4 канонічні Євангелія та апокрифічне “Євангеліє від євреїв”. Сучасні дослідження не змогли довести недостовірність плащаниці. Щоправда, у 2009 ізраїльський археолог Шимон Гібсон виявив поховальний саван у долині Хінном у Єрусалимі, технологія ткання (двобічне переплетення ниток) якого в I ст. ставила під сумнів достовірність Туринської плащаниці з її саржевим (діагональним) плетінням, традиційним для XI ст. Проте деякі дослідники стверджують, що саржеве плетіння “ялинкою”, яке характеризує плащаницю, теж застосовувалося в I ст. для виготовлення дорогих тканин у Сирії.

Є ще три тканини, на яких нібито зображений образ Ісуса. Найбільше на достовірність претендує той, який у VI ст. був доставлений у Константинополь, а в VIII ст. – в Рим, де донині зберігається в базиліці Св. Петра. Відомі інші реліквії, справжність яких церква вважає можливою. Це два Спаси Нерукотворні (“Плати Вероніки”), один із яких зберігається в Італії (в обителі капуцинів у Манопелло, 17×24 см), інший – у монастирі Св. Лика в Аліканте (Іспанія). На них помітне зображення розбитого обличчя зі зламаним носом, без слідів фарби. Якусь із цих хустин набожна жінка Серафія-Вероніка дала Ісусові, коли Той ніс хрест на Голгофу. Ісус витерся і на хустині відбився Його образ.

Нарешті, традиція наголошує, що існував ще один Нерукотворний образ Христа, пізніше названий “Манділіон”, який зі

своїм відбитком Ісус надіслав царю Едесси в Месопотамії Авгарю V Уккаму. В X ст. плат потрапив до Константинополя, а в 1204 був викрадений хрестоносцями і загинув разом із кораблем, який його перевозив. Особливостями Лику з Едесси було те, що Ісус Христос витирав цим рушником мокре після вмивання обличчя, тому Його волосся і борода були мокрими і розділені на три пасма: два пасма мокрого волосся і одна пасмо мокрої бороди.

Зображення засвідчують, що Ісус мав правильні риси обличчя, прямий ніс, довге волосся, невелику бороду та високе чоло. Судячи з усього, Він також був трохи вище середнього зросту. Також на цих хустках видно сліди ран від тернового вінка, який кати одягали на голову Ісуса.

– У якому віці Христа розп’яли?

I. Мозговий:

– У Євангеліях не простежується мета чітко визначати вік Ісуса. Один євангеліст пише, що йому було 30 років, інший – 33, з третього Євангелія випливає 32 роки... Використовуючи вже існуючу методику обрахування дат Пасхи (з урахуванням сонячного й місячного календарів), Діонісій Малий (в VI ст. н.е.) називав датою розп’яття 25 березня 31 р., що теж є дискусійним. Суперечності з визначенням земного віку Христа, а відповідно й дат його народження та розп’яття, пов’язані з помилкою в літочисленні, запропонованому Діонісієм Малим. Насправді Христос народився мінімум за чотири роки до того дня, як це вважають нині. Судячи з цього, його розп’яли у віці років на чотири пізніше, отже, йому було, ймовірно, більш як 35 років.

– У яку пору дня відбулося розп’яття?

B. Мамчин:

– Час події знаходимо лише в одного євангеліста – Марка: “Була третя година, коли вони розп’яли його” (Мк. 15, 25). Паломники, котрі відвідують Святу землю, свідчать, що тепер із молитвами та розповідями екскурсиводів вони проходять шляхом Ісуса за годину-півтори. Тобто сама дорога недалеко, але, думаю, Ісус, що витерпів багато фізичних знущань, катувань, ще й мусив сам нести знаряддя своєї страти, йшов цим шляхом досить повільно.

I. Мозговий:

– За юдейським часом усе відбувалось так: рішення суду оголосили рано-вранці, задовго до 3-ї години ранку (у нас – 9 година). Адже в той період було дуже спекотно, і всі важливі справи

намагались вирішити вранці. Після цього Ісуса бичували, переодягли, дали хрест, і Він ніс його до гори (вірніше, пагорба) Голгофи. Рухався повільно та дійшов туди близько 3-ї години ранку (у нас – 9 година).

Далі документи засвідчують, що після того, як Ісуса розп'яли на хресті (о 3-ій годині – Мк. 15, 25), з 6 по 9 годину (у нас – з 12 по 15 годину) (Мт. 27, 45) сталося затемнення, а потім землетрус. До речі, на основі отримання результатів сейсмічної активності Мертвого моря геологи стверджують, що смерть Христа наступила 3 квітня 33 р. н.е.

Якщо ці факти скласти до купи, то виходить, що о 9-ій годині за іудейським часом (у нас – 15 година) Ісус помирає на хресті, бл. 18-й години за нашим часом його ховають у гробниці. Про факт смерті Ісуса також свідчить згадка про те, як воїни встромили в його ребра спис. Тоді з тіла полилася кров із водою, тобто лімфою, але окремо. А з погляду медицини таке явище може бути лише в мертвої людини.

– У Хресній дорозі йдеться про три падіння Спасителя на шляху до Голгофи...

В. Мамчин:

– Так, хоча можемо припустити, що знесилений і катований Ісус, який ніс важкий хрест, падав набагато більше разів.

І. Мозговий:

– Католики говорять про 14 стацій (подій, образів) на Хресній дорозі (Via Dolorosa), з них три падіння, оскільки Ісуса замучувала ноша – хрест мав нести засуджений до страти. І хоча потім хрест переклали на Симона з Киринеї, катування Спасителя давалися взнаки. *Стосовно цвяхів, якими його розп'яли на хресті, є дві думки. Західні теологи вважають, що їх було три: на кожену з рук і одну – для ніг. Натомість на східних іконах зображено, що ноги Ісуса прибиті двома цвяхами*⁸² (тобто всього їх було 4). Ці цвяхи потім витягли кліщами з мертвого тіла.

– Чому Ісуса розп'яли саме на хресті?

І. Мозговий:

– Смерть на хресті вважалася в Римі найбільш ганебною, тому її застосовували щодо злочинців, яких особливо презирали. Добившись такого покарання для Ісуса, іудеї прагнули принизити Спасителя.

Взагалі розп'яття римляни робили на дерев'яному стовпі з перекладиною вгорі, і така споруда виступала у формі літери “Т”. Люди стали називати це хрестом, тому що над головою Ісуса прибили

табличку. Її треба було на чомусь закріпити, тому цей стовп “продовжили”.

Руки засудженим до цієї страти прибивали до перекладини, а потім прив’язували мотузкою, щоби тіло не зірвалось. Для ніг робили підставку на самому стовпі. Злочинці могли мучитись на хресті більш як 12 годин. І це була дуже тяжка страта, що причиняла смертнику неймовірний біль. Щоб вдихнути повітря, розіп’ятий повинен був підтягнутися на руках, пробитих цвяхами, або опертися на цвяхи, якими були прибиті ноги. І в тому, і в іншому випадку він відчував страхотливі страждання. Відомо, що Ісус теж страждав і йому підносили губку, змочену оцтом; потім він вигукнув: “Отче, у руки Твої віддаю свого духа” (Лк. 23, 46) – і після цього помер.

В. Мамчин:

– Розп’яття було традиційною карою в Римській імперії. Читаємо в Євангеліях, що Ісусові, на відміну від двох розіп’ятих із ним злочинців, не ламали колін для того, аби пришвидшити смерть, і не залишали тіла на хресті у Шабат, бо Він на той момент уже помер.

– **Хто з близьких був біля розіп’ятого Ісуса?**

І. Мозговий:

– Загалом на Голгофі було в той момент не менше ста людей. Очевидно, що там була його мати Марія з апостолом Іоанном. Мабуть, вони стояли недалеко. Адже Ісус звернувся до Іоанна зі словами: “Оце мати твоя” (Іоан. 19, 27), тож про неї, мовляв, турбуйся. Також там були Марія Магдалина, сестри Лазаря, якого воскресив Ісус, і Його сподвижниці з числа мирноносиць. Щодо апостолів, то, крім Іоанна, ніхто більше не згадується. Дехто припускає, що апостоли або боялись, або заховалися у натовпі.

– **Як відбувалося поховання?**

І. Мозговий:

– За римською традицією, мертве тіло завивали в лляні пелени, просякнуті оліями. На Сході вірили, що так тіло може воскреснути. У похованні, крім Марії Магдалини, Марії Іосієвої та Йосифа Арімафейського, брав участь фарисей Никодим, який (згідно свідчення євангеліста Іоанна) приніс близько 100 фунтів запашного смирна та алое. Один римський фунт (лібра) дорівнював 327,45 г. Тож, якщо бути точним, то це 32 кг 745 г, тобто майже 33 кг. Умашене оліями тіло тривалий час зберігали від ушкодження.

Тіло Ісуса загорнули в плащаницю, яку купив Йосиф з Арімафеї, і поклали на поховальному ложі в гробниці (печері під язичницьким

храмом Афродіти), яку закрили великим каменем, що міг важити до двох тон. Згідно апокрифічного “Євангелія від Петра”, на могилі поставили державну печатку, пошкодження якої суворо каралось законом, та виставили охорону на чолі з центуріоном Петронієм. У 335 над печерою був збудований храм Гробу Господнього, який сьогодні є великим архітектурним комплексом, що включає Голгофу з місцем розп’яття, Кувуклію (дзвіницю), Кафолікон (монастирський храм), підземний храм Віднайдення Животворящого Хреста, храм святої рівноапостольної Єлени і декілька вівтарів.

– **Хто першим побачив зірвану печатку?**

I. Мозговий:

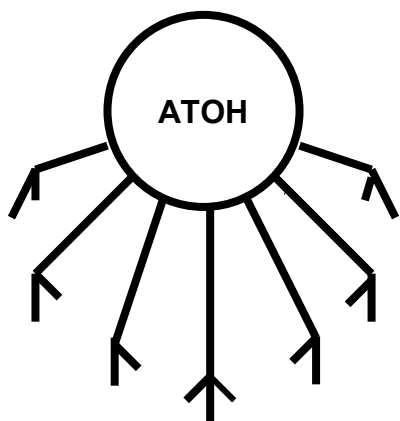
– Хронологію подій можна вибудувати за Євангеліями. У п’ятницю Ісуса поховали, у суботу нічого не можна було робити.

У неділю перед світанком з’являється ангел, який відвалює камінь, перелякані воїни тікають. Далі опис переноситься на жінок, які несли до Ісуса миро. Вважають, що жінок було вісім (Марія Магдалина, Марія Яковлева, Марія Клеопова-Йосифова, Марія і Марфа – сестри Лазаря, Сусанна, Саломія, Іоанна), але Марії, матері Ісуса, з ними не було. Вони не побачили вартових і здивувалися, що камінь був відсунений. Зайшовши всередину, вони побачили, що тіла немає, залишилися лише пелени. Марія Магдалина побігла сповістити про це апостолів. За нею, почувши звістку про Воскресіння від ангелів, пішли й інші жінки. Невдовзі Марія Магдалина повертається назад і перша бачить воскреслого Ісуса. Другий раз він з’явився жінкам-мироносицям, що повертались від гробу Господнього. Третій раз його бачить апостол Петро, який разом із апостолом Іоанном відвідав пустий гроб. Отже, живими свідками порожнього гробу Господнього вважають приблизно десятих людей.

Потім Ісус з’являється іншим апостолам, натовпу прибічників з 500 чоловік (тобто всього його при 10-ти з’явленнях до самого Вознесіння бачили бл. 550 чоловік). Такий підрахунок неважко здійснити, проаналізувавши тексти Євангелій.

Чудо Воскресіння відбилося у назві багатьох пам’яток культури, християнських храмів. Так, і в Сумах Кафедральний собор Української православної церкви Київського Патріархату називається Свято-Воскресенським.

Бесіду вела Христина БІЛЯКОВСЬКА

Давньоєгипетський фараон Ехнатон (1372–1354) відомий тим, що він був чоловіком прекрасної й мудрої жінки Нефертіті, хоча увійшов в історію завдяки тому, що здійснив першу спробу введення монотеїстичної релігії, яка передбачала поклоніння єдиному сонячному божеству Атону. Це поклато початок спробам людини осягнути світ навколишнього буття через призму Універсуму та всеохоплюючого синтезу. Тож Атон постає як символ вищої духовності, що її відкривають розвинуті форми релігії. Тієї духовності, яка має багато спільних ознак як у Єгипті, так і в Україні.

У нашій рубриці “Атон”, яку веде доктор філософських наук І. П. Мозговий, будуть друкуватися матеріали, що відображають вплив релігії на духовний світ особистості, економічне життя і правову думку суспільства.

2.4. ВЕЛИКДЕНЬ⁸³

Щороку навесні, коли оновлюється вся природа і земля вкривається зеленню й квітами, ми відзначаємо найбільше свято церковного календаря – Пасху або Світле Христове Воскресіння (в українців – Великдень). Радість свята пронизує усіх рідних і близьких, навіть ворогів, бо в цей день прощаються гріхи заради Воскресіння. Водночас свято сприймається як початок нашого спасіння.

Нерідко дослідники виводять витoki Пасхи з давньоєврейського свята “пейсах”, встановленого на честь давнього виходу євреїв із Єгипту. Але їх поєднує тільки факт Христового Воскресіння (яке іудеї не визнають) у день “пейсах”. Надалі ці свята відзначаються роздільно. До того ж пейсах – це свято лише єврейського народу, а Пасха – свято всіх народів світу, які сповідують християнство.

Відзначення Пасхи пов'язане з давніми подіями. У Євангеліях розповідається, що в одну з неділь, на третій день після розп'яття Ісуса Христа, яке трапилося дві тисячі років тому, благочестиві жінки пішли до гробу, котрий знаходився в печері, щоб умастити тіло месії пахучим миром, чого вони не встигли зробити при похованні. Але ще раніше “великий ставсь землетрус, бо зійшов з неба Ангел Господній і, приступивши, відвалив від гробу каменя, та й сів на ньому. Його ж

постать була як та блискавка, а шати його були білі, як сніг. І від страху перед ним затряслася сторожа, та й стала як мертва” (Мт. 28, 3–5). Коли ж до гробу підійшли жінки, перед ними з’явилися два мужі в одязі блискучому і сказали: “Чого ви шукаєте Живого між мертвими? Нема Його тут, бо воскрес!” (Лк. 24, 5–6). Потім воскреслий Ісус з’являється Марії Магдалині та апостолам, причому одному з них – Фомі – навіть дозволив доторкнутися до своїх ран, чим і переконав цього скептика у факті свого воскресіння.

Для християн Пасха чи Великдень – це найбільше і найурочистіше свято. Це свято всіх людей, свято перемоги над силами зла і торжество безсмертя. І супроводжується воно урочистостями в церкві й поза нею. На наших теренах Великдень поєднався з віковими традиціями давніх русів і набув національного забарвлення. Так, поширився звичай благословення на Великдень їжі. Після тривалого (40-денного) посту церква дозволяє всіляку їжу, щоб люди одержували духовну радість і радість від земних дарів. Освячення пасхальної їжі відбувається урочисто, після літургії на церковному дворі.

У цей день люди дарують одне одному крашанки. Адже як із-за “мертвої” шкаралупи яйця з’являється нове життя, так і Ісус Христос вийшов із гробу до нового життя. Тому крашанка стала символом спасіння через кров Ісуса Христа. Давнім є й звичай цілувати одне одного, “христосуватися”, що розглядається як вияв “миру та святої любові”. При цьому ті, хто вітає одне одного поцілунком і словами “Христос воскрес!” – “Воістину воскрес!”, уподібнюються учням Христа, які так спілкувалися, довідавшись про його воскресіння.

Свято за багато століть минулої історії християнства поєдналося з багатьма культурними й духовними традиціями нашого народу, і це проявляється як на загальноукраїнському, так і на обласному рівні Сумщини. Широкого розповсюдження набула традиція принесення в Чистий четвер додому з храму запаленої свічки як символу захисту оселі від усього нечистого. На Страсну п’ятницю у нас завжди пекли “паски” (хоча сьогодні вдома цим майже не займаються), якими всі пригощалися, починаючи від дня Воскресіння Христового. У Великодню суботу готували згадані різнокольорові крашанки, які так полюбили діти.

На саму Пасху, коли люди починали розговлятися, улюбленим заняттям малечі було з’ясування того, чия крашанка міцніша (як правило, у кого крашанка розбивалася “навбитки”, той віддавав її

переможцю!). В цей же день ходили на кладовище, і на могилах померлих родичів теж залишали крашанки. А у наступний після Пасхи понеділок ходили у гості до родичів, діти носили пироги до хрещених, причому за привітання отримували як крашанки, так і гроші! У цей же день відбувалися Проводи, супроводжувані поминаннями померлих родичів.

Великдень нагадує нам, що ми повинні любити всіх і все – людей, тварин, рослин, гори, ріки, моря, нікого не ображати й не кривдити, бо весь видимий світ – дар Божий для людини. Воскресіння утверджує нас у переконанні, що життя людське не обривається як нитка, що воно сповнене глибоко змісту і значення.

Ось так перемога Спасителя над смертю відбивалася на прагненнях наших людей згадати і про минуле, і про майбутню потойбічну долю своїх близьких, які залишили їх...

АТОН

2.5. ДЕНЬ СВЯТОГО ВАЛЕНТИНА⁸⁴

Здавалося б, зовсім недавно прийшло до нас свято Валентина, але за короткий час воно стало одним із найпопулярніших свят у молодіжному середовищі.

Хто ж є винуватцем такої популярності? Документальних свідчень про християнського святого Валентина (лат *Valents* – сильний) дійшло до нас надто мало. Правда, в країнах Заходу збереглися ікони та вівтарі з зображенням Валентина в одязі священника чи навіть єпископа з зазначенням дати його мучеництва. А ще більше побутує легенд та переказів, і все це в сукупності передає романтичну історію, котра мало кого залишає байдужим...

У III ст. н.е. Римська держава вела виснажливі війни проти варварських народів, які з півночі нападали на її територію. За часів імператора Клавдія II Готського (268–270) на римську землю вторглася величезна армія готів і скіфів, чисельністю в 320 тис. чол., підтримувана дунайською флотилією з 2 000 суден. Мобілізувавши необхідні військові сили, імператор вирушив у Паннонію (нині Угорщина), де велися жорстокі бої. Водночас правитель своїм едиктом (указом) заборонив новобранцям заручатися та вступати до шлюбу, аби потяг до сім'ї не охолодив у них військовий запал.

Указ правителя завжди вважався нормою права і підлягав беззастережному виконанню, оскільки “воля цезаря – вищий закон”. Адже закон, хай навіть суворий, – він є закон. Тому за виконанням едикту строго стежили відповідні відомства. Так само вони, згідно іншого едикту, здійснювали переслідування прибічників християнської церкви, котра вважалася “підривною” організацією.

На той час у Римі мешкав молодий священник Валентин, який усупереч забороні наважувався пропагувати свою віру в різних куточках Італії. Маючи також хист лікаря, він допомагав хворим, лікуючи їх травами, настояними на суміші вина, меду й молока. Водночас Валентин таємно, знову ж таки всупереч волі імператора, вінчав молодих людей.

Проте, вистежений охоронцями, він був кинутий до столичної в'язниці. Оскільки священник завжди був другом дітей, малюки не забували його і передавали йому підбадьорливі записки. Про вміння Валентина зцілювати людей дізнався тюремний наглядач, який попросив ув'язненоговилікувати його незрячу дочку. Той погодився зустрітися з дівчиною. І сталося так, що молоді люди покохали одне одного. Проте над Валентином уже тяжів смертельний вирок.

14 лютого 269 року, в день веселого язичницького свята луперкалій, присвяченого богу полів Фавну, у Римі відбувся швидкий суд і кривава розправа: меч ката опустився на шию Валентина і в подвижницькій діяльності святого, здавалося б, можна поставити крапку. Проте перед смертю в'язень встиг передати коханій через її батька квіти шафрану з запискою-освідченням, підписаною словами: “Твій Валентин”. Коли дівчина взяла в руки послання й букет, золотисте сяйво останнього відкрило їй зір і вона прозріла. Зі сльозами на очах дівчина повторювала ім'я коханого. Кажуть, саме відтоді в цей день кожна дівчина має обрати свого лицаря – “Валентина”, а кожен юнак – свою даму серця, “Валентину”.

Валентин же був похований у Римі. А через 44 роки правнук Клавдія, імператор Константин I (306–337), легалізував християнство. Невдовзі папа римський Юлій I (337–352) наказав збудувати над могилою Валентина базиліку-усипальницю. В 496 р. інший папа, Геласій I (492–496), оголосив 14 лютого Днем Святого Валентина.

Минули роки й сторіччя. Та не померкла давня історія. І сьогодні в усьому світі люди, а особливо студенти, вшановують пам'ять Валентина як покровителя закоханих та наречених. Особливо популярне свято в Англії, Америці, Польщі, звідки воно прийшло в

Україну. Тож 14 лютого у нас, як і повсюди, виявляють найніжніші почуття своїм закоханим, даруючи їм квіти та послання – “валентинки”, бо підписують їх так само, як колись італійський священик. Сьогодні такі валентинки можна придбати скрізь – у магазинах і на ринку, і Сумщина не виключення в цьому.

У День Валентина молоді можуть навіть обвінчатися без згоди батьків, бо їм покровительствує святий, який уособлює почуття любові у всіх її стародавніх вимірах, освячених Богом, – любов-дружбу (“агапе”), любов до ближнього (“філія”), любов фізичну (“ерос”).

Нехай же День Валентина залишається улюбленим святом юних і дорослих, усіх, хто хоче бути добрим і відданим, коханим і щасливим. Нехай він дарує їм радість світовідчуття, а вони аби пам’ятали романтичну історію, яка лежала біля витоків цієї традиції.

АТОН

2.6. ВІРУВАННЯ СИВОЇ ДАВНИНИ⁸⁵

У час пошуку Україною свого належного місця в геополітичному вимірах важливо простежити в минулому духовні основи, аналіз котрих дозволить чіткіше визначити перспективи майбутнього прогресу. А такі основи буття нашого народу наявні як у часи первісних вірувань, так і в християнську добу.

Спочатку наші давні предки-слов’яни протягом тривалого періоду сповідували язичництво, в якому поступово, в процесі еволюції релігії, визрівала ідея єдинобожжя. Це проявлялося в тому, що серед низки богів поставав один, який поступово перебирав на себе їх функції. Археологічні, етнографічні, лінгвістичні, а при об’єктивному аналізі – і пізніші письмові джерела – засвідчують, що вже праукраїнці в своєму світорозумінні виходили з ідеї єдності людини і природи. При цьому слов’янин-язичник убачав свою місію не в забезпеченні власного панування над зовнішнім світом, а в гармонійному поєднанні особистості і навколишньої дійсності.

Подібна обставина зумовлювалася всім характером господарської діяльності наших предків, які за умов недостатньої розвинутості виробничих відносин відчували потребу в надприродних союзниках. Тож і освоєння дійсності відбувалося через “інтимне” спілкування з різними божествами (берегині, віли, полівки,

русалки, водяники, упирі тощо), котрі, на думку слов'ян, населяли усе навкруги. Усі ці божества нижчого рангу, подібно грецьким німфам, оживотворювали природу і поставали як виразники її духовних якостей. Тому наш предок слов'янин не міг, наприклад, просто так зрубати дерево – попередньо він мав “попросити” мавку, котра, як уявлялося, жила в дереві, про дозвіл на такі дії, необхідність яких ретельно обґрунтовувалася. Любов українця до свого краю виражалася вже у вислові “Мати – сира земля”, яку слід шанувати, щоб не зашкодити жодному з її чад.

У подальшому простежується уособлення природних стихій, тому й духовні істоти отримують імена, біографії та атрибути. Формується слов'янський пантеон, хоч і відмінний у різних праукраїнських племен, але часом представлений і деякими спільними божествами. Серед них – Род (прародич), Велес (бог скотарства), Сварог (бог вогню), Даждьбог (бог Сонця), Стрибог (бо вітру), Лада (богиня кохання) та ін.

Десятки східнослов'янських святилищ (круглі й просто неба!), відкритих у різних регіонах України, доводять певну організацію культових місць та їхню різноманітність. Це були як об'єкти загального призначення – за наявності вівтаря, найчастіше зробленого з глини, каменю, підвищення (пагорб, штучно влаштоване городище), слідів у вигляді заглиблення – від дерев'яного чи кам'яного ідола (або й сам ідол), так і, нарешті, пункти (спеціальні ями, заглиблення під вогнища тощо), які оточували місце ритуалу. Про це свідчать топонімічні назви поселень, “святих озер”, “святих гаїв”, молитовників, що містять елементи язичницьких імен тощо.

Особливу шану мали дерева (наприклад, береза, дуб верховного бога Перуна та ін.), розташовані біля джерел, криниць: адже одночасно можна було звертатись і до сили рослин, і до живої води. У таких місцях певною мірою поєднувалися культ обожнювання води, дерева й вогню (при спаленні дуба), що в уяві тогочасної людини були наділені великою силою, яка мала допомагати тій людині, котра поклонялася і молилася у цих місцях, приносила жертви. Святилища слов'ян, пов'язані з культом таких божеств, як Род, Велес, Ярило та ін., були як у містах і мали всезагальний характер, так і в городища, села, біля яких здійснювалися обряди і моління – у гаях, біля водоймищ тощо. Деякі з цих пам'яток відігравали роль племінних язичницьких культових місць.

За легендами, в ніч на Купала на кущ папороті міг “упасти” вогонь Перуна й спалахнути яскравим сяйвом. Якщо сміливець зуміє оволодіти жар-квіткою, то знатиме усі таємниці світу, володітиме чарами і буде вічно молодим. Твариною ж Перуна вважався кабан. Тому його й приносили богам в жертву. Археологи часом і сьогодні знаходять при розкопках шматки закам’янілих дубів із втесаними в них кабанячими іклами.

На Сумщині святилища сіверян могли бути в Ратмировій діброві (тепер – залишки лісу на правобережжі верхньої Сули між с. Терни Недригайлівського району і м. Ромни). У літописі ця діброва згадується під 1127 р. Реліктовий (споконвічний) ліс зберігався довгий час. За два кілометри на захід від Ратмирової діброви було побудоване літописне місто – укріплення В’єхань (тепер с. Городище, згадане разом із Попашем – його залишки біля с. Кулешівки – під 1147 р.). Біля Ратмирової діброви постійно несли свою розвідку-охорону від кочовиків наші воїни-севрюки.

Залишком діброви до недавнього часу був і реліктовий ліс (на сьогодні по-хижацькому вирубаний), який знаходився в урочищі Гусаків гай на території Сніжківської сільської ради Буринського району, що на Сумщині. Весною 1777 у Гусаковому гаю славетний розбійник Семен Гаркуша (1739 – після 1784) заховав відібраний у панів і підпанків скарб. А гай тоді ще був первозданний, там стояли могутні високі дерева. На височезних дубах були облаштовані навіть орлині гнізда. Лише місцями тут траплялися природні галявини. Поділивши скарби, Гаркуша з приятелями закопали третину золота, срібла та інших коштовностей, і доля їх до цього часу невідома. Основні місця переховування скарбів Гаркуші знаходилися, кажуть, окрім Гусакового гаю, також у Смілому, с. Томашівці та на Луці в Сумах. У наступні роки сміляни неодноразово натрапляли на подібні скарби. Проте Гусаківський скарб не знайдений до цього часу.

Ще одним важливим джерелом для реконструкції релігійних поглядів слов’ян у дохристиянські часи служать розкопані в могильниках поховальні предмети як матеріальне відбиття ритуалу, тісно пов’язаного з ідеологічними поглядами його учасників. Язичництво тоді було визначальним чинником у житті й ідеології східних слов’ян, що знайшло широке відображення в матеріальних пам’ятках VIII–IX ст.

Поступово серед численних богів у слов’ян виділяється один, про що пишуть араб Ібн-Фадлан (X ст.) і німець Гельмольд (XII ст.).

На роль єдиного загальнослов'янського бога найчастіше претендував “громовержець” Перун, головний ідол (“кумир”) якого стояв на Київській горі над Дніпром-Славутою. За словами літописця, Перун мав “золоті вуса і срібну бороду” (мабуть, частини “обличчя” ідола, покриті пластинками з відповідного матеріалу, як нам відома така практика на прикладі статуї Зевса в Олімпії). Богові жертвували, виходячи з цілком практичних міркувань. Так, візантійський історик Прокопій (VI ст.) зазначає, що перед початком важливої справи рус просив бога про допомогу, обіцяючи йому за це жертву. Остання ж приносилася тільки після успішного завершення справи. Отже, маємо цілком західний прагматизм: “Ти – мені, я – тобі” (а не навпаки!).

Кожну подію в своєму економічному житті руси супроводжували жертвами рослинного чи тваринного характеру. А от версію Нестора Літописця (XII ст.) про людські жертвоприношення (тим більше з числа співвітчизників) як невід'ємний і поширений елемент культу слов'ян інші джерела практично не підтверджують. Можливо це була спроба дискредитації переможеного ворога радикальними діями тріумфуючого християнства. Слов'янський світогляд був досить оптимістичним і життєстверджуючим, він навіть не передбачав гнітючої віри в долю.

Правда, маємо свідчення різних джерел про поховання вдови разом із її померлим чоловіком. З цього приводу одні сучасники наголошували, що, за уявленнями наших предків, жінка могла потрапити до раю (“вирію”) лише разом із чоловіком. Інші зазначали, що скромні слов'янські жінки добровільно жертвували своїм життям, оскільки життя без улюбленого чоловіка не вважали за справжнє життя. Бо такими були звичаї людей, що жили “по вірі та по закону” своєї землі.

Звичайно, давні слов'яни не знали різкого протиставлення душі й тіла, вони уявляли створення світу як акт упорядкування “хаосу” і не прагнули до духовного злиття з божеством. Водночас пантеїстичний світогляд, персоніфікація сил природи ріднили їх, як і греків, із навколишнім світом, давали змогу зберігати результати його освоєння. Слов'янські ж свята з їх нестримною життєрадісністю нагадували римські сатурналії чи луперкалії. А тенденція до єдинобожжя створювала передумови для подальшого навернення наших предків у християнство.

Отже, ми бачимо, що давньоукраїнське язичництво не було “темним”, просто воно ще мало вивчене. І ця форма вірувань

виявлялася життєздатною на стадії родоплемінного устрою. Але при переході до класового суспільства постала нагальна потреба прийняття тієї релігії, яка вже адаптувалася до подібних соціальних умов, краще відповідала їм, краще відображала їх.

2.7. МИНУЛЕ В СЬОГОДЕННІ⁸⁶

За період свого історичного розвитку на наших теренах християнство, при всій його, здавалося б, самодостатності, немало чого запозичило від язичництва, хоча з пережитками останнього воно водночас перебувало у стані гострого протиборства. Вже коли Україна-Русь переходила від “паганської” віри до християнства (кінець X ст.), ідоли язичницьких богів були знищені, проте пам’ять про старих богів та давні традиції прямо чи опосередковано до сьогодні зберігається у народних піснях, переказах, назвах урочищ, у деяких народних віруваннях українців тощо.

Помітно це і на прикладі православних свят, які у всій своїй багаточисельності поділяються на декілька груп: Пасха, дванадесять свят (Господні й Богородичні), великі, середні, малі, престольні святка тощо. Багато цих свят присвячені святому, ангелам, подвижникам, іконам, хресту, та доповнюються постами, воскресними й поминальними днями і т.п. “Празники й інші церковні відправи – невичерпне джерело нашої святості та духовного життя”⁸⁷. Незважаючи на це, у даних урочистих подіях можна простежити соціально-побутовий, аграрний і природний фундамент, закладений ще з язичницьких часів, хоча з часом він забезпечив досить гармонійний (синтетичний) вияв різних вікових традицій.

Річний цикл язичницьких свят давніх слов’ян було побудовано за сонячно-господарським принципом. Тобто, головні святка наших далеких предків приурочувалися до основних положень Сонця: зимового й літнього сонцестояння, весняного й осіннього рівнодення, яким відповідали основні цикли сільськогосподарських робіт на теренах Давньої Праукраїни. Оскільки й після хрещення Русі ці обставини неминуче грали суттєву роль у житті наших предків, носії нової релігії мусили враховувати цей фактор і сприяти адаптації християнства до давніх звичаїв і традицій мешканців прадавньої України.

Кожному регіону України притаманні свої особливості культово-народних дій. Тобто, не інша культура, не інший за своїм змістом культ, а деякі відмінні зовнішні вияви тотожного змісту! Набули власної специфіки “фрагменти” минулого і на Сумщині, і це пояснюється тим, що наш край у географічному плані складався з кількох частин (Гетьманщина, Слобожанщина та землі, які тривалий час перебували в адміністративній системі Московії). Походячи з різних частин України, окремі групи населення вносили свою долю до традицій, які сформували колоритну цілісність⁸⁸. У цій цілісності помітна “сезонність” виявів, завдяки чому маємо “унормований” народний (передусім аграрний – як і витoki нашої культури) календар, що й побачимо нижче при розгляді православних свят, обрядів і вірувань (усі дати подаються за православною традицією).

* * *

1. Весна. Ще в Русі наші предки-слов’яни починали рік у березні – спочатку на день весняного рівнодення, а після Хрещення Русі – 1 березня. Його зустрічали як свято весни, сонця, тепла, очікування нового врожаю. А вже на *Явдох* (14 березня) прилітали ластівки, гнізда яких люди дуже ретельно оберігали. Вважалося, що руйнувати їх – великий гріх. Люди говорили, “яка Явдоха, таке й літо”. Після прийняття християнства напередодні *Великого посту* (він триває 7 тижнів, аж до Пасхи), у останній день *Масниць* (*масляного тижня*), до чи після весняного рівнодення (20/21 березня), відзначалася *Прощена неділя*. Тепер кожному було помітно, як пробуджується природа; і малі, й дорослі точили сік із клену й берези...

У кінці березня починалася весняна рибалка. У нашому селі в цей час весняна вода, прориваючи наспіх зроблену дамбу, бурхливо виливалася зі ставка в болото – колишню річку Очеретянку, виносячи з собою масу різної риби – мільку, щук, в’юнів, на вилов якої миттю набігали рибалки.

Нарешті, на день *40 святих мучеників* (22 березня) на Сумщину з вирію прилітали жайворонки, і це означало, що весна таки прийшла. У цей день господині пекли 40 кренделів із медом, у вигляді пташок, і роздавали дітям, “щоб птиця водилася”. Дівчата ж варили 40 вареників із сиром і частували ними хлопців, “щоб мороз любисток не побив”.

Назву вже “третьої” зустрічі весни (після Стрітіння і дня Сорока мучеників) одержало в народі дванадцяте свято *Благовіщення*

(7 квітня). Вважалося, що в цей день весна остаточно поборює зиму, Бог благословляє землю і відкриває її для сівби – адже, за народними уявленнями, лише після Благовіщення можна було розпочинати польові роботи. Тому “як Благовіщення проведеш, так і весь рік”⁸⁹. Раніше “турбувати” землю вважалося великим гріхом. Напередодні цього свята з вирію прилітали лелеки, що “на крилах приносили весну” та й починали вити гнізда. У нашому краї ставлення до них завжди було благоговійне, оселя, біля якої поселялися такі птахи, вважалася “обраною”.

У цей день протягом віків існує звичай випускати на волю пташок: “Щоб співали на волі, Бога прославляли та просили щастя-удачі тому, хто їх випустив”. Господар “випускав на волю”, “на сонце” також усіх тварин, виганяв на подвір’я навіть собаку й kota – “щоб чули весну і самі про себе дбали”. Водночас існувало повір’я, що на Благовіщення відкривалася земля і з неї виповзали змії, вужі та інші плазуни. Вважалося, якщо на Благовіщення дівчина знайде квітку первоцвіту, цього літа вона вийде заміж. Пролісок, що відшукувався на Благовіщення, теж віщував щастя. Діти ж у ці дні проводили різні ігри, насамперед із м’ячем, і вже запізно, втомлені, але щасливі поверталися додому. Нарешті пасічники цього дня (а в південніших областях – на *Теплого Олексія*, 30 березня) виставляли на двір вулики з бджолами. У нас вдома батько з молодих років займався бджолярством, тому всі події в цьому плані набували в родині ледве не культового характеру. Мед дуже любили, як і все, пов’язане з ним. В церкві ж святили проскури.

На дванадцятому святі Входу Господнього в Єрусалим (у народі – *Вербна неділя*, яка була за тиждень до Пасхи) відбулося вшанування верби як прадавнього Дерева Життя, що відганяє злих духів. У цей день її гілочки святили в церкві. Згадую, одного разу доля закинула мене на чужину, де я дуже скучав за рідним краєм з його полями й болотами, луками й верболозами, що схилялися над нашими ставками до самої води. І хоча люди на чужині були привітні й толерантні, але у новім краю не давало спокою те, що навколишня природа була “інша” – гарна, та “не наша”! Аж якось я таки побачив там улюблену вербу. Вражений, кинувся до неї й обіймав її як кохану, і сльози туги й радощів потекли по щоках. Після цього я почав збиратися в дорогу – покликав рідний край...

Цілий комплекс традицій існував на *Страсний (Білий) тиждень* (найкращий час для сівби ранніх ярових зернових культур і гороху –

“буде колосисте і без бур’янів”), особливо в такі дні, як *Чистий четвер* та *Велика субота* (натомість на *Страсну п’ятницю* – ні), коли відповідно святили проскури, пекли паску й “фарбували” яйця (крашанки). І, нарешті, наступало найбільше свято року – Пасха або *Великдень*, у якому вже простежується культ предків. “Це найбільший християнський празник – свято перемоги смерті смертію і переведення людини від смерті до життя”⁹⁰.

Розговлялися насамперед освяченим яйцем – символом життєвого зв’язку поколінь. Окрім паски та яєць, серед освяченого найчастіше були смаженина, ковбаса, риба, сир, часник, хрін, сіль, вино та баранчик – символ ягнятка Божого. Здавна існує віра, що покладений у кошик баранчик гарантуватиме прихильність сил природи і оберігатиме від стихійного лиха. Вже з вечора Великодня за традицією розпочиналися масові народні гуляння, які тривали цілий *Великодній (Світлий) тиждень*; протягом цього часу люди їздили один до одного в гості, пригощалися святковою трапезою, танцювали, співали хорових пісень, веселилися і раділи життю. У перший день після Великодня (*Обливаний понеділок*) хлопці обливали водою дівчат.

Після цього наступав *Хомин (Провідний) тиждень*, коли в понеділок влаштовували *Проводі* (поминання померлих). А 6 травня відзначався день святого *Юрія*, якого вважали покровителем хліборобів і землеробства.

На *Весняного Миколая* (22 травня) селяни виганяли на випас коней. Пам’ятається, у нашому золотому дитинстві ми сиділи ночами разом із старшими біля багаття в полі, на півострові-пагорбі “Паляниця”, відганяли гілками верби комарів і під заспокійливе іржання кінського стада слухали дивовижні бувальщини, які оповідали бувалі чоловіки.

На 40-й день після Пасхи, у п’ятницю, відзначається дванадцяте свято *Вознесіння* (Ушестя). У цей день удома пекли печиво у вигляді “драбини” чи пироги “з щаблями”, по яких Син Божий мав потрапити на небо. Вознесінням закінчувалася “пасхальна” обрядовість і відкривалася обрядовість “троїцька”, коли відбувався перехід до літа. Тепер замість “*Вечорниць*” починалася “*Вулиця*”, яка тривала все літо, аж до Семена.

* * *

2. Літо. Першим чудовим літнім дванадцятим святом є Трійця (на 50-й день після Пасхи) чи по народному – *Зелена неділя*, коли

“зустрічалися” два таємничі тижні – Зелений і Троїцький (*Русальний*). Чотири останні дні першого тижня і три перші дні тижня другого носять назву *Зелених свят*. Це традиційне свято слов’ян, яке носило назву *Семик*, було пов’язане з культом рослинності, воно ніби завершувало весну й утверджувало літо. У ці дні хату і сіни встеляли запашним зіллям, і насамперед лепехою. Домівку прикрашали також гілками берези, липи, клену, осики, а також квітами – і все це найактивніше зносили в приміщення ми, тодішні діти.

У четвер на Русальний тиждень дівчата вили вінки, які демонстрували на клечальну суботу. На Троїцьку суботу був звичай згадувати самогубців і тих, хто згинув без вісті на далеких дорогах, у чужих краях. Таких людей в Україні було немало – це козаки, а згодом вояки – герої визвольних змагань, багато з яких віддали своє життя в боротьбі за честь, волю і славу нашої Батьківщини – України. На Русальний тиждень були “проводи” русалок. І ось наступала Зелена неділя, одне з моїх улюблених свят, коли серед іншого здійснювали хресні ходи до криниць.

У наступний після Троїцького тижня понеділок розпочинається Петрів (Апостольський) піст або *Петрівки*, який через “плавання” свята Трійці щорічно має різну тривалість (у перший його понеділок були *Заговини*).

На час літнього сонцестояння (20/21 червня) слов’яни-язичники святкували день *Купала* (чи Купайла – бога земних радощів). Ще й тепер у багатьох людей свято сонцестояння асоціюється з язичницькими обрядами поклоніння силам природи та духам, зокрема, з поклонінням Сонцю й гаданням. До традицій Купала відносяться такі обряди, як збір цілющих трав, запалювання вогнів, купання або обливання водою, ворожіння, святкове частування тощо. За християнською ж традицією, свято відзначають на 2–3 дні пізніше, у ніч з 23 на 24 червня як Іванів день, День Івана Купала (Хрестителя). Воно назване на честь пророка Івана Предтечі.

У зв’язку з використанням православними церквами, зокрема й в Україні, юліанського календаря, велике християнське свято Різдва Івана Хрестителя припадає на 7 липня за григоріанським календарем. Отже, з 6 на 7 липня настає незвичайна ніч, коли молодь з вечора запалює багаття й стрибає через нього, кидає вгору факели (що пов’язане з очищувальною силою вогню), а в водоймищах “топлять” Марену. Свято знаменує об’єднання родючої сили води й сонячного світла (звідки і топлення “божества”), що має принести людям гарний

урожай. Найбільш заповзяті романтики в цю ніч шукали папоротиного цвіту. На жаль, останній – лише гарна легенда, бо насправді папороть не цвіте...

Обов'язковою на Купала була спільна вечеря під деревом. Спеціальної їжі у цей день не було, вірніше готували їжу пісну (бо піст!) – яєшню, млинці, вареники з товченим конопляним насінням та цибулею.

До великого свята *Петра й Павла* (12 липня) білили хати, оздоблювали рушниками стіни, скрізь начисто прибирали. Вранці усі йшли до церкви (у нас їх згодом поруйнували), а повернувшись, розговлялися “мандриками” (пампушками, названими на честь мандрівок апостолів), які пекли з пшенишного тіста, яєць та сиру. Цей день також вважали днем рибалок.

Невдовзі в сільській місцевості розпочиналися жнива і всі городи увінчувалися копами снопів. А потім селяни лаштували тік (нелегка це справа!), і ось гучний стукіт ціпів нісся понад горóдами. На другий день серпня відзначалося свято *Іллі* (котрий витіснив бога *Перуна*, день якого у язичників припадав на 20 липня), після чого стартувала косовиця. З Іллею пов'язувалося повір'я про “горобині ночі” з громом і блискавкою. Після цього дітям не радили купатися до наступного року, хоча ми мало не реагували на такі рекомендації і продовжували водні “процедури”.

Дуже багато роботи очікувало господарів улітку, проте це не засмучувало юнаків і дівчат: із настанням вечора на вулиці звучала музика, лунали хвацькі пісні, а невтомна молодь змагалася в шалених танцях. Мабуть не випадково немало молодих людей прагнули оженитися між двома постами (Петрівкою і Спасівкою). У наступні дні після весілля гості “циганили” з перевдяганням, причому батьків молодят навіть “купали” у ставку чи іншому водоймищі.

Як продовження Великого посту сприймався Успенський піст (у народі – *Спасівка*), що тривав два тижні, з 14 до 27 серпня (після *Заговин*). Свята цього періоду в народній традиції були пов'язані ще й з аграрним культом. Маються на увазі насамперед три “спаси”. Перший із них, Спас Медовий (“Спас на воді” або *Маковії*), наступав 14 серпня і відзначався у перший день Успенського посту. Він співпадає з відзначенням дня Семи Святих мучеників з роду *Маккавеїв* (166 до н.е.) – звідси й пішла перекручена назва “Маковія”, одного з найшанованіших в Україні свят.

“Медовим” перший Спас називають тому, що вулики до цього часу переважно наповнювалися медом і тільки напередодні пасічники традиційно активізували медозбір. Після освячення “першого” меду в церкві на Маковія можна було розговлятися. Обрядовою їжею цього дня були “шуліки” – пісні коржі на соді, які ламали на шматочки і заливали свіжовикачаним медом із перетертим маком. Таку страву залюбки їли діти. На Маковія також готували пісний борщ із грибами.

Цього дня у церкві святили воду, квіти й мак, вірячи, зокрема, що обсіпання свяченим маком перешкоджає проникненню до хліва відьом, а до дому – “ходячих” покійників. На Маковія кожен мав букет квітів, у якому обов’язково були присутні великі достиглі голівки маку (наркоманів тоді ще не було!). Такий пишний букет називався “маковіїчком” або “маковією” і в ньому могли бути різні городні квіти – чорнобривці, жоржини, айстри, гвоздики, нагідки, барвінок, а також трави (“зілля”): волошки, м’ята, чебрець, любисток, “петрові батого”, полин, деревій, будяк-пристрітник, волошка, польова сокирка тощо. Інколи додавали ще й голівку невеликого соняшника, і все це обв’язували червоною стрічкою.

Голівку маку вставляли в окремий букет. Дівки-чарівниці святили ще й мак-видюк (дикий мак). У народному знахарстві він завжди розглядався як засіб проти чародійства: вважалося, що цим маком треба обсіпати дім, і тоді усі відьомські хитрощі зникнуть. Кожна квітка в букеті мала своє призначення. Так, м’ята мала оберігати сім’ю від усякої напасті й додавати здоров’я; сонях уособлював небесне світило, щоб воно завжди було лагідним і милосердним для людей, тварин і рослин. Після освячення букет квітів та голівку маку клали за образи і зберігали протягом зими. Весною мак розсівали по городу, а засушені квіти на Благовіщення вплітали в коси дівчатам – “щоб не випадало з волосся”.

Вода на свято Маковія вважалася цілющою, тому віруючі намагалися зранку нічого не їсти, аж поки не вип’ють свяченої води. Хворі ж на пропасницю купалися в водоймищі. З часів Русі цей звичай перетворився на хресні ходи до різних водоймищ, озер, ставків. Вода освячувалася, і після цього в ній купалися; купали в цей день і худобу, щоб вона не хворіла. Традиційно саме на Маковія освячували нові колодязі і чистили старі. За переказами, цього дня у 988 р. князь Володимир хрестив киян. Під час свята при богослужінні відбувалося винесення хреста на середину храму і поклоніння йому, а

після літургії – хресний хід до води. Причому, в давнину чоловіки йшли до церкви в козацькому одязі – адже козак в усі часи вважався у нас ідеалом лицарства й порядності.

У народі кажуть, що перший Спас – це проводи літа. У ці дні починали відлітати ластівки. Тож “ластівка весну починає і осінь накликає”.

Другий, Яблучний Спас або власне “Спас” (19 серпня), у християнстві офіційно є дванадесятим святом Преображення Господнього. Він означає настання осені і відповідні зміни (“преображення”) в природі. Прийнято вважати, що ночі після цього стають набагато прохолоднішими. На Спаса заведено зривати і освячувати яблука та інші фрукти нового врожаю.

Колись селяни до другого Спаса не їли фруктів із саду, бо це вважалося за великий гріх. Якщо ж усе-таки хто-небудь не втримувався і з’їдав яблуко до свята, відспокутувати цей гріх можна було тільки тим, що сорок днів після Спаса не їли жодного яблука. В народі існувало повір’я, що “на тому світі” ростуть срібні дерева з золотими яблуками. Тож “золоте” яблуко давали лише тим дітям, чії батьки дотримувалися звичаю не їсти яблук до другого Спаса.

Другий Спас – це також день поминання померлих родичів. За народними віруваннями, це також третій вихід померлих у світ у весняно-літньому сезоні (перший – у Чистий Четвер, другий – на Зелені Свята).

Для господарів свято символізувало фактичне завершення літа. Якщо день був сонячний і безхмарний – осінь мала бути сухою. Казали, яка погода на Спаса – така буде і Покрова. І хоча у нашому краї в цей час приморозки траплялися як велика рідкість, усе ж наголошували: “Прийшов (другий) Спас, бери рукавиці про запас!”.

На Яблучний Спас у церкві святити не тільки яблука, але й інші плоди, овочі та фрукти. Традиційно українці освячували груші, виноград, сливи; можна було святити також мед, овочі, включаючи огірки, помідори й моркву, картоплю, зерно (жито, ячмінь, горох) і жмут колосся жита й пшениці (обжинки, “Спасову бороду”), прославляючи таким чином різноманітне багатство природи.

Святковою стравою на Спаса були печені яблука. Верхівку яблука з хвостиком відрізали, виймали середину з насінням, клали туди мед або цукор і запікали в печі. Готували пироги з яблучною начинкою, які споживали з узваром або грушівником – киселем зі свіжих груш.

По завершенні Спасівки наступало дванадцяте свято Успіння Пресвятої Богородиці (Велика чи *Перша Пречиста*, 28 серпня). Коли “пришла Перша Пречиста, стає дівка речиста”⁹¹. На цей час як правило завершувалися жнива (“третій Спас хліба припас”), хоча польові роботи не закінчувалися, адже невдовзі після збирання врожаю починався посів озимини (“Перша Пречиста жито засіває”).

Прадавні дохристиянські корені має й третій Спас – інакше *Горіховий* (або Хлібний) *Спас* чи “Спас на полотні”, Нерукотворний Спас (29 серпня), бо в цей час достигали лісові горіхи. Закінчувався Успенський піст, тому харчування ставало більш різноманітним. Третій Спас був приурочений до річниці перенесення до Константинополя “Нерукотворного” образу Спасителя, надісланого раніше до міста Едесси. За переказами, Ісус тоді умив обличчя водою і потім обтер рушником, на якому відбився його лик. Цей рушник з нерукотворним зображенням Спасителя, привезений в Едессу, зцілив правителя міста від смертельної хвороби, що сприяло поширенню там християнства. Згодом із цього зображення Христа були написані перші ікони Спаса Нерукотворного.

Третій Спас зазвичай вважався напівсвятком, оскільки відзначався на наступний день після важливого свята Успіння Богородиці. За церковною традицією в ці дні освячували горіхи (ліщину, волоські горіхи), хліб і короваї з борошна першого врожаю. Господині заготовляли лікувальну горіхову настоянку: перемички волоських горіхів заливали горілкою і настоювали її у темному місці. Парафіянам не заборонялося класти у свої кошики для освячення також яблука, мед і навіть овочі. За народними спостереженнями, в один і той же рік не могло бути врожаю і на горіхи, і на хліб. А тому урожай горіхів обіцяв хороший врожай хліба на наступний рік.

Також на Третій Спас у багатьох місцях були приурочені обряди, пов’язані з останнім хлібним снопом, тобто завершенням періоду жнив. Крім хліба у цей святковий день наші бабусі пекли смачні пироги. До них додавали гриби, ізюм, мак, горіхи, і ними обов’язково пригощали рідних і близьких. Тому й називають цей Спас Хлібним. На його відзнаку прийнято було ставити на стіл хліб або іншу випічку з борошна (змеленого зерна нового врожаю) – вважалося, що це принесе здоров’я і достаток усім членам родини.

У давнину говорили: “Перший Спас – на воді стоять; другий Спас – яблука їдять; третій Спас – полотна продають”, тому третій Спас ще називають і “Спасом на полотні”. У цей день було прийнято

торгувати полотном – попередньо вимочували коноплі, потім пряли й білили полотно, розстеляючи його на сонці побіля води. Тому Горіховий Спас був традиційним часом ярмарків і купівель: не можна було вирушати на ярмарок просто так, щоб подивитися. Обов'язково слід було що-небудь купити, аби на майбутній рік не відчувати нестачі в грошах. Особливо цінним вважалося принести з “горіхової” ярмарки полотно. Одяг для дитини, зшитий із нього, обіцяв здоров'я малюкові і благополуччя його сім'ї.

На Горіховий Спас, як і на Яблучний, можна було освячувати нові колодязі та інші джерела з питною водою. А ще ходили у баню і парилися там із горіховими віниками. Вважалося, що сила води і горіха робила тіло міцним і захищала його від недоброго ока.

Сваритися на Третього Спаса не можна було, особливо з близькими, чи бажати комусь зла. Вважається, що неприємності, які побажаєш у цей день, повернуться сторицею. Не можна також відмовляти нужденним у їжі. А ще традиційно ділилися святковою випічкою з бідняками.

Кажуть, чим більше в цей день зібрати горіхів, тим більшим буде урожай зернових у наступному році. Якщо на голову падав горіх – до удачі. Знайти два зрощених горіхи – на превелике везіння. Також у давнину дівчати ворожили на майбутнє і кохання. У день свята вони зривали горіхи і визначали, яким буде майбутній рік. Стиглий і солодкий горіх – до великого кохання, недостиглий – до важливої звістки, гнилий – до біди, а гіркий – до проблем у стосунках.

Особливістю цього дня і ще однією ознакою наближення осені є лелеки. Якщо вони відлітали на південь до Горіхового Спаса, то на Покрову очікувався сильний мороз, а весна обіцяла бути сонячною. Якщо ж птахи не поспішали з відльотом – чекали теплу осінь, пізню зиму та прохолодну весну. Грозовий і неспокійний серпень називали провісником довгої і теплої осені.

...Різноманітним у ці дні було літнє дозвілля дітей нашого села. Виконуючи “святую” місію пастухів, ми гнали корів чи гусей на пасовище, де проводили цілий день, і таке “заняття” – це було просто чудо! На пасовищі збиралося багато дітей, які весело відпочивали у той час, коли поряд худоба паслася сама по собі. І звичайно ж, ми багато купалися, спостерігаючи, як неподалік інші пастухи купали коней. На сусідньому болоті рвали рогозу, аби поласуватися обчищеною серцевиною стебла, тоді як менші діти прагнули знайти плоди пасльону. І навіть не помічалось докучання настирливих

комарів і мух. А коли насувала дощова хмара, робили з гілок основу намету, покривали її соломною, і, заховавшись усередині, весело оповідали цікаві чи вигадані історії, потішаючись, що рясний літній дощ не промочив тебе. Ще одним моїм улюбленим заняттям було плавання на човні чи рибалка з човна. Ну і звичайно ж, коли вдавалося усамітнитися, я немилосердно зачитувався книгами. Коли ж увечері поверталися додому, в саду, де стояла пасіка, відчувався духмянний аромат меду, яким ми ласувалися просто в необмеженій кількості!

Дорослих улітку очікували основні роботи: як збирання врожаю та сівба на полі, так і сінокіс на болоті, де чаруючий запах висушених потім трав викликав неймовірно натхнення й зачудованість. А який апетит пробуджувався на природі, коли батьки брали нас як маленьких помічників із собою! Взагалі наші односельці були майстрами на всі руки, навіть “ліски” вони плели самостійно. І тільки дьогтьярство було заняттям окремих людей, засмальцьованим виглядом яких лякали неслухняних дітей, та ще таким осібним заняттям у давнину було чумакування...

Літо спливало, у цей час багато виробів ремісників і здобутків селян можна було придбати на ярмарках, де чувся ностальгійний спів кобзарів і бандуристів, які вславляли подвиги наших предків.

* * *

3. Осінь. З перших днів осені й “*молодого бабиного літа*” (перша декада вересня), грибники вирушали в забарвлені позолотою сусідні ліси й посадки. На цей час припадало велике свято Усікновення чи *Головосіка* (11 вересня) і строгий піст (у народі цей день називався “Іван Пісний”), коли не можна було їсти круглі овочі й фрукти, навіть борщ, заборонялося співати пісень, танцювати, різати щось ножем, навіть хліб ламають руками. А через три дні (14 вересня) відзначається свято Симеона Стовпника, яке в народі має назву *Семена*. Оскільки в Русі Новий рік у черговий раз переносився – з 1 березня на 1 вересня, Семена, мабуть, уже тоді називали “Літопроводцем”.

У давнину на “Семена” у селянському побуті закінчувалися чи не всі основні торговельні та господарські справи. На “Семена” також закінчувалася “Вулиця” і починалися “Вечорниці”. У цей день ще від княжих часів існував звичай підстригати волосся хлопців і вперше садити їх на коней. Колись “Семеном” відкривався сезон майстрування ткачів, стельмахів, ковалів, столярів. Мій батько теж

був столяром (утім, ким він тільки не був!), тож до цієї справи мав змогу долучатися і я – таке уміння потім чудово знадобилося в студентських будівельних загонах, з якими я згодом неодноразово виїжджав у різні місцевості.

Починаючи від “Семена”, завершували копання картоплі, збирали з баштанів дині та кавуни, готували соління. Кури починали менше нестися, тому яйця зберігали про запас, і ціна на них у цей час зростала.

Ніби миттєво наступало дванадцяте свято Різдва Пресвятої Богородиці (*Друга* чи *Мала Пречиста*) (21 вересня). Відзначали його як свято вражаю. У цей день в Україні найчастіше йшли дощі, тому казали: “Друга Пречиста дощем поливає”. Свято майже співпадало з днем осіннього рівнодення (22/23 вересня), після чого починали збирання цибулі.

Наближення осені переривало “*старе бабине літо*” (кінець вересня – початок жовтня), у дні якого повсюди літало павутиння, а сонечко пригрівало ніби востаннє. У селянській свідомості Бабине літо було пов’язане з початком жіночих робіт: прядінням, шиттям, плетінням. У пам’яті зринає простодушний образ моєї бабусі Агафії, яка дивувала нас умінням управляти прядкою, а потім – не меншою віртуозністю під час роботи на ткацькому верстаті, котрий нам, дітям, здавався цілим загадковим містом, де творилися веселі дива. На жаль, після однієї з пожеж і прядка, і ткацький верстат згоріли, і чергова наша дитяча казка полинула у небуття...

Наступним дванадцятим святом було *Здвиження* (27 вересня). Земля в цей час ближче рухається (“двигіться”) до зими, тому на Здвиження був строгий піст і не починали ніякої справи. Вважалося, що у цей день небезпечно ходити до лісу, бо звідусіль виповзають гади. Відтепер наступають холодні дні і більшість птахів вилітає до вирію.

І ось збирання врожаю на полі й огороді зовсім завершувалося, наступало велике свято *Покрови* (14 жовтня), яке асоціювалося, окрім іншого, з весіллями – навіть під “долею” дівчата розуміли шлюб: є цвіт на гілочці – буде весілля, немає – восени доведеться Покрову бламати: “Свята мати, Покрівонько, покрий мою голівоньку”. З далекого дитинства збереглися спогади, наскільки цей день любили у нашому селі, що символізував короткий відпочинок після нелегкої літньої праці.

Після “*третього бабиного літа*”, на *Михайлове чудо* (21 листопада), вшановувався начальник небесного воїнства. Невдовзі після нього наставали чергові *Заговини* (26 листопада), які вінчали останній день перед 40-денним Різдвяним або Пилиповим постом (*Пилипівкою*). Мисливці в Україні вважали Михайла своїм покровителем. А землю вже покривав легкий сніг...

* * *

4. Зима. Тихими зимовими вечорами у східних районах України, в тому числі на Сумщині, ще на початку ХХ ст. зберігався дивний звичай серед “дівчат-чарівниць” святити воду в ніч проти дванадцятого свята Введення (*Третя Пречиста*, 4 грудня), коли “Пречиста снігом покриває”, тому “коноплі треба потерти до Введення”. Господарі прагнули, щоб першим поріг хати вранці переступив саме хлопець чи чоловік.

У ці дні добрі господарі – а такими у нас завжди була абсолютна більшість людей – дбали не тільки про себе, а про й власну худобу, особливо про молодняк. Новонароджених теляток переносили з хліва до хати, де підлога попередньо встигалася соломою; при цьому найбільш цінний крам зберігався в скрині, яка на цей час (або й постійно) перекочувувала в сіни. Що ж стосується телят, то їх, немічних, тримали в окремому кутку, і періодично носили на рядні в хлів до мами-корови на підгодівлю.

Чи не найулюбленішим святим у нас здавна вважається великий святитель Миколай, день якого (*Зимовий Миколай*) відзначається 19 грудня. Миколаю в православ’ї присвячено найбільше храмів. Під час цього веселого народного свята варили пиво та запрошували гостей, переважно родичів і сусідів, та влаштовували аналог спільної складчини з гулянням.

Після Миколиного дня в селах України тепер уже кожного вечора молодь збиралася на “вечорниці”. Причому, спочатку сходилися дівчата, пізніше з’являлися й хлопці. В будні на вечорницях дівчата, бувало, працювали: пряли починки, шили сорочки або вишивали собі на придане рушники. Хлопці ж залицялися до дівчат, розповідали їм різні бувальщини та небилиці, співали пісень, танцювали – одним словом, заважали працювати. Вечорниці були свого роду клубом сільської молоді, де молоді люди зближались, пізнавали одне одного і, як наслідок, женилися – самотійно, свідомо, без тиску батьків⁹³ (як це було в Московії). Причому, вечорницями вважалися дійства, коли дівчата і хлопці

йшли додому опівночі, “з першими півнями”; якщо ж вони, бувало, засиджувалися до третіх півнів, то це вже були “досвітки”.

Сьогодні кажуть, що у нас чи не основним святом став *Новий рік*, бо його відзначають усі без винятку. Цікаво те, що в Україні його святкують 1 січня вже з 1362 року (а не з 1700, як часом помилково стверджується, – насправді так сталося в Московщині). Проте свято Нового року не має якоїсь сакральної духовності й глибинності. Тож одним із найурочистіших свят, коли Бог щедро наповнює радістю душі, залишилося таки Різдво, хоча совєцька влада всіляко намагалася його заборонити.

Під час різдвяних дійств, які відкривав *Святий вечір* (6 січня), кожен член родини виконував свою роль. Так, незадовго до Різдва господині зазвичай підмазували хати, прали занавіски і рушники. Оскільки Свят-вечір припадав на останній день Пилипового посту, зранку господиня запалювала 12 дровин і готувала на них 12 знаменитих пісних “страв”: *перша (багата) кутя* з товченої пшениці, узвар, голубці з пшоном, варена квасоля, варений горох, смажена (свіжа) капуста, заливна риба, вареники, коржі з маком, варена картопля, гречана каша з конопляним молоком, смажені (тушковані) гриби з цибулею. Це була така смакота – і все без м’яса, молока, яєць і жиру!

Головну страву – кутю – робили як правило “багатою”, вона вважалася основною обрядовою їжею, а тому з нею було пов’язано чимало обрядодій. У нас її традиційно готували з пшеничних або ячмінних зерен, які перед тим вимочували у воді, товкли в ступі, сушили і знову товкли, щоб остаточно звільнити від луски. Після її приготування, вийнявши горщик, дивилися: якщо зерна піднялися через вінчик – то на добробут, а запали – на лихе передвістя. До звареного збіжжя додавали меду, але пам’ятали відоме народне прислів’я: “Не передай куті меду”. Усе це розмішували з узваром.

Протягом свят кутя неодмінно мала стояти у новому горщику на покуті. Тож напередодні глава родини виплітав нові вовняні рукавички, які одягав наймолодший у сім’ї хлопчик; він брав горщика і, несучи його, говорив: “Несу кутю на покуттю, на зелене сіно, щоб бджоли (курчата) сіли”. Покуть (“червоний кут”), де тримали кубельце з кутею та узваром, у народі ще називали “яслами”.

Після приготування вечері накривався стіл: по його кутках господарі клали часник, печиво-“голубків”, ставили зайву миску для подорожнього. Глава родини заносив до хати “дідуха” (“дідівського

духа”) – у нашій місцевості це зазвичай був малий сніп соломи, який встановлювали на покуті, під іконами. Потім господар брав хліб із медом і обходив усе господарство: напував коня, корову, свиней, овець, кіз, навіть собаку. А вже з кутею йшов надвір кликати мороза, примовляючи: “Морозе, морозе, йди до нас кутю їсти. Не хочеш їти, тоді не ходи на жито, пшеницю та всяку пашницю”.

Як тільки на небосхилі з’являлася перша передвечірня зірка, всією родиною сідали за багатий стіл. Першим, як і годиться, займав місце господар, а за ним інші члени родини. Під час святкової вечері намагалися не виходити з-за столу, розмовляли тихцем. Вставши, глава родини пропонував пом’янути покійників і запросити їх на Свят-вечір. Адже в Україні шанували як славу померлих, так і перспективу молодят, тому похоронні, весільні й хрещальні дійства набували релігійного освячення.

Вважалося, що саме у Свят-вечір близькі й далекі члени родини мають “прийти” до оселі, тож для них звільняли місця на лавах, ліжках, стільчиках, ставили страви і клали ложки. Слідом за господарем присутні виголошували молитву. Слова були звернені до тих, хто заблукав у лісі, потонув у водоймищі чи не повернувся з далекої дороги. А вже потім вечеряли...

Після вечері діти мали віднести обрядову їжу своїм хрещеним. Матері клали на тарілку “книш” (декоративно приготовлену паляницю з тонкого помелу) чи калачі, іноді цукерки, і діти, зайшовши до хати, казали: “Добрий вечір! Мама і тато прислали вам хліб, сіль і вечерю...”. Хрещені забирали принесену вечерю і взамін давали свою; натомість дітей обдаровували цукерками чи грішми. Якщо хтось за вечерею випадково чхнув, це вважалося доброю прикметою, тож господар символічно “дарував” шмат землі чи якусь тварину, а коли “подавився”, то це віщувало сумну звістку.

У цей вечір на Сумщині, як і в інших регіонах України, ворожили чи вдавалися до заклинань, і ці дійства були досить поетичними. Так, хлопець, який не хотів, щоб до його дівчини засилали сватів інші парубки, йшов увечері до млина, брав три скіпки (тонкі тріски сухого дерева) зі шлюзів, які перетинали потік, загортав їх у ганчірку і таємно втикав у одвірок нареченої, приказуючи, аби вона “не пускала сватів, окрім моїх”. Дівчата у свою чергу йшли до прорубу, роздягалися і, окропившись водою, нашіптували про бажання побачити “сватів”. Удома розплітали волосся, брали в руки

хліб і, тричі обійшовши оселю, дивилися у вікно, де мала показатися “доля”.

На дванадцяте свято *Різдва* (7 січня) у нас із самого раннього рання (в інших місцях – ізвечора) традиційний галас колядувальників здіймали дітлахи. У *колядках* відчувався відгук дійств колишнього дохристиянського свята *Коляди* у ніч на 25 грудня (на честь народження Сонця), яке відзначалося невдовзі після дня зимового сонцестояння (21/22 грудня). На Різдво, таку собі “другу пасху”, вірніше на “м’ясниці”, уже дозволялося їсти все м’ясне (печеню – смажене поросся, ковбаси, часом гуску, курку, утку, баранину), млинці з салом, пиріжки, вареники з сиром, пряники... Адже “на Різдво і сонце грає”. Колядувальникам давали як солодощі, так і копійки. І ці пісенні декламації на честь бога Коляди зародилися ще в язичницькі часи.

Під час різдвяних свят не прийнято було палити. Навіть люди похилого віку, які курили люльки, закидали їх на деякий час подалі. Це було пов’язане з тим, що вся хата була встелена сіном – нагадуванням про те, що Христос народився в яслах, тож зайвий вогонь міг бути небезпечним. У ці дні також не в’язали і не шили.

Особливе місце в традиціях святкування Різдва на Сумщині займали козацькі звичаї. Залишилися спогади про те, як це відбувалося у часи, коли місто Глухів було столицею Козацької України. Тоді на різдвяні свята не було вихідних, адже саме в цей час у нашій столиці традиційно збиралися сейми генеральної та полкової старшини, на яких обговорювали кадрові призначення, податкову політику або підготовку військових вправ. Водночас на Різдво до Глухова з’їжджався увесь тогочасний бомонд: духовенство, генеральна старшина, полковники, урядники центральних установ тощо.

Міщани напередодні свят помітно підвищували ціни на оренду будинків і продукти. Дрова ж і свічки, без яких годі було уявити святковий затишок, могли коштувати ледве не як чорна ікра в наші дні! Утім, на наїдках тоді не економили. Столи були багатими і пишними. Традиційно було вдосталь м’яса, особливим шиком вважалися десерти. Якщо кава, шербет і марципани в Козацькій Україні через близьке сусідство зі Сходом не були дивиною, то західні смаколики – бізе, пудинги, тістечка – мали більший попит. Отож у дні свят бенкетували аж занадто. Новомодною “фішкою” різдвяних святкувань у XVIII ст. стали фесрверки.

Від Різдва до Водохреща тривають *Святки*. У ці дні заборонялася гра в карти (так можна “Христа програти”!), але діти часом не реагували на заборону. На Сумщині простежувалися різні особливості відзначення народних традицій. Так, у *Щедрий вечір* – на свято *Меланок* (13 січня), коли на столі стояла велика миска з пирогами, млинцями або варениками, попід вікнами *щедрували* переважно гурти хлопців і лише зрідка дівчата (щедрівки, на відміну від колядок, були переважно світськими піснеспівами). І тільки перевдягнені парубки зі співами й танцями водили ватагою “козу”.

У цей вечір готувалася *друга (щедра) кутя*, заправлена смальцем. На цей раз до пісних страв додавалося також скромне (пироги з м’ясом, гречані млинці, смажені на свинячому смальці, книші, ковбаси, вареники, бублики тощо). Рано вранці 14 січня, на свято *Василя* (на велике, але малопоширене в нас свято *Найменування Господнього*, і на Новий церковний рік), проходили *засівання* – засівали лише хлопці. Зерно пшениці, жита, ячменю, вівса (рідше – гороху) щедру сипали на підлогу, ліжка, закутки, і його кілька днів не вимітали, аби благополуччя прижилося в оселі.

На другий Святий вечір чи Водохресний святвечір (18 січня) був строгий піст і, відповідно, *третья (голодна) кутя*. Тому на вечерю подавали тільки пісні страви: смажену рибу та приготовлені з замішаного тіста вареники з капустою і гречані млинці на олії, а також кутю з узваром. Останні є ніби символом смерті Христа, тому при поминках обов’язково готують цю страву, яку інколи називають *четвертою (чорною) кутею*.

На дванадцяте свято *Водохреща* чи Богоявлення (19 січня), що раніше відзначалося одночасно з Різдвом і було пов’язане з давнім культом води, у містах і селах, де була церква, святити воду. Хто приїздив на коні, той давав випити свяченої води й йому, “щоб хвороби не боявся і був міцним”. Вважалося, що в цей день, з опівночі до опівночі, вода набувала цілющих властивостей і зберігала їх протягом року, лікуючи тілесні й духовні недуги.

І до сьогодні освячену на Водохреща воду в народі вважають своєрідним спасінням від багатьох недуг. Її дають пити тяжко хворим, нею освячують храми, домівки і тварин. Залишається загадкою той факт, що вода з Водохреща не псується, не має запаху і може зберігатися протягом року. Дехто стверджує, що цьому сприяє срібло від хреста, який священик занурює у воду під час обряду. Насправді ж у воду не завжди занурюють срібний хрест, нерідко

використовують хрест із будь-якого іншого металу чи навіть із дерева, а вода все одно не псується... Цілий тиждень після Хрещення не прали білизну, щоб по ній нечиста сила не попала в воду.

Наближення кінця зими символізувало дванадцяте свято *Стрітення* (15 лютого), адже в цей день “зима весну зустрічає”. Стрітенською водою кропили й напували худобу, благословляли тих, хто вирушав у дорогу.

Останній тиждень перед Великим постом називався *Масницями* (Сирний тиждень із *Заговинами* в неділю, в Росії – “масляная”), які були пов’язані з культом сонця. Це популярне народне свято теж дійшло до нас іще з язичницьких часів. І хоча церква додала Масниці до свого календаря, у них залишилися народні побутові риси (Українська Православна Церква Київського Патріархату доброзичливо ставиться до народних традицій).

На Масниці готували вареники з сиром і сметаною, пиріжки з сиром (а не “бліни”, як у Росії!), зустрічали весну і прагнули до злагоди (а не до об’їдання й бійки “стенка на стенку”, як у Росії!). Улюбленою стравою були холодці зі свинячих ніжок (“*Ніжкові заговини*”), дозволялося їсти рибу.

Протягом масниць часом ще й сьогодні проводяться різноманітні обряди, гостини, гуляння. А в давнину молодь влаштовувала вечорниці у *Складчину* (складалися харчами й грошима), де під час гулянь у супроводі музик тим парубкам і дівчатам, які не поженилися у попередні масниці (вірніше, у період від Водохреща до масниць, коли найчастіше засиляли сватів і відбувалися весілля), прив’язували “для науки” дерев’яні “колодки”. Щоб відкупитися від молодіжної громади, “винуватці” ставили її представникам могорич. Складчини проводили чотири рази на рік (на заговини перед Пилипівкою і Великим постом, на третій день Різдва, на Великдень). Надалі під час Великого посту вечорниці припинялися.

За іншим звичаєм, у понеділок на масниці заміжні жінки ходили по домівках односельців та прив’язували “колодки” тим матерям, котрі не поженили своїх дітей (звісно, тих дітей, котрі вже були “на порі”) впродовж останніх масниць. Звичайно, все це набувало вигляду веселого дійства на лоні пробуджуваної природи. Ось так фактично проходили проводи зими і перша зустріч весни, з настанням якої все розпочиналося по-новому колу...

* * *

Пройшли роки, багато чого нового постало в нашій культурі. Проте з дитинства я помічав, що тоді у нас спиртні напої вживали значно менше, ніж сьогодні. Дорослі люди приходили в гості одне до одного, і домінувала дружня бесіда за чаєм. В українського народу довго зберігалася культура пиття, поки її не зіпсували московіти. В минулому більшість українців якщо й “пила” спиртне, то не задля того, щоб “просто напиться”, а наповнювали келихи чи кухлі для підтримки згаданої дружньої бесіди. Народні обряди й звичаї донедавна найкраще зберігали ті люди, які народилися ще до більшовицького перевороту, а також їхні діти. А вже їхні онуки, на долю яких випали голодомор і війна, цієї естафети нерідко не переймали – було не до традицій, з якими ще й уперто боролася совєцька влада.

Щоправда, низка свят і звичаїв, передусім різдвяних і пасхальних, уже з 60-х років минулого століття почала відновлюватися на Сумщині. Тоді вдома люди тихо співали колядок і щедрівок, їли кутю чи розговлялися яйцями. Робити це відкрито було заборонено, а тому нерідко небезпечно, як мінімум, для кар’єри, якщо хтось обіймав відповідальну посаду. Деякі вчителі забороняли такі свята навіть нам, дітям, хоча все було марно – ми бігали колядувати й щедрувати скрізь, оминаючи тільки житла строгих учителів. Сьогодні вже можна, не ховаючись, заходити в двір або в будинок, вітати господарів із Різдом чи Воскресінням. І хоча, як кажуть, чимало юних колядників і засівальників ставляли за мету “підзаробити”, багато людей знову почали дотримуватися давніх ритуалів.

Низка улюблених народних свят засвідчує, що вони пов’язані з православ’ям, але мають витoki у традиціях язичницької, тобто дохристиянської доби. Вивчаючи ці дійства, прилучаючись до них, ми переконуємося, що українці є європейським народом із розвинутим світорозумінням і багатою фантазією, успішним виробництвом (що “не дозволяло” голодувати!) і потужною соціальною активністю, народом, який шанує себе і поважає інших⁹⁴.

2.8. СВЯТА ПОКРОВА⁹⁵

14 жовтня (за новим стилем) церквами східного обряду (православними та греко-католиками) відзначається християнське і

народне *Свято Покрови* Пресвятої Богородиці, або, як зазвичай кажуть, “Покрови” чи “Святої Покрови”.

За переказами, підставою для встановлення свята стали події початку X століття, що відбувалися за часів візантійського імператора Лева VI Мудрого (886–912) і патріарха Євфимія (907–911), коли імперія ромеїв вела війну з сарацинами-мусульманами, які захопили Сицилію, тому Константинополю загрожувала реальна небезпека. Якось у неділю, 14 жовтня 910, під час всеношної, коли Влахернський храм, де зберігалася риза Богородиці, був переповнений тими, хто молився за безпеку рідного міста, серед віруючих знаходився і святий Андрій, Христа ради юродивий (пом. 936), зі своїм учнем, блаженним Єпіфанієм. Андрій, кажуть, був слов'янином, у молодості він потрапив у полон і був проданий у Константинополі в рабство місцевому жителю Феогносту. Так ось цей Андрій о четвертій годині ночі, піднявши очі вгору, побачив, що по повітрю під куполом іде Пресвята Богородиця, осяяна небесним світлом і оточена пророками, апостолами і ангелами. Богородиця розпростерла свій омофор (біле покривало) над християнами зі словами молитви про спасіння світу від бід та страждань. Андрій прошепотів до Єпіфанія, який стояв поруч: “Чи бачиш ти, брате, Царицю і Владичицю, яка молиться за весь світ?”. – “Бачу, святий отче, і боюся”, – відповів той.

Український церковний діяч Димитрій Ростовський (1651–1709) повідомляв такі подробиці про чудесне з'явлення Богородиці: “Коли св. Андрій із Єпіфанієм споглядали це чудове видіння, Богоматір молилася довгий час, обливаючи сльозами Своє Боговиднеє й Пречистеє обличчя. Закінчивши тут молитву, підійшла до престолу, молилася й тут за нарід, що стояв. Після закінчення молитви зняла з Себе сяюче на зразок блискавки велике й страшне покривало, яке носила на Пречистім чолі Своїм, і, тримаючи його з великою урочистістю Своїми Пречистими руками, розпростерла над усім народом, що стояв. Здивовані ці мужі досить довгий час дивилися на це розпростерте над народом покривало та сяючу на зразок блискавки славу Господню. І доки була там Пресвята Богородиця, видно було покривало; а коли Вона відійшла, зробилося й воно невидиме. Але взявши його з собою, Вона залишила благодать тим, хто був там”.

Отже, Богородиця з'явилася міщанам у константинопольському храмі і прийняла їх під свій захист, покров. Після цього вороги не мали зверхності над цими людьми. Тож у 911 імператор Лев переміг

арабів у Сицилії, вони відступили, і столиця імперії була врятована. Так ідея покровительства Богородиці стала суттю свята. За переказами, перші ікони Богородиці до Києва у 988 році привезла візантійська принцеса Анна, яка стала жінкою князя Володимира.

Відзначення свята Покрови має в Україні дуже глибоку історію. В нашій традиції це свято тісно пов'язане з мотивами захисту країни від ворогів. І хоча воно було впроваджене ще з часів Хрещення Русі, особливе шанування Покрови почалося з XI століття. Так, князь київський Ярослав Мудрий (1015–1054) у 1036 розбив від Києвом нападників печенігів і з вдячності до Бога і Його Матері збудував у столиці собор святої Софії, де було виконано зображення Оранти – Діви Марії з піднятими руками у благословенні, яка і сьогодні вважається захисницею столиці України. У 1037 князь Ярослав Мудрий звів храм Благовіщення на Золотих Воротах у Києві, де офіційно проголосив Богородицю заступницею і покровителькою нашого народу.

Так з волі Великого київського князя Богородиця стала офіційною Заступницею, Покровителькою і Царицею нашого народу. До неї в тяжкі хвилини зверталися князі та їхня дружина (військо). Князь тмутараканський Мстислав (990–1036) перед боєм із черкесами обіцяв збудувати церкву на честь Божої Матері, якщо вона допоможе йому перемогти ворога. Він переміг і радо виконав свою обітницю.

Тодішній переяславський князь Володимир Мономах (1094–1113), до володінь якого входили й землі Сумщини, у своїх споминах зазначав, що перемогами над половцями завдячує Богові і Пречистій Діві Марії. Він навіть уклав окрему молитву на її честь. Зокрема, наші князі і їхні зағони, йдучи в похід проти половців у 1103, склали обіти Богові і Пречистій Діві Марії і вщент розбили кочівників.

Сіверський князь Ігор Святославич (1178–1198), герой епосу “Слово о полку Ігоревім”, який у 1185 ходив на половців через територію Сумщини, після втечі з неволі пішов із поклоном до чудотворної ікони Божої Матері Пирогощі, щоб подякувати їй за допомогу і порятунок. А король Данило (1205–1264) з Галича після успішного походу в Чехію поспішив із подякою до ікони Пречистої Діви Марії в місті Холмі (тоді була територія України) та склав до її стоп багаті дари. Деякі ж наші князі на своїх печатках використовували іконки Божої Матері або слова молитви до неї. У нові часи в Україні знайдено дуже старовинні золоті, бронзові й мідні нашійні іконки, які по-грецьки називають “енколпіями”.

Покрова Пресвятої Богородиці стала одним із найголовніших свят запорозьких козаків, котрі будували багато однойменних храмів і особливо шанували ікони Покрови. На самому Запорожжі була церква святої Покрови, а запорозькі козаки вважали святу Покрову своєю покровителькою. У цей день на Січі відбувалися вибори нового кошового отамана. На гроші, здобуті в походах, козаки зводили нові церкви, у тому числі й присвячені Покрові, про що співалося в думах. Покрова стала *Днем Українського козацтва*.

Саме на Покрову в 1618 польсько-запорозьке військо принца (і обраного московського царя) Владислава і запорозького гетьмана Петра Сагайдачного (1614–1622), який прийшов у Московію через Путивль, готувалося до штурму Москви, яку союзники тоді оточили. Московська рать князів Ф. Мстиславського і Д. Пожарського була приречена здати місто суперникам. І раптом, кажуть, перед битвою у Москві за православним звичаєм задзвонили дзвони, і козаки не захотіли штурмувати місто “єдиновірців”. За іншою версією, напередодні жінка Сагайдачного “стрибнула в гречку” з якимось козаком і обурений гетьман повів своє військо в Україну, щоб покарати невірну. Якби повноцінний штурм Москви таки відбувся, хід історії міг би бути іншим!

На честь несподіваного спасіння від козацького й польського вторгнення шокований і водночас вражений цар Михаїл Романов (1613–1645) і його вельможі відразу ж звели у своїх підмосковних маєтках “по обѣту” декілька дерев’яних і цегляних “Покровських” храмів – у Покровському-Рубцові (1619–1626), Медведкові (1635–1640), Ізмайлові (1676–1682) та Філях (1693).

За одним із переказів, у 1672 ікона Богородиці допомогла захистити від турків місто Теробовль. Згодом львівський єпископ Йосип Шумлянський (1686–1700) переніс чудотворну ікону до Львова, де вона й сьогодні знаходиться в кафедральному храмі св. Юра. Окрім Львова чудотворні ікони Божої Матері мають ще понад 150 місцевостей.

На території України найстарішою церквою, присвяченою святій Покрові, є Покровська церква в селі Сутківці Хмельницької області, зведена у 1467 як фортеця. Вціліли до нашого часу і деякі Покровські храми XVIII–XVIII століть. Перлинами української архітектури можна вважати Покровський собор Харкова, зведений у 1689 у стилі мішаного козацько-московського бароко, та київську трибанну церкву Покрови на Подолі, що зведена у 1766–1672 І.

Григоровичем-Барським (1713–1791). Визначною спорудою є також Покровський собор у Охтирці (1753–1768) на Сумщині.

Згідно з переказами та легендами, саме на Покрову запорозькі козаки вирушали на зимівлю по своїх хуторах та зимівниках. На Січі залишалася тільки стала залога із січовиків, які нічого, крім власної зброї не мали, та інших козаків, що по різних причинах залишалися в своїх куренях. Там вони й відзначали це свято.

Існує переказ, що після зруйнування в 1775 москалями Запорозької Січі козаки, які пішли на еміграцію за Дунай, під ласку турецького султана, взяли з собою і образ Пресвятої Покрови. З 1999 свято Покрови в Україні відзначається як День українського козацтва.

На початку ХХ століття – під час визвольної боротьби та національної революції 1917–1921 років – українські військові формування постають знову. Свято Покрови за день Зброї обрала собі **Українська Повстанська Армія (УПА)**, яка постала в часи Другої світової війни (1942) як відроджена збройна сила, спрямована проти гітлерівської і большевицької окупації і яка віддалася під опіку святої Матері Богородиці. Оскільки вже давно склалася історична традиція вшановувати на Покрову українське військо, Свято Покрови Пресвятої Богородиці прийнято вважати днем створення Української Повстанської Армії. Цього дня починаючи з 2005, у містах України відбуваються хода та мітинги численних прибічників українського націоналізму, всіх патріотично налаштованих українців.

Від перших днів створення Українська Повстанська Армія була справді народною, оскільки повністю формувалася з місцевого населення і підтримувалася ним. Роки сталінського терору, жахи колективізації та Голодомору, цих виявів геноциду нашого народу, а згодом і навала нацистів зміцнили українців у думці про необхідність збройної боротьби за незалежність.

Воїни УПА поставили собі за мету добиватися повного визволення всіх українських земель від загарбників та здобуття Української Самостійної Соборної Держави. Кращі сини й доньки нашого народу чинили мужній опір двом потужним тоталітарним режимам, кожен із яких прагнув поглинути нашу землю, поневолити або винищити українців. Воїни УПА залишалися відданими українській справі та не припиняли боротьби, навіть усвідомлюючи її приреченість на той час. І їх справа перемогла, бо згодом таки постала незалежна Українська Держава.

Подвиги учасників національно-визвольного руху завжди залишатимуться прикладом для нових поколінь. Тому вже давно виникла потреба узаконити свято Покрови як *День Української Армії* замість абсурдного “дня радянської армії”, з якою пов’язані суперечливі сторінки в нашій історії, в тому числі протидія окупантів українським патріотам, які виборювали волю для рідної землі...⁹⁶.

Свято Покрови глибоко увійшло у наш побут і в наші звичаї. З ним пов’язано багато культурних та релігійних традицій українців. Загальновідомою ознакою Покрови є те, що вона покриває землю або листям, або снігом. Тому під Покрову завершували останню мандрівку чумаки. У цей же день прийнято також випікати млинці на знак утеплення будинку до приходу холодів.

На Покрову люди придивлялися до погоди. Вважалося, яка погода буде на Покрову, така буде й зима. Господарі помічали: якщо на Покрову вітер віяв з півночі або зі сходу, то це знак того, що зима буде холодна і з великими снігами, якщо з півдня, то тепла, а з заходу – помірно сніжна. Казали: “На Покрову до обіду осінь, після обіду – зима”. Якщо до Покрови дуб і береза облетіли повністю – зима не будет суворою, а якщо листя на них залишилось, то будуть сильні морози і вітри.

Покрова була найблагодатнішою порою для весільних гулянь. У побуті наших сіл Покрова була сезоном сватань та весіль, які закінчувалися за два тижні до Пилипівського посту. До початку жовтня завершувалися всі найважливіші сільські роботи на землі (в тому числі сімба озимих), а отже в основному завершувався й хліборобський цикл трудової діяльності. Зібраний урожай (достаток) та більш-менш вільний час давали можливість для проведення весіль. І ось “прийшла Покрова – реве дівка, як корова” (тобто прагне вийти заміж). Дівки, яким уже надокучило дівувати, мали на свято Покрови побувати у церкві і помолитися:

*“Свята мати, Покровонько, накрій мою головоньку,
Хоч ганчіркою, аби не зосталася дівкою”.*

Вірючи в здатність Покрови сприяти шлюбу, дівчата рано-вранці бігли до церкви, щоб поставити свічку перед образом Богородиці. Вважалося, яка раніше поставить – та і заміж раніше вийде. Отож, казали: “Мати-Покрівонько, покрий Матір сиру Землю і мене молоду”.

Існувала навіть прикмета: якщо на Покрову сніг – буде багато весіль. Сніг давав привід порівнювати сніговий покрив із весільним покривалом, а оскільки в цей час відзначалося і свято Пресвятої Богородиці, то ці порівняння поширилися і на неї. Тож і склалася традиція, за якою Покрову вважали покровителькою весіль. Казали, коли “прийде Покрова – дівці голову покриє” (тобто, вийде вона заміж).

Перший чистий сніжок, який нерідко тільки-но випадав у цей час та тонким шаром покривав землю, саме й асоціювався з легкою фатою як покривалом нареченої. У наших предків з часів Русі покривало (фата) вважалося важливою весільною оздобою, воно слугувало ознакою заміжжя. Та й зараз ми знаємо, що весільна фата ще широко представлена у весільному обряді. Раніше, як відомо, дівчина після виходу заміж була вже молодницею і мала покривати голову наміткою чи хусткою. Намітка – це таке стародавнє вбрання заміжніх жінок, яке зав’язували навколо голови. Причому дівчині-нареченій в Україні уже після просватання покривали голову хусткою.

Богородиця об’єднувала вірних усіх християнських конфесій під час буремних подій Помаранчевого Майдану (2004) й Революції Гідності (2013–2014), у час протистояння зловісній російській агресії (з 2014).

Ось так давня народно-релігійна традиція увійшла у наш світогляд, історію й побут, відбившись на ментальності й духовному світові українців. І тепер Покрова святкується у нас не тільки як народно-релігійне, але і як національне свято.

2.9. РЕЛІГІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПЕРЕБОРЕННЯ ЦЕРКОВНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ⁹⁷

Однією з найскладніших обставин духовного життя нашого суспільства є поглиблюване церковне розділення, яке проявляється у протистоянні Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП) і Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП). Керівництво першої не бажає міжцерковного порозуміння, звинувачуючи другу в “неканонічності”. УПЦ КП хоча й наголошує на непатріотичній позиції УПЦ МП, але до діалогу з нею

готова. Та, незважаючи на спроби порозуміння, відносини між церквами загострюються і набувають політико-правового звучання. Тому проаналізуємо головні аспекти ідейного змісту проблеми.

1) *Церковно-канонічний*. Зі слів діячів УПЦ МП, основною причиною церковного невлаштування є “розкольніцькі” дії УПЦ КП, яка руйнує “єдину” православну церкву, пориває з “канонічною” Російською (офіційно – “Руською”) православною церквою (РПЦ). Насправді ж християнство тільки духовно є єдиним, оскільки єдиний його Глава – Христос, тоді як організаційно воно представлене близько 1 тисячею конфесій, течій, напрямків, толків тощо. І подібна ситуація існує з часів Римської імперії, коли постала пентархія церков (Римська, Константинопольська, Александрійська, Антіохійська, Єрусалимська).

Православ’я як одну з гілок християнства репрезентують понад 20 церков, серед яких 5 автономних, решта – автокефальні. У православ’ї давно стало звичайною практикою виникнення автокефальної церкви разом із утворенням незалежної держави або навіть раніше. А вже потім відбувалося її офіційне визнання. Так, РПЦ оголосила свою автокефалію в 1448 р., а була визнана православними церквами лише в 1589 р., тобто 149 років діяла, за її ж термінологією, “незаконно”!

Навіть у своєму нинішньому стані РПЦ фактично є церквою неблагословенною і неканонічною. Бо перший учень Ісуса, апостол Андрій Первозваний, у середині I ст. н.е. благословив місце, де буде засновано Київ, і майбутню Українську церкву, що постала після хрещення України-Руси рівноапостольним князем Володимиром у 988 році. РПЦ ж і її “філія” в Україні (УПЦ МП) такого апостольського благословення не мають, тож прагнуть отримати його опосередковано, через Українське православ’я.

РПЦ була започаткована в 1448–1458 рр. в результаті її самочинного відокремлення від Української церкви, що перебувала тоді в канонічній єдності з Константинопольським патріархатом. Прагнення діячів РПЦ виправдати розкольніцькі дії натяками на унію Константинополя з Римом у 1439 р. є безпідставними, оскільки мова там ішла про злиття (юридичне підпорядкування) церков, а не про ересь та порушення догм, що може бути єдиною підставою для розриву. До того ж, ніщо не заважало РПЦ повернутися в лоно Вселенського православ’я після того, як у середині XV ст. унія була відмінена. Тож розрив був неканонічним.

Більше того, РПЦ стала не тільки на шлях розділення, але й на шлях поглинання Української церкви, чого й досягла в 1686 р. Проте й нині Вселенський патріарх таке поглинання вважає неканонічним і визнає РПЦ в межах до 1686 р. А це означає, що доки РПЦ не погодиться з правом єпархій України і Білорусі самим вирішувати свою долю, доти в існуючому стані ця церква не може вважатися канонічною.

“Руська” православна церква не йде на цей крок, бо він означатиме втрату нею половини парафій, своєї ролі в православному світі і апостольського благословення, підстави для претензій на яке їй надає включення до свого складу УПЦ МП. Але й стан, у якому перебуває остання, не відповідає канонам. Адже Харківський собор 1992 р., де постала УПЦ МП, був проведений без участі й згоди тодішнього предстоятеля Філарета, тому він є незаконним. Сама УПЦ МП не належить ні до автокефальних, ні до автономних церков, а лише такий статус визнають канони, де немає понять “незалежна” чи “самостійна” церква.

До того ж “незалежність” і “самостійність” УПЦ МП не є реальними. Не випадково в Статуті про управління УПЦ МП зазначається, що вона “складає частину Московського Патріархату” (р. 1, ст.4) і має своїм обов’язком “нагляд за проведенням у життя рішень помісних соборів Руської Православної Церкви” (р. 2, ст. 4). Предстоятель УПЦ МП “благословляється Патріархом Московським і всієї Русі” (р. 5, ст. 2). Першоієрарх УПЦ МП є постійним членом Св. Синоду РПЦ, рішення якого є для нього обов’язковими⁹⁸.

Ось чому глави нині діючих у світі автокефальних православних церков вступають у контакти з предстоятелем УПЦ МП тільки через посередництво патріарха Московського і всієї Русі Алексія. Та й останній в інтерв’ю РІА “Новости” з приводу реєстрації УПЦ МП на території України свого часу прямо заявляв: *“Эта регистрация не означает, что Церковь зарегистрирована, как независимая от Московского Патриархата структура... Мы сохраняем молитвенную и духовную связь, которую не дано разорвать никому”*⁹⁹.

Отже, тільки антигромадськими й антиукраїнськими орієнтаціями керівництва УПЦ МП можна пояснити його деструктивну позицію, тоді як спроби апеляції до “канонічності” є безпідставними. Нині УПЦ МП фактично йде по шляху перетворення на політизовану структуру, і якщо дана тенденція збережеться, промосковське православ’я ризикує протягом одного покоління

виродитися в релігію глухого кута. Не випадково вже сьогодні воно програє “битву” нетрадиційним релігіям.

Для нас важливо зміцнити вітчизняне православ'я як чинник збереження вікових культурно-історичних традицій нації, її нинішнього відродження. В Україні вже є Помісна Церква – УПЦ КП, яка невпинно зростає. Реально маємо збільшення її громад і на території Сумщини. Київський Патріархат виступає за переборення протистояння з УПЦ МП і переговори щодо подальшої єдності. Коли ж буде щирість намірів і з іншого боку, постане Єдина Помісна Українська Православна Церква. І вона може стати найбільшою православною церквою світу, що створює можливості переміщення центру православ'я в Київ!

Виникнення в 1992 році УПЦ КП стало виявом одвічних прагнень нашого народу мати власну церкву, хоча це й не всім до смаку. Але ж ніхто не ставить під сумнів право на автокефалію навіть карликових церков (Кіпрська, Албанська, Єрусалимська)! Тож 50-мільйонний український народ здатний обійтися без порад московських ієрархів.

2) *Ідеологічний*. Спроби ієрархів УПЦ МП виставити саме свою церкву єдиним виразником інтересів українського православного люду є безпідставними й навіть цинічними. Ця церква взагалі не має права називатися “українською” церквою, і своєю діяльністю її служителі це блискуче підтверджують. Використовуючи трибуну світських та церковних промосковських видань, котрі сіють неправду через призму “конфесійної відданості” УПЦ МП і беруться повчати віруючих, як їм жити і яку віру сповідувати, діячі УПЦ МП з позицій середньовічної нетерпимості утверджують релігійний розбрат, зневажають усе українське.

Так, ієрархами УПЦ МП поширюється теза про те, що українська мова богослужіння, мовляв, “не склалася”, хоча нею ведуть службу ієрархи українські. Та й апостол Павло зазначав: “Коли я молюся чужою мовою, то молюся Дух мій, а мій розум без плоду!.. В церкві волю п'ять слів зрозумілих сказати, щоб і інших навчити, аніж десять тисяч слів чужою мовою” (1 Кор. 14, 14–19).

Нічого не варті і твердження про те, що нашу “єдність” із Москвою український народ засвідчив, мовляв, ще в 1654 р. присягою на вірність московському царю. Збірник документів “Воссоединение Украины с Россией” показує, що з 3,5-мільйонного населення тодішньої України московському самодержцю присягнули

(і то не без тиску) 127 338 чоловік¹⁰⁰, що складає лише 1/40 частину цього населення. Яка ж тут “одностайність”? До цього можна додати те, що ряд козацьких полків на чолі з Іваном Богуном, митрополит Київський Сильвестр Косів, архімандрит Києво-Печерської Лаври і все українське православне духовництво таку присягу складати відмовилися, бо бачили, що навіть військова угода з Москвою несе загрозу Україні та її церкві.

Сьогодні войовниче промосковське духовництво перекручує факти, чинить наклепи на діячів УПЦ КП, вдається до образ їх представників, роздмухуючи цим конфесійне та міжконфесійне протистояння. Замість того, щоб перейматися справжніми проблемами церковної єдності, підвищенням освітнього рівня духовництва, переборенням антиморальних виявів у його середовищі, керівництво УПЦ МП поширює нісенітницю на кшталт того, що таїнства, здійснювані представниками кліру УПЦ КП, є “недійсними”.

Але тоді постає питання про те, що й рукопокладення багатьох нинішніх служителів УПЦ МП, здійснені свого часу патріархом Філаретом (на той час митрополитом Київським), також недійсні, а значить ці ієрархи ведуть незаконне служіння! Хоча УПЦ МП і називає себе Українською церквою, але самі її служителі-українофоби навіть українською мовою не послуговуються і відверто порушують українські закони та підривають духовне здоров'я нації.

3) *Державно-правовий*. Конституція України надає нашим громадянам повне право на вираження свободи совісті і світогляду, на сповідування будь-якої релігії або не сповідування ніякої. Зокрема, ст. 35 Конституції України гарантує всім громадянам можливість вільно і безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і релігійні обряди, вести релігійну діяльність. Церква у нас відокремлена від держави, а школа від церкви. Всі церкви та інші релігійні об'єднання рівні перед Законом¹⁰¹.

Зазначені дії ідеологів УПЦ МП руйнують цю конституційну норму і постають як посягання на права громадян. З цього приводу Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” зазначає: “Будь яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх ставлення до релігії, так само, як і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті чи ображення почуттів громадян, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом”¹⁰².

Запопадливі промосковські журналісти та діячі УПЦ МП тлумачать питання “канонічності” й “неканонічності” з позиції саме Московської церкви та її української філії. Але норми канонічного (церковного) права для держави не мають юридичного характеру. І що б не вирішував архієрейський собор у Москві чи Харкові, це не має ніякого відношення до світського права, якому підлягають і служителі культу.

Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” забороняє представникам однієї конфесії втручатися у внутрішні справи конфесії іншої. За вчинення таких дій, а також перешкоду здійсненню релігійних обрядів, образу релігійних почуттів віруючих та інші вчинки, що порушують конституційні права і свободи громадян, передбачена адміністративна і кримінальна відповідальність. Так, Кримінальний кодекс України кваліфікує вищенаведені діяння як злочин. У Кодексі міститься 5 статей, що передбачають кримінальну відповідальність за посягання на релігійні свободи громадян (ст.ст. 161, 178, 179, 180, 181)¹⁰³.

Зокрема, ст. 161 КК України (“Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії”) передбачає відповідальність за умисні дії, спрямовані на розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті, на образу почуттів громадян у зв’язку з їхніми релігійними переконаннями, а також обмеження прав або встановлення привілеїв громадян за ознаками релігійних та інших переконань. Такі дії караються штрафом до 50 неоподаткованих мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до 5 років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років¹⁰⁴.

Сьогодні у храмах промосковських єпархій за вказівкою єпископів УПЦ МП вивішуються листівки, де здійснюються спроби перешкоджання здійсненню обрядів служителями УПЦ КП. Подібні дії, які донедавна вчинялися у Спасо-Преображенському храмі міста Суми, неодноразово розглядалися на засіданнях обласного відділення Української асоціації релігійної свободи. Зверталася увага церковного керівництва єпархії УПЦ МП на протиправність подібних дій.

За вчинення таких дій передбачена відповідальність за ст. 180 КК України. Під дію відповідних законів підпадають і наклепи, які зводяться служителями УПЦ МП на ієрархів УПЦ КП. Адже в таких

акціях вищого духовництва УПЦ МП простежується щонайменше чотири види незаконних діянь: а) розпалювання релігійної ворожнечі й ненависті; б) приниження честі й гідності громадян; в) образа почуттів віруючих; г) обмеження їх прав. А за такі діяння, здійснювані службовими особами, КК України передбачає навіть позбавлення волі на строк до 5 років¹⁰⁵.

Отже, Конституція і закони України гарантують права громадян і зобов'язують їх апелювати до цих законів з метою захисту своєї гідності як громадян суверенної держави. Тому держава повинна захищати як себе, так і своїх громадян, і покласти край акціям псевдоієрархів, котрі не рахуються з логікою, мораллю та Законом.

4) *Практичний*. Залежність керівництва УПЦ МП від Москви свідчить про те, що сподівання на об'єднання православних церков соборним шляхом стають малоімовірними. Тому на даному етапі зростає роль світських і церковно-патріотичних установ, які повинні активізувати роботу по переборенню церковного розколу.

Мета такої діяльності – відрив парафій від УПЦ МП і переведення їх у підпорядкування УПЦ КП. Робота ця складна й тонка, вона зустрине протидію Московського Патріархату у вигляді суцільних провокацій, але широка роз'яснювальна робота здатна привести до успіху в цьому напрямку. Нашими головними завданнями мають стати: а) виховна робота в ЗМІ та серед парафіян УПЦ МП; б) судові позови на керівництво УПЦ МП з кожного випадку порушення ним законодавства; в) активізація спільних зусиль Київського Патріархату і громадськості по створенню єдиної Помісної Української Церкви; г) взаємодія церковних, державних і громадських органів із Вселенським Патріархом про канонічне визнання Київського Патріархату та всіляку його підтримку.

Акценти

2.10. СІМ РАЗ ВІДМІРЯЙ¹⁰⁶

Революційний запал в Україні не згасає. Народ продовжує активно цікавитися політикою – зокрема першими кроками нової влади¹⁰⁷, тією реорганізацією її виконавчої гілки, яку розпочала Прем'єр-міністр¹⁰⁸. Приміром, ліквідацією деяких комітетів. І, здавалося б, скільки там того Державного комітету в справах релігій – якихось 40 працюючих на всю Україну, троє – на Сумську область (якщо не рахувати секретарки й бухгалтера), та й великою

гучністю його робота не відзначалася. Проте на повідомлення ЗМІ про наміри ліквідувати цей комітет найгостріше зреагували політично активні сумчани й віруючі.

Тетяна БАБИНЕЦЬ. “СУМЩИНА”

Чому така реакція людей, як і чим взагалі цей маленький комітет, а точніше його відсутність, може вплинути на суспільно-політичну ситуацію в області й країні? З таким запитанням звернулася до голови обласного відділення Української асоціації релігієзнавців, професора Української академії банківської справи Івана МОЗГОВОГО.

– Іване Павловичу, як ви, як релігієзнавець, оцінюєте можливу ліквідацію Держкомрелігій?

– Це демократичний крок. У нормальному, сталому суспільстві такий орган, який би – не скажу керував, але який би опікувався питаннями релігій, – абсурдний. І у нас в Конституції закладено норму свободи совісті, і нікого не має цікавити, в який храм ходить людина, якому Богові молиться. До того ж, як голова обласної організації Української Асоціації релігійної свободи, знаю позицію багатьох, зокрема протестантських церков. Вони, в принципі, давно висловлюються проти опіки держави у вигляді будь-якого державного органу. Гадаю, що переважна більшість конфесій зустрине таке рішення позитивно.

– Тоді чому такий “сир-бор”?

– Вся проблема в тому, що залишається ще багато питань у державно-церковних, міжконфесійних та інших відносинах, які потребують свого логічного завершення і які – так чи інакше – стосуються всього суспільства. Приміром, передача храмів, культових споруд... Ви ж знаєте, які часом гострі баталії розгортаються навколо передачі того чи іншого храму, бо на нього претендують відразу дві конфесії, або на ньому зіткнулися інтереси закладів культури і Церков. А у нас що – вже немає міжконфесійного протистояння?! Є, звісно, ще й яке! Але вдається уникати його глибинних проявів у більшості випадків саме тому, що є Закон про свободу совісті і релігійні організації, на сторожі якого стояв і стоїть – зокрема, обласний відділ у справах релігій.

А міжконфесійна “війна” в пресі?! Обласна комісія з питань дотримання законодавства про свободу совісті не раз розглядала питання про виступи окремих ЗМІ, які створювали міжконфесійну напругу, бо “таврували” ту чи іншу Церкву. Спільними зусиллями цю

міжконфесійну “війну” в пресі вдалося зупинити. А згадаймо, як віруючі, м’яко кажучи, висловлювали недовіру своїм єпископам? Коли таке свого часу сталося в Сумах у Воскресенському соборі Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП), то там ледве до відкритої бійки не дійшло. Звісно, можна було б викликати міліцейський наряд, який би – буквально – розчистив “дорогу в храм” єпископу. Але ж Церква, віра людей не вкладаються у рамки міліцейського протоколу. І саме обласний відділ у справах релігій зробив усе, аби конфлікт не розгорівся далі, не набрав потворних форм і тримав ситуацію під контролем, аж поки Патріарх не прийняв рішення.

Варто говорити в даному випадку і про проблеми, які можуть виникнути через бажання мало чи не всіх конфесій негайно “оцерковити” нашу світську, як це передбачено законом, освіту...

– Тобто ви хочете сказати, що комітет повинен працювати й далі?

– За умов нестабільного суспільства, де все ще присутня конфесійна і міжконфесійна нетерпимість, де Церкви ще продовжують визначати, так скажемо, сфери свого впливу (до того ж новітні Церкви, про які українське суспільство взагалі нічого не знає), держава все одно повинна мати людей, які б виступали посередниками між нею і Церквою, між Церквою і суспільством. І бажано, щоб це були не дилетанти, а люди знаючі, які б орієнтувалися у тій великій кількості конфесій, що діють сьогодні на терені України. Тож для чого розганяти спеціалістів – щоб потім учити нових?

– Можливо, Держкомрелігій хочуть ліквідувати через те, що в період президентських виборів він нібито “тиснув” на Церкви задля підтримки кандидата від влади?

– Ні, я певен, що так питання не стоїть. По-перше, видимих проявів тиску на Церкви, зокрема у нашій області з боку працівників відділу у справах релігій, я не зафіксував. По-друге, хіба Церкви є структурними підрозділами комітету? Це на керівників освіти, охорони здоров’я, на підприємців влада могла ефективно тиснути, бо це люди залежні і нерідко бояться втратити роботу, бізнес тощо. А на Церкву як натиснеш? Станеш на порозі і непустиш людей до храму? Тобто не дозволиш їм прилучатися до вічності? Так вони знесуть той заслін...

Але ж подивіться – у політичній заангажованості засвітилася лише одна Церква – Українська православна церква Московського патріархату. Жодна інша – ні УПЦ КП, ні протестантські церкви – не вдалися до агітації за того чи іншого кандидата. Хоч достеменно знаю, що, приміром, УПЦ КП, її архієреї і миряни якраз вболівали за Віктора Ющенка. Проте не дозволили собі – ні словом у проповіді, ні листівкою агітувати за нього. Ця Церква, а також протестантські церкви молилися лише за чесні вибори. Тоді як УПЦ (МП), порушуючи законодавство, і листівки в храмах вивішувала (зокрема у Спасо-Преображенському соборі в Сумах), і здійснювала хресні ходи на підтримку В. Януковича.

– Є одна цікава, але, щоправда, неперевірена інформація. Говорять, що через 3–4 місяці, максимум півроку, УПЦ (МП) проведе Собор і змінить свій статус, офіційно ставши Російською православною церквою...

– Навряд чи це можливо. По-перше, треба буде перереєструвати всі статuti – від парафіяльних громад до центрального керівництва Церквою. А це не просто. По-друге, люди у нас не ті, що до Помаранчевої революції, вони навчилися розбиратися в подібних хитросплетіннях, і я певен, що більшість парафіян не захоче розривати духовної єдності з Україною, зі своїм народом, до чого б їх не агітували московські служителі.

Хоча, можливо, саме через цю інформацію і розгорається, як ви кажете, “сир-бор”. Бо якщо таке, не дай Боже, станеться, то фактично у власність Російської церкви перейдуть найбільші наші духовні святині, як-от Києво-Печерська і Почаївська лаври, численні монастирі і храми... А також – не менш численні твори сакрального мистецтва, зокрема ікони, які мають не тільки духовну, а й величезну художню, історичну та матеріальну цінності. Є ще й такі речі, як земельні ділянки, віддані монастирям і церквам, господарські й адміністративні будівлі, зрештою, рахунки в банках, накопичені з пожертв наших громадян... Знаєте, це був би величезний подарунок сусідній державі, який фактично став би зрадою інтересів українського народу.

– Словом, при ліквідації Комітету є над чим подумати...

– Звісно. Не ставлячи під сумнів доцільності реорганізації виконавчих структур у державі, хотілося б, щоб робилося все продумано, щоб при цьому було збережено все те позитивне, що в роки незалежності накопичувалося у державно-церковних

відносинах. Бо відрізати можна швидко, але, як кажуть у народі, краще перед тим сім разів відміряти.

2.11. ЮВІЛЕЙНИЙ ПОМІСНИЙ СОБОР¹⁰⁹

В Україні започаткувалися ювілейні заходи з нагоди 900-ліття Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря та 1020-ліття Хрещення Руси-України¹¹⁰. У рамках широкої програми, реалізація якої передбачена до кінця липня цього року, центральною подією став Ювілейний Помісний Собор Української Православної церкви Київського Патріархату (УПЦ КП), який відбувся 11 липня 2008 року.

Делегацію Сумщини представляли єпископ Сумський і Охтирський Мефодій, секретар єпархії отець Петро, священник Воскресенського собору (в Сумах) Зіновій, а також два мирянина – автор цих рядків і завідувач науково-історичного відділу єпархії Олександр Сотник.

Собору передувала Урочиста академія з нагоди 900-ліття Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря, що мала місце 10 липня в Національній опері України. Під бурхливі аплодисменти присутніх, у тому числі членів делегації Сумщини, були озвучені привітання від Президента України, нашого земляка Віктора Ющенка, і Прем'єр-Міністра Юлії Тимошенко. Велике враження на присутніх справили виступи Патріарха України і всієї Руси Філарета, а також намісника Свято-Михайлівського монастиря архімандрита Переяслав-Хмельницького Димитрія. У їх виступах було підкреслене надзвичайно велике значення для історичного й культурного розвитку України, становлення її духовності, яке справив Михайлівський монастир. Зрештою, підтвердженням цього став божественний спів у виконанні хорів міста Києва (у тому числі православних), що дали змогу присутнім насолодитися чарівною, здавалося б, неземною звуковою гаммою мелодіки, котра започаткувалася й розвинулася в лоні Української церкви протягом її багатотисячолітньої історії.

У стінах Богословської академії в Михайлівському монастирі відбувся Освячений Ювілейний Помісний Собор УПЦ КП, який підвів підсумки служіння Господнього церкви, що набуває все

більшого значення у Східній Європі. Знову ж таки надзвичайно цікавим був виступ Патріарха Філарета, де підведено підсумки діяльності Церкви і викладене бачення її подальших кроків. З великою увагою присутні вислухали виступи учасників та гостей Собору. Найвище зібрання Української церкви адресувало низку своїх Послань і рішень як релігійним, так і світським інституціям України та зарубіжжя. А вінцем роботи Собору стала канонізація (зарахування до лику святих) чотирьох великих українців, чия святість визнана Собором – Великого Київського князя Ярослава Мудрого (1019–1054), князя Костянтина Острозького (пом. 1608), митрополита Київського Іова Борецького (1620–1631) та останнього кошового Січі Запорозької, нашого земляка (уродженця с. Пустовійтівка Роменського району на Сумщині) Петра Калнишевського (1691–1803).

УПЦ КП ще раз засвідчила, що саме вона є істинно Українською церквою, яка в своїх намаганнях сприяти духовному відродженню нашого народу опирається на вітчизняні духовні традиції. Водночас Собор продемонстрував прагнення віруючих України перебороти породжені Москвою сумні наслідки церковного розколу 1992 і сприяти утвердженню на теренах України і Європи Єдиної Помісної Української Православної Церкви. Тієї церкви, яка стане нашою опорою в рухові до єднання нашого суспільства.

Робота Собору є актуальною і з точки зору певного міжнародного прориву УПЦ КП, яка активізувала діалог із Константинополем і започаткувала переговори з Українською Православною церквою Московського Патріархату. До сьогодні спротив цьому процесові чинять різного роду шовіністи й українофоби на кшталт усіляких промосковських братств та московських “казачеств”, але це не нівелює значимості того, що сталося. Українська церква в особі Київського Патріархату все впевненіше стверджується на терені міжцерковного діалогу як реальна й потужна сила, що виражає духовні й віросповідні орієнтири щонайменше 14 мільйонів українців (а за даними деяких світських і духовних дослідників – значно більше). Все це означає, що майбутня об’єднана Українська православна церква вона має всі шанси стати найбільшою православною церквою в світі. І, звичайно ж, це б мало неабиякий вплив на зростання іміджу України.

2.12. ПРО ІСТИНУ, ПРО “ДРУЗІВ” І ПЛАТОНА...¹¹¹

У “Сумщині” (№ 13 від 2 лютого ц. р.) була надрукована стаття Григорія Хвостенка “Політична запопадливість до добра не доводить”, у якій автор переконливо показує, чому в нашому обласному центрі слід установити пам’ятник його засновнику полковнику Г. Кондратьєву і чому недоречно встановлювати спільний пам’ятник цьому полковнику в обнімку з московським воєводою К. Арсеньєвим...

Публікація витримана в розсудливому тоні, добре аргументована, автор посилається на солідні джерела. Газета справедливо підкреслює, що йдеться не про якесь несприйняття російської культури, стосунків із сусіднім народом, а про шкідливість політично невважених кроків: не варто на догоду сьогоденним (можна сказати й “одноденним”) політичним моментам запопадливо ставитися до якогось одного “політичного вектора”, робити необдумані кроки – як-от зводити в Сумах пам’ятник ставленику московського царя, воєводи, який був у обласному центрі два роки, і не так уже й багато добра зробив для нашого міста. Адже час розставить усе на свої місця (згадаймо історію з пам’ятником сатанинському Леніну в Сумах), і діти нинішніх ініціаторів “пам’ятника в обнімку” соромитимуться своїх нерозумних батьків.

З тезами статті важко не погодитися, тож вона отримала схвальні відгуки науковців. Проте на статтю Г. Хвостенка, яка була позитивно сприйнята й серед простих трудівників та патріотично налаштованої інтелігенції, раптом з’явився ще один відгук, але вже не в “Сумщині”, а в газеті “Суми і сумчани”, читач якої не обізнаний зі змістом статті краєзнавця. Ця публікація під назвою “Платон мій друг, а істина – ще більший друг” вийшла за підписом Бориса Манжели, і її автор піддав жорсткій критиці матеріал Г. Хвостенка.

Звісно, опонувати журналісту, краєзнавцю – не злочин. Але ж треба знати, про що пишеш! Борис Манжела зумів “блискуче” змішати все, що можна й не можна, продемонструвавши “вінегрет”, якому притаманні поєднання “інгредієнтів” на кшталт ... пожовклого огірка, позаторішнього меду та ще протухлої камси. Отака собі плутанина у цього автора, суперечлива писанина якого давно викликає настороженість читачів.

Спочатку Манжела перекрутив слова великого грецького мислителя (в назві статті), потім приписав еллінам “ходячий” вислів

“наболіло”. (Насправді ж це нам “наболіло”, а не грекам! Бо чуємо і бачимо ТАКЕ!..). Потім просто збрехав, заявивши, що “перевірив усі архіви Білоцерківського краєзнавчого музею та Київського обласного”. Взагалі-то, щоб опрацювати архів, інколи одній людині не вистачить життя. Але це тоді, коли архів є! Проте при зазначених музеях, як вдалося з’ясувати, архівів не було, немає і найближчим часом не планується!

Автор, який асоціює себе не з українськими, а з промосковськими “казаками”, приписав зведення міста Охтирка в нашій області ще одному московському воєводі Андрію Арсеньєву. Це дуже дивно, бо взагалі то Охтирка була заснована в 1641 польськими підданими, оскільки територія Сумщини на той час входила до складу Речі Посполитої. Що там міг робити московський воєвода, хто його послав у польські володіння та ще й задовго до його воєводства – відомо лише Господу Богу та хіба що козацько-слобідському “генералу” Манжелі (“генералу” з КДБ, хоча насправді ця людина була звільнена з КДБ у значно нижчому званні).

Автор переплутав і роки воєводства К. Арсеньєва (пересунув їх на три роки вперед!). Усі дослідники стверджують, що рід Арсеньєва малозначущий у Росії, а в Манжेलі він став “найвідомішим серед усіх воєвод”! Можливо, колишньому вчителю німецької мови (фах Б. Манжели до служби в КДБ) це відомо “краще”, ніж історикам? Чи не тому нащадків Чингіз-хана він ототожнює з нащадками Хозарського каганату (а Кондратьєва зарахував до татарського роду), – але це те ж саме, якби ми поставили знак рівності між Мао Цзедуном і Н. Саркозі. Бо хозари (у статті чомусь російською – “хазари”), монголи і татари – це абсолютно різні народи. Як різні, скажімо, особи: “Манжела” і “Мандела”...

Терміни “звання” й “посада” (полковника Кондратьєва) Б. Манжела чомусь ототожнює з “чином” (це дивно, як для людини “військової”), а “титул” (дворянина) – зі “званням”. Цікаво також, коли йому приснилося про розстріл кошовим П. Калнишевським козацької ради чи про розпуск Б. Хмельницьким 9 козацьких сотень Білоцерківського полку?! Він стверджує, що Г. Кондратьєв привів на Сумщину селян, а не козаків. Але з якого ж дива царський уряд визнав козаками людей “пашенных” (яких Манжела ототожнює з “міщанами” – вражаюча “обізнаність”!)? Таких випадків ніколи не траплялося. Може, “товарищ не понимает”? Бо “рама” в статті ніяк не зводиться до купи...

Насамкінець “казак” Манжела зачепив і мене, професора Мозгового – за його словами “Івана безрідного”, який (тобто я) “хоч і носить розумне прізвище професора, але якому “клятий москаль Арсеньєв” мов та червона ганчірка перед биком, якому очі заливає дурна кров”. Отакої! Я ні Сум не засновував, ні Манжелі в борщ не плював! А все, виявляється, тому, що я, бачте, за словами Манжели, не підняв голосу проти зняття меморіальних дощок М. Міхновському й С. Петлюрі в ... Полтаві (?).

Як бачимо, Борис Манжела то критикує “патріотів”, то вимагає від них “рішучих” дій, то обливає брудом “безграмотних” козаків і національних героїв, то з сарказмом “звеличує” їх. Навіть зрадник Іуда виглядає поряднішим, бо розкався в своїх помилках і повісився. А Борис Манжела, який за минулого Президента мало не рядився в тогу українських націоналістів, і сьогодні живий-здоровий і ганьбить усе наше, українське!

Вибачте, але в Полтаві й без мене достатньо патріотів, які протестують проти зняття меморіальних дощок Міхновському і Петлюрі. Та й важко зрозуміти, яке відношення має Полтава до Арсеньєва. Окрім того, я ніколи не “кляв” воєводу Арсеньєва, бо не маю звички клясти когось, тим більше того, з ким особисто не знайомий. До того ж, я не безрідний. Навпаки – простежив свій родовід до 10-го коліна і з’ясував, що в моєму роду – тільки українці. Тож немає чого соромитися!

Але суть не в тому. Ми засуджуємо не “клятих москалів” (термін, придуманий Манжелою!), а московський шовінізм. Бо проблема полягає **не в національності Арсеньєва, а в політиці**, яку на нашій землі проводили Арсеньєви. Манжела чудово розуміє, що Україні завжди загрожувала саме загарбницька політика російських царів, імператорів і большевиків-терористів, злочинні дії яких так чи інакше завжди освячувала Московська церква.

Проте він, не кліпнувши оком, приписує нам неіснуючу зневагу до простого росіянина. Насправді ж ми виступаємо не проти пам’ятника росіянинові, а проти пам’ятника московському можновладцю, який реалізовував в Україні імперську політику царизму, значно жорстокішу, ніж колишній польський гніт, а от визначних особистих якостей (за які і встановлюють пам’ятники) не проявив. До того ж, ми відстоюємо історичну правду, бо Арсеньєв таки не був засновником Сум.

Проте ми не маємо наміру викладати історію заснування міста Суми. У краєзнавця Григорія Хвостенка у згаданій статті чудово про це сказано. Акцентуємо увагу ось на чому. І у творі відомого історика Д. Багалія¹¹², і на мапі Сум, виготовленій у 1900 році, датою заснування нашого міста визнається 1652 рік. Саме в цьому році на Слобожанщину валками прибувають вихідці з Правобережжя після того, як згідно з Білоцерківським миром (1651), вони знову мали повернутися під владу польських панів. І йшли козаки в нашу землю, **ніким тоді не зайняту** (!), хоча на неї претендувала Москва (Польща вже не могла претендувати). Три роки тут кипіло для переселенців вільне життя. Тільки в 1655 р, вже після Переяславської угоди, поставили перед царем питання про те, щоб перебрати під царську руку й існуюче вже місто Суми.

Чому ж 1655 рік взяли як дату заснування Сум? А щоб, згідно з ностальгією москвофілів за минулим, вигадувати, що тільки, мовляв, після включення України до складу Московщини (1654) наш край заселяється і тут вибудовуються наші міста (хоча після 1654-го козакам уже не було сенсу переселятися з Правобережжя на Псел). Всілякого роду шовіністи договорилися до того, що й Київ (існує з VI ст.) заснували, бачте, московіти (хоча Москва з'явилася тільки в 1147 році!). Ось така вона "істина" згідно з московськими книгами і опусами "філологів у погонах"! Отакі вони "друзі"! І плювати їм, власне, на Платона!

Хотів би ще зазначити, що писати треба про ту галузь, де ти є фахівцем. Приміром, якщо я не знаю китайської мови, то й не фантазую, чи є в ній родовий та орудний відмінки, чи немає. По-друге, не можна хизуватися зневагою до власного народу й підгавкувати катам цього народу. По-третє... Ну повинна ж усе-таки бути якась совість!..

Б. Манжела пише, що "немає ідеальних людей: кожен має якісь вади, але треба бачити в іпостасі (ого, "іпостасі" є тільки в Святої Трійці! – *І. М.*), основне – що зробила ця людина для історії міста, області і України". Ну що ж, нам справді не однаково, хто де "промишляв" і хто що натворив!

Служив "іпостась" чи згаданий автор Манжела і "червоним", і "жовтим", і "помаранчевим". Спочатку був у "Просвіті" й Конгресі українських націоналістів, потім "посинів" і служив у "рядах" промосковського "казачества", під балалайку якого й донині підспівує. Чи ж надовго? Не думаємо. Вочевидь, запасна "фуражка"

вже давно заготовлена. Але навряд чи така “іпостась” додасть авторитету тим, кому вона “служить”.

...Стаття Г. Хвостенка у газеті “Сумщина” змушує читача задуматися над нашим минулим, сьогоднішнім і майбуттям. Щоб поставити собі запитання: чому ж нас зневажають? А відповідь проста: якщо хочеш, щоб тебе поважали інші, навчись щонайменше поважати сам себе (не кажучи вже про інших). І не дозволяй нікому принижувати себе, свою національну гордість, своїх предків, свою землю. За таким же принципом треба вибирати собі й друзів. Щодо пам’ятників, то слід увічнювати в бронзі й камені людей гідних, тих, хто прославляв наш край. А тих антихристів, які “служили” царям, які несли кріпацтво й недолі нашому народу, можна запропонувати поставити в особистих квартирах їх ідейних соратників. За рахунок останніх.

2.13. “ДОКИ Ж ТИ, КАТІЛІНО...?”¹¹³

Як це не дивно, але є немало спільного у римлянина Сєргія Катіліни (I ст. до н.е.), який колись намагався зруйнувати Римську республіку, котра давала йому “все”, і несвідомими “казаками” нашого часу, які штовхають до прірви рідну державу, що годує їх. Бо така природа продажних “іуд”.

...На сторінках місцевих газет у Сумах уже давно ведеться дискусія з приводу наміру промосковських сил встановити в обласному центрі пам’ятник російському воєводі Кіріллу Арсеньєву як нібито “засновнику” нашого міста. Рішуче виступає проти цього наміру журналіст-краєзнавець Григорій Хвостенко¹¹⁴. З ним погоджуються багато представників сумської інтелігенції, патріотично налаштовані громадяни¹¹⁵. Але знайшовся таки один “опонент”, Борис Манжела, якому не дають спокою виважені праці Г. Хвостенка. Тож узяв він за мету дискредитувати журналіста і показати найбільш знаючим істориком ... себе¹¹⁶! Ось так буває: причепиться хтось до людини, як реп’ях до кожуха, – і не відірвеш. Мабуть дуже вже хочеться реп’яхові бути “на виду”.

У “підпанка” Манжели, судячи з усього, таки завищена планка самооцінки. Бо хіба може людина, ні сіло, ні впало, чіпляти собі титули й звання без належних підстав? Так, один раз він підписується

як “член ради старійшин” (яких – може “аксакалів”?). Потім читаємо – “генерал-лейтенант (!) Сумської обласної паланки” (якої ніколи не було) або навіть “генерал-атаман” (такого звання не існувало й не існує “в природі”!). Згодом проголосив себе “атаманом козацької ради Сумщини”. Всі ці “титули” не мають жодного відношення до Українського козацтва, бо Манжела крутиться у проросійських “самодіяльних” формуваннях, пов’язаних із Московською церквою.

Незважаючи на “успіхи” в “набутті” звань, Б. Манжела як непрофесіонал так і не оволодів специфікою наукового пошуку. Звичайно, певний “інтерес” та “ідейна платформа”, як видно, є. Зрештою, й робити “казаку” нічого, адже час пенсіонер із сумнівним минулим має, тож і пише “куди слід” і “що слід”. А що ж він пише? А не важливо. Пише, що завгодно, мабуть, сподіваючись на владну підтримку. Недаремно йому навіть особисто дозволено утримувати стенди у сквері Т. Шевченка, на яких він ліпить свої портрети. Хоча донедавна підспівував одіозному губернатору Сумщини (1999–2005) Володимирі Щербаню. А тепер ось він дописався до того, що оголосив себе “нащадком” великих українських козаків! Останні, мабуть, уже на тому світі перевернулися від обурення в трунах. Але Манжелу не турбує, що написане ним нічого не варте. Ось і виходить як в анекдоті, персонаж якого не хоче бути “читателем”, а хоче одразу бути “пісателем”.

Не розуміючи проблеми, розв’язати яку він прагне, Манжела почав паплюжити Хвостенка й відомих у місті порядних людей, які стали на захист журналіста. Всупереч здоровому глузду, історичній правді й елементарній логіці, Манжела взявся “довести”, що Суми заснували не українські козаки, а московський воєвода! Але й це ще не все! Манжела не приховує наміру оголосити справжнього засновника Сум, козацького полковника Кондратьєва ... монголом! А разом з ним – і нас такими ж!.. Здається, тут уже без медичного чи психіатричного втручання не обійтись.

Насправді ж це Арсен’єв походить із роду, який започаткував татарин Аслан-Мурза Челібей (пом. після 1389). І це доведено. Але Манжела не вгамовується. Іноді його взагалі “заносить”. Він то шельмує “дволикість” Кондратьєва, то дорікає, що той не скинув “ненависне імперське московське ярмо”, то демонструє стурбованість неналежним ушануванням в Україні наших “годувальників” – московських можновладців. Логіка міркувань тут взагалі не простежується. Бо її просто немає.

Прагнучи показати, що Кондратьєв “не міг” заснувати місто Суми, “казак” Манжела “відсовує” дату прибуття полковника з Білоцерківщини на Сумщину на кілька років. Причина, мовляв, та, що козаки Білоцерківського полку завжди були “пропольськи налаштовані”, тож їх не любив гетьман Богдан, який карав відступників. Виходить, пропольську позицію займав і Кондратьєв, який потім замість короля “різко полюбив” царя й подався на Слобожанщину, де навіть у селах на той час “жили росіяни”. Ого-го! І куди той Путін дивиться? “Медаль” пора давати Манжелі за такі “відкриття”!..

А ось нам стає сумно. Бо бачимо, “пісатель” нанизує один “факт” на інший, як м’ясо на шампури, а сам, вочевидь, має віддалене уявлення, що таке історія, що таке наукова методологія дослідження. Може він думає, що для відтворення історії достатньо бути вихідцем із КГБ (яким і є пан Манжела)?!

Відштовхуючись нібито від творів історика В. Смолія, Манжела стверджує, що Б. Хмельницький, бачте, розпустив за пропольські настрої 18 сотень (раніше писав про 9 сотень!) Білоцерківського полку. Він оперує цією псевдоінформацією як основним аргументом у дискусії з істориками, яких грубо називає “дурнями”, “брехунами”, а їхню світоглядну позицію – “маячнею”, “побрехеньками”, “дебілізмом”¹¹⁷.

Але лайка не допомагає йому. Бо не історик Манжела, і все тут! Інакше б він знав, що особливістю Білоцерківського полку (в порівнянні з іншими козацькими полками) була відсутність поділу на сотні в традиційному розумінні! Козаки полку приписувалися не до сотень і сотенних територій на чолі з сотниками, а в різній кількості прикріплювалися до містечок на чолі зі своїм сотником. Як можна було “розпустити” такий припис? Разом із населеними пунктами? Гетьман міг робити кадрові зміни, але “розформувати” населені пункти – ну ніяк не міг, хоч би й як хотів!

Білоцерківський полк, усупереч теревеням “пісателів”, був надійним оплотом козацької армії в справі визволення України. Ще в 1637 тут підняв повстання полковник Кизим, якого разом із сином поляки посадили за це на палі. В 1648 полковник Іван Гиря разом із Максимом Кривоносом підняв проти поляків усе Правобережжя. Полк відзначився в найбільших битвах Визвольної війни. Його діячі (С. Половець, І Кравченко) були послами за часів Хмельниччини. Біла Церква фактично стала другою (після Чигирини) столицею

Богдана, бо тут завжди було місце збору козаків перед походами. Тут у 1651 козаки вчинили відсіч полякам, не давши змоги останнім придушити повстання. Тому Манжела, м'яко кажучи, несправедливо зводить хулу на православних козаків Білоцерківщини. Козаків, зі складу яких походив і засновник нашого міста.

Манжела договорився до того, що воєвода Арсеньєв (як наш “батько”!) заснував, мовляв, Суми у 1653 році, хоча згаданий дворянин став тут воєводою лише через три роки, тоді як містечко Суми було зведено козаками ще в 1652. Дуже вже не любить Манжела справжніх українських козаків. Особливо ж зневажає Кондратьєва, бо той, бачте, був ... багатим! Отакої! А що, полковник мав бути голодранцем? До того ж, і сам Манжела “не бідний”. Чому ж юродствувати подібно тому, як це робить комуніст Петро Симоненко – сам капіталіст до глибини душі, а “для порядку” ... лає капіталізм!

Але особливу нісенітницю “казак” демонструє тоді, коли стверджує, що в 1732 році в Сумах і в Сумському полку мешкало 14% росіян! Він переконаний, що не тільки на нинішній Белгородщині, “в Суджі та Гайвороні” (взагалі, правильно – “Трайвороні”), але й у Краснопіллі та Недригайлові (!) в XVII ст. мешкали росіяни! Дивина та й годі. Школярі знають, що до 1917 росіян в Україні були одиниці (військові, торговці, попи). Тільки після голодоморів XX століття їх валками почала пхати в Україну “совецька” влада. Але й сьогодні росіян на Сумщині менше 9 %.

Здається, й невігласам відомо, що в часи Кондратьєва саме українці заселяли й освоювали Слобожанщину до Вороніжа й Царицина включно. Для росіян це було Дике Поле, де вони уникали селитися. Невже “пісатель” справді не читав – ні монографій, ні документів? Можливо й не читав, у будь-якому разі про Дмитра Багалія він, мабуть, не чув, інакше б не допустив таких “ляпів”. А все тому, що цитує “шпаргалки”, які виїденого яйця не варті. Кому не відомо: вимагати від халтурників якоїсь продукції – це те ж саме, що прагнути вилікувати зуби не в стоматолога, а в плиточника, який працює з перфоратором...

Зрештою, не будемо шукати недоліків у “статтях” Манжели. Їх видно неозброєним оком. Бо не за своє взявся чоловік. Безпідставність аргументації Манжели показали у своїх публікаціях сумські науковці¹¹⁸. І все ж нам цікаво знати, чому Манжела так зневажає рідний край, чому схиляє голову перед царями й Москвою,

чому ображає українців, оббріхує наше минуле й сучасне? Невже лише по необізнаності?

Не думаємо. Свого часу Манжела навіть “учителював”, потім став працівником КГБ (а він каже, що “служив офіцером у Збройних силах”!). У цьому органі часто були порядні люди, професійні розвідники. Натомість Манжела займався слідством у справах українських патріотів. Так, за “антисовецьку” діяльність він допитував свого колишнього учня Григорія Хвостенка, на якого тепер хоче перекласти свої гріхи. Викликав він на допит і відомого письменника, нашого земляка Б. І. Ткаченка, автора книг про Голодомор на Сумщині. “Ні, не бив мене, – згадував Борис Іванович про ті “зустрічі” з Манжелою. – Не бив, але допитував довго й наполегливо”.

Через якийсь час керівництву КГБ “казак” не сподобався (чутки про причини формулювання щодо нього “неполное служебное соответствие” ходять різні, але звинувачення негарні!). Тож пішов майбутній “пісатель” знову, так би мовити, “вчителювати”. І зустрів у Сумах свого колишнього земляка й учня Г. Хвостенка, якого колись допитував у відомчих застінках. Не по собі стало “вчителю”, бо знав, що учню відоме його справжнє нутро...

Згодом Манжела вирішив, що його “зірка” готова засяяти вдруге. Адже Президентом став Віктор Ющенко, якого “пісатель” теж хотів бачити своїм “учнем”. Невтомний “казак” спробував імітувати бурхливу діяльність. Ким він тільки не був! Вибився в “голови” Сумської “Просвіти”, став місцевим “лідером” Конгресу українських націоналістів, поступив у “казакі”, а заодно – і в члени “Общевойнского союза Украины”, очолюваного одіозним нардепом від Партії регіонів О. Калашніковим, який під стінами Верховної Ради організував побиття мирних людей. І не дивно, що Манжелу нерідко проганяли, причому з ганьбою. Були з’ясовані факти незаконного використання ним різнографа (віддруковано мільйон сторінок, а де кошти?!), “зникнення” трьох просвітянських комп’ютерів і туристичних комплектів, втрати приміщень “Просвіти” та її бібліотеки, співпраці з антиукраїнськими силами тощо. Його Манжели спричинила до розпуску обласної організації Конгресу українських націоналістів, що й констатував суд.

Переді мною копії листів, написаних до “Просвіти” різними людьми з приводу підривної (інакше не скажеш) діяльності тоді ще “агента” КГБ Манжели (за даними очевидців, він навіть мав псевдо

“Слива”). Листи писалися з метою їх передачі до прокуратури. Люди не приховували свого обурення. Так, учителька Н. В. Пестун оповідає, як “познайомилася” з цим агентом: “За те, що часто ми збиралися у мене в саду і співали українських пісень, читали українські твори, Манжела Б. доносив, і нас переслідували”. Майстер художньої вишивки І. Д. Лисенко пише, що особисто передала в “Просвіту” вишиті за стародавніми козацькими узорами рушники: “Всі ці унікальні речі пропали, зникли під час головування Б. Манжели”.

А “казак” наполегливо рвався до трибуни, де виступав Віктор Андрійович, щоб нагадати останньому, що й він колись працював у селищі Ульянівка. Але Президент не помітив колишнього кагебешника. Тож тепер, ставши “пісателем”, Манжела поливає брудом і цього свого “земляка” (хоча роботу помаранчевих “казак” блокував ще раніше).

Одну зі своїх сірих і невиразних публікацій багатоликий Б. Манжела підписав псевдонімом “Богдан Чалий”¹¹⁹. Але “пісатель” випадково проговорився, зазначивши, що він є земляком Г. Хвостенка, і, як працівник КГБ, колись допитував свого учня, проте, мовляв, з метою “порятунку” юнака-дисидента.

Бачачи, що шила в мішку не сховаєш, “пісатель” вирішив іти ва-банк і здружився з іще одним “казакком” Сергієм Кондратенком¹²⁰. Не всі знають, що останній активно співпрацює з Московською церквою, очолює в Сумах незареєстрований осередок чорносотенського “Союза Русского народа”, тобто є функціонером іноземної шовіністичної організації, дислокованої в Москві, куди Кондратенко “їздить на наради”. Ще на початку ХХ століття московські чорносотенці “прославилися” кривавими погромами, жертвами яких було багато невинних мирних людей на всіх теренах імперії, і таким чином виступали як ідейні попередники носіїв гітлерівського антисемітизму. В колі нових друзів Манжела виголошує на московський лад: “Любо, любо!”.

Ось така одіозна постать, яка зрадила все, що можна зрадити, не маючи до того ж ні належних знань, ні освіти, ні моральних принципів, на догоду російським можновладцям повчає нас, як нам жити, яких героїв шанувати, які пам’ятники зводити. То що, послухаємось чорносотенсько-шовіністичної пропаганди й зганьбимо рідне місто Суми, поставивши на центральній площі ідола слугі

московських тиранів? Чи прославимо справжніх українських козаків, які знають ціну зрадникам, і викинемо сміття з наших площ і вулиць?

...Дві тисячі років тому підступний римський авантюрист Катіліна вступив у зговір із різними соціальними покидьками, аби добитися грошей і становища в суспільстві. Як відомо, цей амбітний провокатор погано закінчив. Але перед цим відомий римський оратор Ціцерон поставив питання ребром: “Доки ж ти, Катіліно, будеш зловживати нашим терпінням?” Катіліна увійшов в історію як одна з найбільш потворних постатей свого часу, проте римляни, як великий народ, уміли зупиняти тих, хто зарвався. Звичайно, масштаби нашого провінційного сміття не дотягують навіть до рівня Катіліни. Тож певен, нам під силу очистити духовне життя української Сумщини від усього того, що паплюжить наше минуле й сьогодні.

2.14. ПРО ХРИСТА, ЯКИЙ ЗАСНУВАВ ... ІСЛАМ!¹²¹

За складних умов, у яких відбувається адаптації людини до динамічно мінливого світу, вагому роль у підготовці майбутніх фахівців у вищій школі нашої країни та формуванні їхнього світогляду грає викладання гуманітарних дисциплін як одного з засобів розуміння суперечливої реальності. Стосується це і курсу релігієзнавства, оскільки значення релігії у житті суспільства сьогодні переоцінити неможливо.

За часів своєї викладацької діяльності, переважно у ВНЗ Сумщини, траплялися курйозні випадки, коли пропуски занять, спроба засвоєння матеріалу “через мобільник” і, нарешті, скорочення філософських дисциплін, яке так полюбляють ректори з протекторами, обумовлюють парадоксальні вияви полишеного на “міліні” студентського “таланту”.

...Ще зі шкільної лави ми пам’ятаємо, як невтомний Остап Бендер, герой романів І. Ільфа і Є. Петрова (тут – “Золоте теля”) звинувачував “підступних” ксьондзів у тому, що вони, мовляв, “спалили нещасного Галілея”! Не знаємо, як у ксьондзів, але у викладачів трапляється стан, близький до шокового, коли вони чують, що “іслам заснував ... Ісус Христос”! На запитання, коли ж народився Христос, студентка натхненно відповідає: “У ніч з 31 грудня на 1 січня”!

А буває, чуєш інформацію взагалі вражаючу. Студент, спочатку підбираючи “коректні” слова, надалі вже переконливо заявляє, що “Діва Марія згрішила з архангелом Гавриїлом і народився Іоанн Хреститель”!

Вирішивши записувати подібні “перли”, ставлю елементарні запитання на кшталт: “Чому князь Володимир прийняв християнство саме з Візантії?”. Відповідь не порадувала б ні князя, ні віру: “Я читав (?), що він любив жінок і вино, а православ’я дозволяє робити все, що хочеш”. Вражений, цікавлюся: “А інші релігії не дозволяють “робити все, що хочеш”? Виявляється, католикам “заборонено” (?) грішити, тому вони ... ввели “целібат”! Ось так.

Щоправда, як дізнаємося, є “проблеми” і з баптистами. Один студент виразно називає їх “бабтистами” і саме так, на прохання викладача, пише слово на дошці. На уточнююче запитання, що означає цей “термін”, юне “дарування” ніяковіє і намагається пояснити, що, на його думку (!), у цій конфесії люблять чужих жінок, а раніше жінок називали “бабами”, от і постала назва... Коли ж такому “вундеркінду” пояснюєш, що треба говорити “баптист” – назва з грецької означає “охрещений водою”, студент-прогульник не приховує свого здивування.

Зрештою, “не помилували” і нашого філософа Григорія Сковороду з його неоднозначним ставленням до церковників. Було відкриттям почути, що Сковорода “закінчив академію Платона” (тобто, жив на дві тисячі років раніше, ніж насправді!). Але й це ще не все. З’ясовується, що саме з цієї причини самотній мислитель “не любив попів” – бачте, тут помітний вплив “учителя”: Платон сам не вірив у Бога, бо “прагнув до насолоди” (насправді так діяв Епікур!). Зате чи не всі молоді люди знають, що День святого Валентина пов’язаний із коханням. Щоправда, не можуть пояснити, яким боком це пов’язане зі священником.

Іноді дістається всім релігіям. Так, до найдавніших вірувань, червоніючи від скромності, відносять магію і “анонізм” (термін не просто перековерчений, не зрозуміло, як він взагалі постав з “анімізму” – віри в душу!). Релігія “сикхізму” в Індії трансформується в “сексизм”, тоді як атеїстична філософська течія “чарвака-локаята” (теж з Індії) перетворюється на “черв’яків”, які “лакають”! І це ще не найдивовижніше: філософами маніпулюють як завгодно, середньовічних мислителів творчий ум студента легко переносить у Новий час, сучасних – у добу Античності і навпаки.

Доводиться почути, що “філософія виникла в Стародавній Індії”, і уточнюється – “тобто в ХХ столітті”. Надалі польський мислитель Миколай Копернік ідентифікується як “давньоруський митрополит”, французький вільнодумець Вольтер раптом стає “Вальтером”, а стародавній китайський філософ Мо-цзи запросто ототожнюється з “Мао Цзедунном”! Критикований марксистами “махізм” трансформується в “механізм”, а клятий “емпіріокритицизм” стає “вампіріокрізом”! Зрештою сам Маркс виступає як “Марк”. Здивований, цікавлюся: а це часом не він написав Євангеліє? Студент після вагання заперечливо хитає головою, мовляв – “ні”, і впевнено заявляє, що до написання Євангелія причетний не хто інший, як ... Кант!

Потім виявилось, що “свідомість” – це “матерія”, “суб’єкт – те, що існує”, тоді як “об’єкт – те, що не існує”... Концепція “креаціонізму” (створення світу з нічого) перетворилася на “кретинізм”, “консерватори” – на “законсервованих”! На запитання, що таке “перелюбство” (подружня зрада), теж чуємо “цікаву” думку: “Це коли хтось перелюбив, ну, багато любив, і це набридло...”. Був випадок, коли “обрізання” в іудаїзмі ототожнювалося доповідачем із “оскопленням”. Щоправда, одна студентка поправила оратора: “Це неправда”. І додала: “Я знаю, що це таке, але не скажу!”

Здавалося, можна було б усе списати на весну, некваліфікованих дописувачів у “Вікіпедію”, “зайнятість” нинішньої юної зміни, фінансові проблеми тощо, якби не зіткнувся з фактом, який “засвідчив”, що “все розвивається по колу”. Так, коли довелося почути, що “Галілео Галілей боровся з інквізицією, тому його спалили на вогнищі”, згадав не тільки Ільфа і Петрова, але й Марка Твена: видатний американський письменник при такому “відкритті” знову з горя зняв би свою кандидатуру з виборів на посаду губернатора штату! Ось так, часом не знаєш, як бути: сміятися, плакати чи осіняти себе “хресним знаменням”!

Кажуть, на співбесідах при прийомі на роботу в серйозних фірмах спочатку цікавляться рівнем мислення претендента, а вже потім ведуть мову щодо його конкретної кваліфікації. Бо, якщо є розум, знаннями оволодіти можна. А навпаки – наколи! Тому, “щоб нація була сильною, необхідно, перш за все, щоб вона мала міцну духовну основу”¹²². Зрештою, це і наше завдання – допомогти студентам стати справжніми громадянами України, здатними зробити свою країну кращою.

Е П І Л О Г

*“...Вже не повіє вітер,
Не вихлюпне бурун
Ватаг довкола селищ,
По берегах лагун...”¹²³*
(Р. Кіплінг. Пісня Дієго Вальдеса)

НЕЗАБУТНЯ КАЗКА, або ЗАМІСТЬ ВИСНОВКІВ¹²⁴

Якось спекотного літа я на декілька днів завітав до свого рідного й благословенного села **Чернеча Слобода**, яке розкинулося посеред зелених луків і широких ланів, у самому центрі Сумщини, де в той час у нашій школі відбувалася зустріч із моїми колишніми однокласниками (з двох класів).

З’їхалося багато тих, із ким ми навчалися в двох паралельних класах і разом провели кращі роки життя. Було це несподівано – знову зануритися в золоту юність і відчутти себе в ситуації юнака чи дівчини, перед якими пролягла безліч доріг, а ми маємо вибрати одну

й неповторну, по якій зможемо пройти лише єдиний раз. Тож, здавалося, час повернув назад...

Ми відпочивали, згадували своє прекрасне минуле буття, а в розпал спекотного дня, рятуючись від сліпучого сонця, яке, здавалося, плавило тіла, дехто вирішив податися до нашого Великого ставка, де колись разом, із настанням світанку, тоді ще випускники, ми зустрічали свій перший ранок самотійного життя. Була якась містична притягальність цього водоймища: у нашому далекому дитинстві навколишня природа місцями нагадувала ту, яка зображена на картині Івана Крамського “Майська ніч” – звичайно, якщо хтось намагався дивитися на величезний став уночі...

Ми знову як діти купалися, замріяно дивилися на тиху воду, разом із якою полинули кудись далеко і наші дитячі, шкільні та юнацькі літа. Тепер вони знову пригадалися, і ми розквітли як тюльпани навесні. І так захотілося хоч на хвилику опинитися в тих рожевих днях, знову з трепетом пережити минуле! Щоправда, радість зустрічі обтяжувала гірка думка про тих наших колег, кого з нами вже немає, хто передчасно відійшов у вічне небуття...

Після такої зустрічі мені, охопленому ностальгією за загубленим раєм і сумом за втраченими однолітками, спало на думку здійснити разом із друзями невелику мандрівку на велосипедах по навколишній місцевості, взявши з собою намети, аби усамітнитися на тихій природі й “поспілкуватися” з нею. Проте наступного дня обставини склалися так, що через зайнятість інших ідея колективного “уїк-енду” відпала сама собою, і я вирішив податися один, і не в розважальну, а в “філософську” поїздку.

* * *

Два дні потому, коли сонце ще тільки надумало сходити, хоча вже розвиднілося, я, легенько здригаючись від вранішньої свіжості, рішуче крутив педалі, і велосипед весело мчався по росянистій заасфальтованій дорозі, яка пролягала по нашій широкій вулиці Новоселиці. Пам’ятаю, в добу нашого дитинства, зліва від дороги, росли могутні клени, з яких ми полюбляли “точити” сік, а поряд обладнали стадіон, на якому відбувалося багато цікавих ігор. Саме тут стрілою пронеслися перші роки мого життя.

Вулиця Новоселиця тяглася уздовж загадкового продовгуватого болота, а в давнину вона розташовувалася на лівому березі “попередника” болота – річки Очеретянки, яка впадала в іншу річку, Терн. На тому боці річки, а тепер уже болота, виднілася вулиця

Цегельня. В дитинстві ми, дітлахи, “форсуючи” це болото, влаштували на іншому його березі такі собі “баталії” з однолітками (це було щось на зразок дитячої “Зарніци”), а ось уже в старших класах ходили на вулицю Цегельню ... на вечорниці!

Село наше досить велике, воно утопає в зелені садів, лісочків і насаджень, омивається численними ставками й згаданим болотом із опарями. Колись тут жили козаки, потім ченці, до голоду населення досягало 10 тис. чоловік, потім майже третину викосив голодомор. Надалі багато земляків виїхали на південь, на Запоріжжя, й населення скоротилося ще на третину.

Я рухався, не поспішаючи, аби краще роздивитися оновлені оселі, садки, і намагався обережно об’їжджати індиків і табуни гусей, які здіймали лемент посеред вулиці. А колись тут, на вигоні, масово паслися ще й свині. Як усе нині змінилося! Немає ґрунтових доріг, постали інші будинки, а основне – більшість людей не знайомі мені. Пригадується, раніше у нас на вулиці “всі знали всіх”, тож коли відбувалися весілля з катанням молодят на конях, вони збирали юрби зацікавленої сусідської малечі. Тепер тут вештаються тільки поодинокі дітлахи з міста, привезені батьками в гості до бабусь, і ці діти демонструють елементарне незнання української мови...

Мені захотілося проїхати до цвинтаря, розташованого на пригорку, неподалік від Демидового (Яркового) ставка, в якому ми купалися й загорали в дитинстві, а поряд випасали гусей і корів. Ставок тоді відгороджувався дамбою від болота, що утворилося на місці річки Терн.

На цвинтарі я зупинився біля могил рідних. Тут поховані батько Павло Сергійович, мати Ольга Василівна і бабуся по матері Галина Дмитрівна. А от могила дідуся по батьку, Сергія Даниловича, облаштована вже на території нашого домашнього саду – так тоді чинилося і така була його воля. Могила дідуся по матері, Василя Олександровича, знаходиться в іншому селі. А де прилаштувалися могили більш ранніх предків, ми того вже не знаємо. Ба:

*“Что жизнь? Комедия страстей,
А наши радости – антракты в ней”¹²⁵.*

Постоявши в сумній задумі біля вічного спочинку батьків, я простежив поряд повалені хрести на деяких інших могилах. Рідні цих покійників давно полишили село і ніхто не пригадає, де знайшли

останній притулок їх предки. Мені ж хотілося розповісти батькам про свій життєвий шлях, порадитися, похвалитися успіхами, поскаржитися. Але вони вже не почують мене! А може й чують, проте нічого більше не скажуть. Ніколи, ні-коли!..

Розчулений, я залишив цвинтар і мимо руїн вітряка поїхав назад до початку Новоселиці, від якої направо відгалужувалася вулиця Заярівка – раніше вона тяглася неглибоким видолинком і взимку потопала в снігах. А поряд, на узгір'ї (в дитинстві навіть горбик здавався горою!), знаходилося правління одного з колгоспів, потім стояла бібліотека, де я взяв для читання першу в житті книжку – детектив “Погоня за чоботом”. Тепер уже не пам'ятаю навіть автора. Але згадується, що за цю спробу проникнути у світ літератури мені подарували іншу, цікавішу книжку. Сьогодні немає контори колгоспу, яка розташовувалася тут до бібліотеки – колгоспи об'єднали, центральну садибу перенесли в центр села. Потім колгосп просто “розбігся”. А замість бібліотеки залишився самотній напівзруйнований будиночок.

Я переїхав через міст, що відокремлював Великий ставок від нашого болота. Це, справді, все, що залишилося від колишньої річки Очеретянки, яка впадала у річку Терн, але через природні обставини перетворилася на болото. А раніше по ній плавали невеликі судна! В дитинстві ми слухали легенди про самодура Петра I, судно якого зі скринями золота потонуло в нашій річці. Усі мріяли знайти скарби, але не знали, як “розкопати” болото!

Що ж стосується Великого ставка, то влітку він був улюбленим місцем відпочинку босоногої малечі. Усі чорні як пісок, у якому попередньо “вигрівалися”, ми потім поринали в теплу воду і були безмірно щасливі. Тут ми ловили рибу, тут я катався на човні, так досконало виготовленому батьком. У ранньому дитинстві я здійснив по ставку першу велику мандрівку на кінець села – а це декілька кілометрів, які подолав, веслуючи на тому ж човні. Так починалося моє пізнання навколишнього світу. Сьогодні ставок, як і болото, місцями заріс очеретом, постарів кам'яний міст. А раніше тут була земляна дамба, через яку ставок “проривався” в болото.

Виїхавши на Цегелянська гору, де починалася вулиця Кулішівка, я пригадав маленький магазин, куди ми, діти, бігали за хлібом. Саме тоді в селі зникало натуральне господарство, люди переставали випікати домашній хліб і переходили на привізний. Але потрібно було ще записатися в чергу, бо всім хліба не вистачало. З

цієї гори кожної зими ми каталися на лижах і санчатах. Сьогодні вже немає гори, її розгорнули бульдозерами, а потім почали копати глину і тут утворився безглуздий кар'єр із дикими чагарями.

Нарешті я вибрався на велику автомагістраль, що проходила через село, а біля неї блукали одинокі вівці й кози. Справа у берег майже до Ковалівського ставка врізався “шпиль” – затока Великого ставу. Напроти неї простягалася низка інших ставків – Шинковий, Баранівський, Макарівський – колись це була притока Очеретянки. У спекотні літа ставки пересихали і зрештою зникли взагалі. Далі знаходився яр, який ми називали “Багном”, де взимку спускалися на лижах із крутої гори. Тут проходили мої сухопутні мандрівки по селу. В перші шкільні роки я навіть склав його мапу. А в старших класах мандрівки доповнилися фотографією; на жаль, простий фотоапарат не давав змоги робити якісні знімки. Давно колись цією дорогою я подався в світ – навчатися до Київського університету імені Тараса Шевченка. І з того часу тільки епізодично навідувався додому...

Ось так я повернув на вулицю Ковалівку, де залишилися руїни однієї з наших церков, зруйнованих комісарами. Поряд розташовувався ще один цвинтар, на якому був похований наш однокласник **Василь Макаренко** (+4.02.1999). Після школи й подальшого навчання юнак став військовим пілотом, любив свою справу, мав великі плани й перспективи на майбутнє, але потім так боляче і несподівано залишив своє колишнє шкільне братство – серце різко підвело. І поховали його на рідній землі. І так невтішним було горе його доньки...

За цвинтарем я звернув наліво й подався польовою дорогою вздовж лісосмуги, яка простягалася тут. Що ж, життя не запитувало, куди воно збирається повести нас. І ми піддавалися його плину. Колись тут, за селом, ми пасли корів, відбуваючи так звану вуличну “чергу”. У нас було цікаве дозвілля, були веселі пригоди. І згадалися слова давнього поета:

*“Было времечко когда-то!
Мы, беспечные ребята,
На лугах паслись тогда,
В те далекие года.
...Там звенел задорный смех,
Наше детство в пляске мчалось,
Луговым венком венчалось...”*

*Скрьлось времечко утех*¹²⁶.

Пам'ятаю романтичну подорож, здійснену звідси до сусіднього села Бурики. Тоді так сяло сонце, було так спекотно, що навіть квіти затамували подих! Чудові пахощі гречки п'янили серце, а гудіння джмелів запаморочувало голову. Аж ось полився дощ, довелося зі сміхом бігти до села і ховатися під стріхою першої хати, що трапилася. І все було як уві сні:

*“Да, ты не зря твердила мне,
Что жизнь моя течет во сне”*¹²⁷.

Куди ж усе це поділося? Чому не повторилась та мандрівка? З якого дива і минуле немов сховалося в тумані?

Он там, удалині, вже видно село **Бурики**. Свого часу ми грали з буриківцями в футбол, у їх селі мешкали нащадки відомих козацьких родів. Тепер вони розлетілися хто-куди, село занепало і потихеньку доживає свого віку. Місцевий ставок обмілів, по ньому не плавають колишні табуни гусей і уток. Майже не видно курей та голубів. І два наші однокласники з Буриків, **Володимир Козир** (+20.03.1999) і **Володимир Яроцький** (+15.05.2006), назавжди пішли від нас, драматично закінчивши свій життєвий шлях...

Повернувши наліво, неподалік Волового яру, де раніше тяглися численні хутори, я почав спускатися у бік болота, розташованого на місці ще однієї притоки Терну. Потім проїхав уздовж берега колишньої річки. Раніше тут був хутір **Хвастівці**, одні з мешканців якого померли, інші виїхали геть. Взагалі це цікаве місце: звідси в один бік витікала притока річки Терн, а в інший – річка Ромен. Потім струмки з'єднали місцину й постало потужне болото. На цьому болоті ми з батьком косили осоку на сіно і спостерігали за журавлями, які блукали поміж трави. Багато з них мали в селі гнізда, облаштовані на високих деревах чи стовпах. Надалі болото заросло й обміліло, тому зник багатий світ качок. Пропала навіть сіра чапля, занесена в Червону книгу. Тепер тут трапляються тільки поодинокі птахи. Перевелися й дикі кабани, які водилися в сусідніх чагарях і багаторічних заростях кукурудзи. Від хутора теж не залишилося й сліду. Як і від могил померлих.

Обережно ведучи по траві велосипед, я перебрався пішки через болото. Повернув у бік села Хустянка, відомого колись своїми

численними навколишніми хуторами. Їх так і називали – Хустянські хутори. Польовими дорогами проїхав мимо села **Вишневий Яр**, що раніше утопало у зелені вишень, груш і яблунь. Господи! Яке це було чудо природи! Кожен, хто бачив його, не міг намілюватися ним. А тепер та краса померкла...

Поблизу Хустянки, на березі невеликого ставка, я опинився на місці зниклого села **Маліїв**, яке навіть зняли з обліку. Навмання, згадуючи дорогу, дістався до урочища “Гусаків гай”. О, які тут росли потужні дуби! Але за безконтрольності влади варвари уже дорубують їх і гине перлина нашого лісостепу. Пригнічений, я дістався до села **Хустянка**, через яке дорога йшла у бік колишнього райцентру, до містечка **Сміле**, котре славилось високою горою, що з нею конкурувала гора в сусідньому з нашим селі **Вознесенка**. Подорож у дитинстві до тієї гори була дуже пам’ятною для мене.

Цим шляхом через **Успенку**, **Вознесенку**, **Хвастівці** й **Хустянку** в XVII ст. в Україну постійно вторгалися ненаситні орди московських загарбників, аби втихомирити наших непокірних гетьманів. Тут відбувалося багато драматичних подій, пов’язаних із нашою історією. Поряд проходив шлях 121-ї совецької стрілкової дивізії, яку називали “визволителем нашого села” і бойовий шлях якої за листами воїнів я відобразив у шкільні роки на мапі. Мапа довго висіла на стіні в шкільному коридорі, потім кудись пропала.

Я повернувся назад і подався далі через малі й більші села з хатинками, побіленими крейдою. Знову проїхав **Маліїв**, потім **Молодівку**, залишив справа хутір **Пасьовини**, чималеньке село **Біжівку**, що знаходилося на березі колишньої річки **Біж**, ще однієї притоки **Терну**. Вибрався на шлях **Батурин – Харків**. Раніше тут простягалася стара ґрунтова дорога. Пам’ятаю, ми з тьотєю **Параскою** **Сергіївною** ходили цією дорогою на сусідній хутір **Могильчин**, що теж нині припинив існування, у гості до її знайомих. Поблизу **Біжівки** раніше була криниця з дерев’яним “журавлем” і відром біля його “голови”, завдяки чому мандрівники могли втілити спрагу в жаркий день. Згодом нерозвинуті істоти задля розваги скрутили тому “журавлю” голову, потім доламали його зовсім. Криниця засипалася. А так хотілося попити води, коли сонце в зеніті, а тіні майже немає!..

Я поїхав мимо села **Болотівка**, розташованого на березі болота, тобто колишньої річки **Терн**. Яка там раніше була краса! Болото прорізали опарі, серед верболозів дзюркотіли джерельця, а місцями були облаштовані кладки, де жінки в кришталево чистій воді прали

білизну. Вода сяла й вабила своєю прозорістю. Хто переходив через болото, відчував себе ніби в казковому світі. На горі, за болотом, у одному садку біля шовковиці, батько на період теплого літа ставив пасіку, і гудіння бджіл розносилося над горобами й полями, де квітли гречка, свиріпа, липи. На цілий місяць він вибирався туди, часто і я залишався на пасіці. Куди все поділося? Як людина так по-варварськи порушила гармонію! Болото заростає, природа марніє, а село зникає.

А ось іще одні “залишки” річки Терн. Тут вона наповнювалася водою зі ставків, струмків і боліт. А ще раніше її витoki знаходилися майже на 20 верст вище. Я проїхав через **Нотаріусівку**, розташовану на правому березі Терну. Вірніше, сама річечка текла посеред болота, але її течію порушили торфорозробки. Тут видобували торф тоді, коли вугілля було мало. Поклади ж торфу, здавалося, були невичерпними. За ним ми їздили у **Верхню Сагарівку**, що на лівому березі Терну. І ось людина спустошила все! Торф “вирізали” і залишився пейзаж як на тихоокеанському острові Науру після посиленних розробок там фосфатів.

Через подобу дамби я перебрався на той бік загубленої серед боліт річечки і вздовж лісосмуг польовими дорогами поїхав поміж селами **Успенка** й **Вознесенка** (раніше вони називалися Велика й Мала Неплюївка). Свого часу через Успенку протікала річка Куриця, притока Терну, а через Вознесенку – сам Терн. Тепер там постали ставки: великий ставок в Успенці й не менший ставок – у Вознесенці. Коли раніше ми їздили розбитою дорогою у новий районний центр Буринь, я боявся, що з вузької дамби впадемо в один із цих ставків. А скільки було тих поїздок! Не помічалися літня пилюка, спека, бо подорож у райцентр сприймалася як свято.

Далі я подався через село Вознесенку, що на березі колишньої ріки Терн. На іншого боці височіла гора, яку потім розрівняли. Потім узялися за болото, через яке почали вести канал. Це порушило рівновагу води, вона осіла і казкове болото припинило існування. Колишні опарі затягнуло зеленню. Серед води залишилися тільки пеньки, оточені очеретом, поблизу них уже не плавають дикі птахи, а рибу по-хижацьки ловлять “чужаки”, шокуючи цим місцевих мешканців. Саме з цього села був наш однокласник, **Микола Кабанець** (+19.07.1982), про якого потім стало відомо, що він трагічно загинув...

На тому боці за мостом росли дерева, де іноді ми з батьком теж стояли з бджолами під хутором **Могильчиним**, названим на честь

розбійника Могилки. Якось один сторож пасіки так об’ївся меду, що, здається, кілька днів “лікувався” в болотяній воді. Хоча і я немало переїв того меду в дитинстві – мабуть тепер він усе життя стимулюватиме думку. Колись там, аж до самого Цегелянського ставка в Чернечій Слободі, тяглася тополино-березова лісосмуга по ярку “Березки”. Коли ж Могильчин занепав, люди як варвари вирубали дерева, на місці яких залишилися невеличкі чагарники.

Посеред болота був напівострівець із пагорбом – “Паляницею”, бо зовні він схожий на неї. Тепер якоюсь непривітною стала ця місцевість. Немає вже коней на пасовищі – їх майже звели, та й корів, можна сказати, немає, бо ті худі й нещасні худобини на “стані” – хіба то знамениті наші корови! А раніше на “острівці” вночі палало багаття, димом якого пастухи відганяли комарів, і при світлі вогнища оповідали цікаві бувальщини...

Я подався уздовж колишнього болота. На іншому боці виднілися наші поля і моє село. Влітку на канікулах ми працювали на цегляному заводі, перевозячи вагонетками цеглу. Тепер про завод нагадує тільки труба. А на березі болота, в ярках, ми пасли корів і гусей, днями жили в полі, де ставили солом’яні курені. Пам’ятаю чудові криниці, які ми копали й очищали у балках і ярках – останні так і називалися: “Перший ярк”, “Другий”... Тепер ці ярки поросли бур’янами, а від криниць не залишилося й сліду.

Тут я, усамітнюючись від однолітків, прагнув перечитати чи не всі книги, які були в п’яти сільських бібліотеках. Та хоча я ніби “поїдав” їх, хоча вони в своїй сукупності кликали мене у свій чудовий світ мрій, але усамітнення не могли бути тривалими. Бо навколо буяло динамічне життя!

У ті часи у нас нерідко траплялися “баталії” з хлопцями із сусіднього села Сорока. Болото було ареною “боїв”, такого собі виду розваги. Дві “армії” в прохолодній воді, що доходила ледве не до пояса, рухалися вбхід, назустріч одна одній. Сходилися посеред болота, і хто рішучіше й голосніше кричав, той перемагав. Тож одні відступали, а інші з тріумфом захоплювали їх берег. Звичайно ж, жертв не було. А вже дорослішими ми ходили в це ж село ... до дівчат. Ще раніше там мій батько зустрів мою матір...

Ось і це село **Сорока**, звідки була родом моя мама. Назва, кажуть, пішла від того, що в 1874 тут поселився перший чоловік – “як сорока на лозині”, яку нагадувало вигнуте дугою болото. Село починалося з хутора, потім воно бурхливо розрослося. З хлопцями

цієї частини Сороки – “Харбинá” – я “з’ясовував відносини”, а з іншої (“Захвátівки”) – дружив.

Яке це було гарне село! А яке пречудове болото знаходилося поряд! Полонили дух світлі прорізї, копанки з прохолодною водою, верболози, трави й квіти, і птахи – скрізь посеред цього раю! Захоплююча неповторна краса! Саме через це село, куди ми їздили у гості до маминих батьків, я закохався у вербу, з якою для мене й донині асоціюється Україна. Де б я не був, я шукав вербу, і коли не знаходив її, мене тягнуло в рідний край, щоб доторкнутися до неї. Тепер на спаплюженому болоті верболози здичавіли, духмяні квіти засохли, а м’яка як шовк трава зникла в бур’янах. Посеред заростів п’яні мисливці добивають випадкових качок, лунають “густі” московські матюки, грубий сміх та жалібні крики підстрелених птахів...

На сьогодні Сорока практично зникла – залишилося лише кілька хат. Пересохнув не доглянутий місцевий ставок у центрі колишнього села, запустили вулиці, розвалилися затишні оселі. І скрізь – чагарники, колючки, будяки, які заповнили навіть цвинтар. Серед них я надібав могилу однорічної дівчини, біля якої постояв у задумі, намагаючись усвідомити, задля чого життя покинуло її, не давши здійснити перші кроки по рідній землі. Потім зайшов на подвір’я дідуся Василя, з яким ми колись неодноразово вирушали у мандри аж на береги річки Волги. Тепер згадалися ті дні, згадалися паводки на станціях, де нам доводилося ночувати...

Нині старенька хатка дідуся похилилася до землі. Тепер тут мешкає якась чужа бабуся. З її дозволу я пройшов горóдом до болота. Свого часу там була копанка з прохолодною, чистою водою, а поруч плавали качки, які так любляли ряску. Освіжитися там у спеку було одне задоволення. Немає вже дивовижного болота, де ми шукали рогозу, немає й сліду копанки, немає моїх родичів, бо хтось із них виїхав, а старі померли. Я не зміг відшукати навіть слідів ряду будівель. Тільки й побачив на запустілому цвинтарі скромні могили мого дідуся Василя, прадідуся Миколи і прабабусі Наталії.

У ті далекі роки особливо казковою була околиця Сороки з боку Тернівки, де ми із задоволенням проводили вільний час. Там у видолинку, неподалік болота, стояла чудова криниця зі зрубом. Воду можна було черпати відрами, тільки схилившись над зрубом. Ніде більше я не пив такої смачної води, як із тієї криниці! І якось там

зустрілася та дівчина у вишитій сорочці, що з загадковою посмішкою дивилася на пурхаючих метеликів:

*“Когда мы узнали друг друга, в ту первую нашу весну,
Мы были подобны прозрачной воде облаков и вину”¹²⁸.*

Сьогодні край болота заріс чагарниками й амброзією; я не зміг навіть дістатися до місця колишньої криниці. Де вона? І де та дівчина, і де ті верби? І куди подівся той інший ставочок на краю болота, де ми купалися колись?

Засмучений, я проїхав у сусіднє сільце **Коренівку**, в якому хати були збудовані по колу. Туди з місцевими хлопцями ми ходили в кіно, потім на танці. Звучала музика в супроводі народних інструментів, лунали веселі пісні і, здавалося, ця казка триватиме вічно. Та не все так сталося! Від села, розташованого довкола висихаючого ставка, залишилися якихось п'ять хатинок, дорога заросла бур'янами, а наша юність подалася в далекі світи.

Далі нерівними польовими дорогами я дістався до колишнього **Сорочанського радгоспу**. Тут іще в голодомор працювали й рятувалися від смерті наші люди, вирощуючи буряки. Адже це були землі, які входили тоді до складу Курської області (межа між Україною й Росією проходила по болоту). А в Росії, на відміну від України, влада не вчиняла штучний голод! Згодом ми неодноразово спостерігали за життям у незвично великих будинках радгоспу, від яких тепер мало що залишилося.

Всі ці динамічні й досить безглузді метаморфози, а не просто зміни в житті попередніх поколінь, надзвичайно вражали, на душі ставало гірко й сумно. А було вже опівдні. Спекотно світило літнє сонце, хотілося попити води. Прагнучи заховатися в тінь, я поїхав уздовж лісосмуги, яка тяглася до болота, куди ми колись унадилися за шовковицею. Якими великими й смачними були ті ягоди! Бувало, кожен із нас по відру назбирував їх. А тепер дерева почорніли й перестали плодоносити.

Ось так я виїхав до села **Тернівки** на березі колишнього Терну. Вже давно немає тут витоків ріки, які ховалися посеред заростів терну. З цим селом у мене пов'язано багато спогадів. Ми ходили сюди на місцевий ставок ловити рибу, а тамтешні дівчата здавалися кращими, ніж удома. Тут мешкало декілька моїх однокласників –

нашу середню школу відвідували й учні з сусідніх сіл. Потім більшість їх виїхала хто куди...^a

Під самим селом, але вже на тому боці болота, в урочищах “Мокре” й “Сухе”, колись простягалися мальовничі ставки. Тепер їхні береги теж запустили. Недавно тут з’явився один горе-бізнесмен у погонах. Він якимось хитрощами взяв у оренду один ставок і “зарибив” його. А під осінь із поплічниками зруйнував дамбу, позбирав у мулі рибу і, мабуть, був гордий, що знищив перлину флори. Чудове місце відпочинку припинило існування. Яким же треба бути нелюдом, щоб так ненавидіти природу, на лоні якої ти мешкаєш?..

Я завжди любив їздити на велосипеді, оскільки такі поїздки давали змогу огледіти навколишню місцевість, простежити плин життя й поміркувати над його дивами. Ось і тепер, проїжджаючи селом Тернівкою, таким же розтягнутим, як моє рідне село, я бачив мощені дороги, а водночас помітив відсутність того ландшафту, що колись милував душу. Зник навіть стадіон. Ставок, довжиною кілька кілометрів, заріс лепехою і рогозою, зацвів, запліснявів і обмілів. Я не пізнавав вулиці, де так часто бував.

Продовженням Тернівки є села **Новостроївка** (частина Тернівки) й **Рокитне** (в останньому, мабуть, у давнину росли рокити); далі дорога виходила на автомагістраль Батурин – Харків. Поряд знаходилося велике селище **Дубов’язівка**, яке колись славилося дубами і в’язами. Свого часу тут був знаменитий і потужний цукровий завод, куди із сусідніх сіл звозили для переробки буряки. Були тут і галасливі базари, численні магазини, йшла жвава торгівля всілякою всячиною. Коли ж завод наші крадії-можновладці безрозсудно розпиляли на металолом, селище почало занепадати.

Перекусивши, я поїхав з Новостроївки ґрунтовими дорогами й стежками поміж лісосмугами у бік Лебедєвого. Так вибрався до села **Колядихи**, від якого залишилося кілька обвалених хат, а на його околиці розташувався старий, порослий ліском і чагарями цвинтар. Як уві сні пам’ятаю сцени зі свого світлого дитинства, пов’язані з сусідніми насадженнями, урочищами й озерцями! Сюди батько теж вивозив бджіл і уперше взяв мене за межі рідного села. Теплими літніми вечорами я лежав у курені на пахучому сні, спостерігав за

^a У Тернівці жив наш однокласник **Микола Коваленко** (+18.06.2016), який помер від інсульту вже після цієї поїздки...

мерехтінням зірок і мріяв про наступний день, коли працелюбні бджілки знову вирушать у подорож за смачним медом, а мати привезе з дому теплого молока. Ті, здавалося б, незабутні казкові дні навіки поринули, не у нірвану, ні – просто в небуття...

Село було знамените однойменною горою-могилою “Колядихою”. У 1708 тут відбувся бій шведів з московітами. Потім, кажуть, над загиблими насипали великий курган. Хоча мені здається, що то був скіфський чи слов’янський курган. Кілька десятків років тому приїхали горе-археологи, розрили могилу, нібито знайшли якісь цінності. Грабіжники називали себе “археологами”, але ніяких посвідчень не показали. Доки мій батько, який перебував неподалік на пасіці над озерцем, кинувся наводити інформацію, “археологів” і слід пропав разом зі скарбами... Єдине що – курган вони знівечили. Хоча ще й тепер на ньому ростуть такі духмяні квіти! Я лежав посеред волошок і дикого маку, дивився в небо і згадував далеких скіфів і слов’ян, похованих у наших степах. Вони освоювали наш край, творили тут нашу історію, але про цю її сторінку ми не маємо жодного свідчення...

Звідти я дістався до села **Лебедєвого**. У далекі роки воно було дуже гарним, тут на ставку масово зупинялися прекрасні білі птахи, що дали назву селу. Там я часто бував у гостях у однокласника **Володимира Василівського** (+1.11.2001). Звідти ми їздили на відпочинок у сусідні села. Там чудово відпочивали, мали багатьох друзів, читали “морські оповідання” Джека Лондона і мріяли відвідати далекі країни. Після школи ми поїхали на навчання в Київ, а далі доля розкидала нас по світах. Володимир зрештою попав на судно далекого плавання і побував на всіх океанах і численних морях. Коли ж обзавівся сім’єю, залишив море і оселився в Бородянці, під Києвом.

І от йому судилося опинитися серед перших ліквідаторів аварії на Чорнобильській АЕС. Той радіоактивний спалах підірвав здоров’я Володимира і через небагато років його не стало. Київська земля прийняла прах романтика. А в Лебедів більше не прилітали білі красені. Якийсь варвар зламав навіть дерев’яного “журавля”, що вважався місцевою екзотикою. Сьогодні, окрім брудних калюж, у селі майже не залишилося водоймищ. І ніхто тепер не пізнає Лебедєве, не відшукає колишніх принад у ньому...

Поряд знаходилося село **Червоне**. Раніше його покрученими вуличками їздив усілякий транспорт – від підвід до автобусів, і життя

було бурхливим. Потім нову дорогу провели поза селом і останнє виявилось ніби покинутим. Зажурене, воно осунулося, як стара діва.

Я поїхав через село **Вишневе**, яке здавна славилось вишневими садами, але тепер дерева стояли сухі й покручені. На лавочках біля дворів не видно було людей, не лунали пісні, які у ті далекі роки надихали кожного. І ось я стрімко понісся козацьким селом **Романчуки**. Раніше тут було кілька хуторів. Приїздив у це село і я, заходив у місцеву бібліотеку, де можна було відшукати цікаві книги. Яке воно було романтичне це село, що розкинулося вздовж низки ставків, поєднаних струмочком – “нащадком” колишньої річки Очеретянки. Колись тут мешкав наш однокласник **Іван Безлюдний** (+6.11.1986), який спізнав усі “блага” совєцької системи і пішов зі світу невдовзі після закінчення школи. Тепер у цьому селі сумно й непривітно...

Згадалося також обірване життя інших однокласників – **Миколи Зікраня** (+11.11.2003), **Михайла Мозгового** (+21.02.2004), **Ніни Олюхи** (+17.06.2007), які були родом уже з нашого села Чернечої Слободи. Сумна доля через тяжкі хвороби й випадковості не дозволила реалізуватися їхнім мріям, надіям й сподіванням, як і планам нашого класного керівника **Петра Петровича Барабаша**... (+6.02.1990). І відчуття гіркої й невідвортної втрати давило важким тягарем на серце^b.

“Сердце – дорога, розбитая сотней колес”¹²⁹.

Я їхав селом уздовж численних ставків. Так проминув колишній хутір **Громеківку**. Десь там справа тягнулося село **Харченки**, а зліва – глибокий Калуженський ставок, залишок колишньої притоки річки Очеретянки.

Ось і моя Чернеча Слобода, навколо якої я об’їхав по сусідніх селах і хуторах. Вечоріло, велосипед невпинно котився шляхом уздовж Некрасівського ставка, що біля однойменної вулиці. Потім я

^b Уже після цієї мандрівки від нас пішли наші однокласники **Ольга Карпенко** (+14.03.2009), **Володимир Спаський** (+3.02.2011), **Володимир Коніченко** (+14.06.2011). А ще ж слід згадати тих однокласників, які навчалися з нами лише протягом 8-ми класів, і яких теж уже немає на цьому світі – **Миколу Бойка** (+1994), **Надію Гусак** (+1997), **Михайла Павлівського** (+2007), **Володимира Мелашенка** (+2015), **Петра Бешенка** (+2016), **Сергія Барабаша**... (+2017), **Сергія Бараненка** (+2017)... Земля їм пухом! Хай інша реальність утішить їх після важких випробувань у земній юдолі...

виїхав на вулицю Ковалівку. Зараз Ковалівський ставок пересихає, кажуть, забилася відома криниця, від якої він наповнювався водою, і нікому почистити її.

Поряд – напіврозвалена автобусна зупинка та справжні руїни, що залишилися від колишнього кафе. Звідси ми, вихідці з народу, їхали на Конотоп, далі на Київ, наполегливо шукаючи щастя в житті, яке іншим діставалося просто так, без жодних зусиль... Справді:

*“Как ты изменчив, мир, – ты суетой зачат!
Всегда и соблазнить и обмануть ты рад.
...Зачем премудрость ты нагой и нищей создал,
Но золотом одел и глупость, и разврат?”¹³⁰.*

Чому ж так гірко на серці? Чи не тому, що в один із таких вечорів я пішов у широкий світ, кинувши гармонійне молодецьке життя на маленькій Батьківщині заради великої ідеї? Але, відірвавшись від свого коріння, я подався на пошуки свого раю, який так уперто тікав від мене... В якусь мить минуле здавалося втраченим, а майбутнє – віртуальним. Бо колишній світ зник, його немає, він уже не повернеться. А в своєму новому світі ти то відчуваєш себе чужим, то твоя рожева мрія виявляється недоступною... То ж:

*“Лишь к одной-единой
Я душой тянулся,
Да и ту покинул
И не оглянулся...”¹³¹.*

Нарешті під вечір я доїхав до нашого Великого ставу – до своєї колиски дитинства. Давно колись моя мама прасувала тут у холодній зимовій воді білизну і та ставала дивовижно чистою. Тут бабуся влітку вимочувала у воді коноплі, а потім розстилала на березі випрядене удома полотно, щоб сонце “відбілювало” його. Тут наші люди традиційно брали воду для спорудження “литих” будівель. Тут я зустрічав свої вранішні світанки, спостерігав за туманом, який розстилався над сонною водою і мріяв написати нарис про рідну природу. Тут разом із батько ми ловили рибу з човна, закидаючи вздовж заростів сітку чи ставляючи біля очерету ятері. А на березі нас зустрічав собака Жулько, наймовірно розумне створіння...

Постарілі верби досі ще росли на березі ставка, але від них уже “не віяло” загадковим “потягом”. Мабуть, непередбачуване життя втомило й їх. Я сів на пагорбі неподалік ставка. Скоро буде північ, але все ще тепло. Не позбувшись вражень від побаченого сьогодні, я відчував легкий сум. А це ж остання ніч перед Івана Купала! І стан бунтівливої душі, здавалося, найкраще відобразив славетний англійський письменник Р. Кіплінг:

*“Я думав – пізня втіха
Пишніше розквіта,
І задля тої втіхи
Промарнував літа”¹³².*

Колись, у юні роки, нам хотілося досягти незвіданої мети, але не зупинятись на досягнутому і йти далі. Щоб ніхто не сказав:

“Був тим він, ким став, а не тим, ким би міг”¹³³.

А тепер важко й думки зібрати до купи. Вони блукають по всіх “департаментах” голови, де їм заманеться.

Тим часом почувся провокуючий сміх, приглушені вигуки, що долинали й сюди – це молодь поверталася з клубу вулицею Заярівкою, що тягнулася неподалік. Все, як і колись. Але чого ж немає? Пісень! Вірніше, пісні чути, але це не “наші” пісні. І враження від них не те, яке пережив колись. Цю мить неповторно озвучила наша співачка Віка Врадій:

*“Моя Україна з горя почорніла,
Тяжко заробляє, але ще співає
Рок-н-ролл!..”¹³⁴.*

Віка Врадій, “Сестричка Віка” справді була символом бунтівливого духу наприкінці 80-х. Смілива та епатажна, вона зі сцени, у своїх піснях, повідомляла про такі речі, про які, зазвичай, мовчали навіть у приватних розмовах. Саме завдяки їй і таким як вона тодішній рок став музикою свободи. Та невдовзі здорові тенденції в музичній культурі у нас виродилися в деформовану контркультуру, яка, у цивілізованому світі постаючи своєю формою “ненасильницького протесту проти утилітаризму,

прагматизму, соціального конформізму”¹³⁵, натомість у середовищі нашої асоціальної молоді набула занадто вже спотвореного вигляду.

Мабуть саме під впливом таких нездорових тенденцій у духовному житті й Віка кинула все в Україні та й загубилася десь на теренах Америки. Згодом у 2004 вона приїздила на Батьківщину, але потім знову подалася в Штати. І стільки по світах “розкидано” наших людей! А Україна занепадає і заростає бур’янами....

Отже, сьогодні я подолав понад 100 кілометрів, проїхав чи об’їхав до 30 селищ, сіл і хуторів у Буринському й Конотопському районах. Звичайно, відчувалася певна втома – і день був спекотний, і дорога як для велосипедиста виявилася далекою. Тож я приліг біля берега ставу, де поряд у відблисках небесного сяйва блищали квітучі соняшники, і в німій задумі дивився то на воду, то на зорі, що відбивалися у водоймищі. Думки неслися хороводом, і ось пригадалися оповіді про русалок. Колись нас лякали ними, вони дивували, навіювали мрії, що межували між страхом і сподіванням. І посміхнувся собі: а моя русалка так і не вийшла до мене з води, хоч ми в дитинстві марили цими дивами, хотіли хоч оком накинути на них!

Місяць грався з водою, а поряд в очереті плескалися невсипучі качки. Я ніби в тумані дивився на темні хвилі в ставку, у мерехтінні яких, здавалося, відбилася вся глибина безмежної Галактики. І ось... Вона таки з’явилася! Русалка! Ніжна й прекрасна, серйозна і трохи засмучена, юна дівка у білій завітчаній сорочці повільно виходила з води і звабливо наближалася до мене. Таємнича незнайомка, здавалося, шепотіла солодкі слова:

“Невдовзі ти забудеш про все, і все, в свою чергу, забуде про тебе...”¹³⁶.

Минулі відчуття воскресли, вони знову повернулися до мене і покликали у світ рожевих спогадів! Я простягнув руку до загадкової красуні, намагаючись піднятися. Проте якийсь тягар ніби прив’язував мене до землі і не відпускав у минуле. А тим часом до моїх грудей наближалися холодні і водночас тендітні долоні нічної гості, яка, здавалося, не приховувала бажання заколисати мене у своїй дрімотній ніжності вічного забуття. Її зелені очі пронизували наскрізь, із її розпущеного волосся стікала вода...

І раптом почувся голосний собачий гавкіт. Я відкрив очі і побачив знайомого пса Жучка, здається, онука нашого улюбленого

собаки Жулька. Він, мабуть, єдиний пам'ятав мене вже не один рік. І дбав про порядок у рідній садибі, хоча тепер там мешкають інші люди. Огляdivшись довкола, я ніде не побачив русалки. Щоправда, здалося, ніби якась миттєва тінь як привид колихнулася над водою, та й розтанула в очереті. При невиразному сяйві холодного й загадкового місячного світла – а може це привиділося? – на траві блищали мокрі сліди. Хоча й тепер не можу сказати, бачив їх насправді чи марив ними?...

Що ж, “несподіване чудо” різко змахнуло крилом і понеслося геть. “Непередбачуване” не відбулося. Власне, це й на щастя, але все рівно сумно... Місяць і далі самотньо сяяв посеред ватаг замріяних зірок, зачаровуючи своєю сонною красою, недоступною нам:

*“Пусть влюбленными лучами
Месяц тянется к земле,
Не бродит уж нам ночами
В серебристой лунной мгле”¹³⁷.*

Понад берегом ставка зрештою стало прохолодно. Я підвівся, підняв велосипед і повів його в руках стежкою у бік вулиці. Так, сьогодні усе стало чужим для того, хто не мав змоги постійно бути з ним. Як швидко настала така зміна! Як несподівано догоріло наше літо, не давши сповна насититися його втіхами! Колись, перебуваючи далеко звідси, у чужих землях, я написав вірш “Летняя сказка”, що починався й закінчувався такими словами:

*“О, как хотелось бы сначала
Пройти по жизненной дороге,
Вернуть те дни, когда встречала
Она у старого причала
Тебя с волнением, в тревоге”¹³⁸.*

Тепер ця, здавалося б, незабутня казка розтанула як туман на сонці! О, плинна Вічність, яка ти мінлива, непостійна, які миттєві вияви твоїх феноменів! Ти обіцяєш людині солодкі принади, а потім, як вередлива дівчина, передумуєш і ховаєшся в імлі. Ми все життя шукаємо потаємних шляхів, які ведуть до тебе, але ти завжди залишаєшся недосяжною. Ти і майбутнє не відкриваєш нам, і минуле не бажаєш повернути. У кожного з нас колись пробуджується

бажання знову відпочити на лоні дитинства, але через примхливу долю нам це “не загрожує” довіку...

А декого, Вічносте, ти забираєш від нас передчасно, як ніби сама не можеш обійтися без них. Багато з покликаних тобою залишили на цьому світі своїх маленьких дітей і молодих жінок, а то й батьків, які виплачуть свої зморені очі, бідкаючись над тим, що ти завдала їм найстрашнішого удару, дозволивши стареньким пережити своїх найдорожчих дітей...

Збурювана нічним вітерцем, який ставав усе настирнішим, ставкова вода розмірено плескалася об каміння, що лежало побіля мосту:

*“Бей, бей, бей
В неподвижные камни вода!
Благодатная радость потерянных дней
Не вернется ко мне никогда”¹³⁹.*

Поряд зі мною, дрібно перебираючи лапками, безтурботно біг Жучок. Аж раптом хтось нявкнув поруч – та це ж кіт Мурчик! У нас так звучать усіх котів, як і всіх кабанчиків – “Вася”, а свинок – “Галя”. А цей кіт уже не один рік полює на мишей у чужій тепер для нього садибі, змагаючись із собакою у відданості своїй малій вітчизні. Я погладив Мурчика й Жучка по їх ніжних спинках і ми побрели далі. Стежка виляса у видолинку. А якщо є така стежка, кудись вона таки має вивести! І якщо ми коли-небудь, після нових “інкарнацій”, ще раз повернемося сюди, віриться, ми знову пройдемо тут!..

* * *

Іноді незначні, але чудові миттєвості буття на тлі маси неприємностей все ж дають змогу усвідомити, що окремі життєві негаразди не повинні навіювати думку, ніби погано ВСЕ! Світ мінливий, і немає нічого в ньому сталого. Розмірковуючи над таємничою сутністю світобудови, над складними проблемами управління нею й “космічним Законом відплати кожному по його справах у наступних переродженнях душі” як над вічним, справедливим, природним і прекрасним світовим порядком, мусимо згадати Плотіна (203–270), великого й знаменитого філософа Пізньої Античності, який зазначав (Еп. 3, 2.3): ***“Немає сенсу дорікати нашому світові за те, що він не є найкрасивішим і найкращим із усіх світів, не слід також звинувачувати в цьому і Причину, що***

породила його, оскільки цей світ не є результатом якогось попереднього планування і розрахунку, але – наслідок необхідності реалізації творчих потенцій Вищих сутностей. Оскільки ж у цілому він – прекрасний, то не варто ляпати ціле через недосконалість окремих його частин”¹⁴⁰.

І справедливо, акцентуючи увагу на розумному влаштуванні світоустрою, давній мислитель наголошував, що хоча “все прагне до Блага, досягає ж його кожне у міру своїх сил”. Отже, треба діяти! Завтра у цьому, здавалося б, малодосконалому і не завжди гармонійному світі знову буде сяяти сонце, проте комусь воно видаватиметься спекотним і нестерпним світилом, яке немилосердно випалює все довкола, а іншому – благодатним і принадним носієм життя й насолоди. Тому, як один із необхідних елементів світоустрою, спопеляюче Сонце заслуговує на гімн, а не на докір.

...Час рухається в одному напрямку, минуле назавжди поринає в небуття, залишаючись для нас лише як напучування на майбутнє. Те, що пройшло, дає тим, хто розлучився з ним, важливий життєвий урок, вручає путівку в подальше життя, у якому сьогодні ми знову відкриті для нового кохання, для жаданого щастя і незвіданих сподівань.

Рідна земля готова завжди привітати нас, якщо ми належним чином віддячуємо їй. Вона віками освоювалася нашими предками, які щедро зросили її своїм потом і кров’ю, вклали в неї свою незбориму силу, потужні творчі здібності, саму душу – і до такої міри, що наша матінка-Земля генетично зрослася з українським народом. І кожен із нас має любити цю Землю, плекати її природу, захищати немічних братів менших – жучка і пташку, жабку і черв’ячка, зайчика й собачку. Бо це наш спільний дім. Можливо й сама наша Земля, як побутує думка, є живою істотою¹⁴¹! І на неадекватну поведінку тих, кого вона пригріла на своєму тілі, але хто зневажає братів своїх менших, наша Земля може відреагувати рішуче, аби припинити свавільне поширення зла.

Отож, як невід’ємна частинка загадково облаштованого Космосу, що споглядає Землю мірадами сяючих зірок, ми невпинно йдемо далі по життю, назустріч новому оберту своєї таємничої й незвіданої долі, аж доки Провидінню не спаде на думку перервати нашу стрімку ходу...

*Якось раніше,
с. Чернеча Слобода*

ДОДАТКИ. 308 УКРАЇНСЬКИХ ЛИЦАРІВ, ЯКІ ВІДДАЛИ ЖИТТЯ ЗА РІДНУ ЗЕМЛЮ

*“А льон цвіте синьо-синьо,
А мати жде додому сина...”¹⁴²
(Василь Юхимівич)*

1. Уквітчані славою¹⁴³

IV ст.

1. **Бож** (?–375) – князь давньослов'янського племені антів. Під час війни з *остготами* був полонений ворогами і розіп'ятий разом із синами й 70 старійшинами.

VI ст.

2. **Мезамір** – вождь антів (?–558). Воював з *аварами*, якими підступно був убитий, коли прибув до них на переговори як посол.
3. **Ардагаст** – князь антів (583/584 – 593/594). Воював з *візантійцями*. Загинув у бою з ними під час походу на Балкани.
4. **Пірогаст** – вождь антів (?–595). Вів жорстоку боротьбу з візантійськими військами на Дунаї. Вторгся зі своїми загонами на Балкани, але загинув у бою з візантійцями.

VII ст.

5. **Хотімір** – вождь племені склавінів, яке прийшло в Македонію (610–616). Облягав Фессалоніки. Полонений і страчений візантійцями.
6. **Кувер** – вождь прикарпатських слов'ян (I пол. VII ст.). Воював із аварами. Захопив Фессалоніки. Загинув у боротьбі з візантійцями.
7. **Пребад** – вождь склавінів на Балканах (670–674). Двічі намагався взяти Фессалоніки. Полонений і страчений візантійцями.

IX ст.

8. **Аскольд** (+882) – князь київський. Воював із болгарами, греками. Убитий *варягами* на чолі з Олегом.
9. **Дір** (+882) – князь київський. Воював із болгарами, греками. Убитий *варягами* на чолі з Олегом.

X ст.

10. **Святослав Ігоревич** (942 – 03.972) (від Рюрика 3-є коліно, надалі – “кол.”) – Великий князь київський (з 957/964). Через Сумщину ходив на древлян, в'ятичів, волзьких булгар, буртасів, хозарів, ясів (осетинів), касогів (черкесів), болгар, яких переміг. Зайняв Тмутаракань, воював із візантійцями. Загинув на Дніпровських порогах під час нападу *печенігів*.

XI ст.

11. **Ростислав** (хр. – **Михайло**) **Володимирович** (кол. 7) – князь тмутараканський (1064–1065, 1065–1066). Підкорив касогів та інші народи. Отруєний *херсонесцями* (3.02.1067).
12. **Роман** (хр. – **Борис**) **Святославич Красний** (кол. 7) – князь тмутараканський (1077–1079). З роду чернігівських князів. Загинув під час нападу *половців* (1/2.08.1079).
13. **Ростислав Всеволодович** (1070–26.05.1093) (кол. 7) – князь переяславський (з 1078). З роду Рюриковичів. Потонув під Треполем у р. Стугні під час битви з половцями.

XII ст.

14. **Ізяслав III Давидович** – князь стародубський (1146–1147), чернігівський і Великий князь київський (1155, 1157–1158, 1161). Загинув у битві з *торками* під Білгородом (6.03.1161).

XIII ст.

15. **Роман** (хр. – **Борис**) **Мстиславич Великий** (1152 – 19.06.1205) (кол. 11) – князь новгородський (1168–1170), володимиро-волинський (1170–1187, з 1188), галицький (1188, з 1199), володимиро-волинський (1188–1205, одночасно в 1194–1194 – і князь богуславський), галицький (1199–1205), володимиро-волинський (2), торчеський (2), корсунський, богуславський, трепольський і канівський, галицько-волинський. Об'єднав більшість українських земель. Заволодів Києвом. Великий князь київський (1204–1205). З роду володимиро-волинських князів. Талановитий державник і полководець. Переміг половців, угрів, литовців, втручався в німецькі справи. Під Завихвостом, під час походу в Польщу, потрапив у *польську* засідку і загинув.

16. **Святослав** (хр. – **Андрій**) **Ігорович** (кол. 10) – князь новгород-сіверський (1207–1208), перемишльський (1209–1210). Син Ігоря Святославича. Повішений *уграми* в Галичі (1210).
17. **Мстислав III** (хр. – **Борис**) **Романович Старий** (+2.06.1223) (кол. 11) – князь псковський (1179–1195), друцький, смоленський (1197–1214), останній князь білгородський (1206–1207), смоленський (2), Великий князь київський (15 – 17.07.1212, кін. 07.1212–1223). З роду смоленських князів. Полонений під час битви з ординцями на р. Калці. *Татари* покладали на тіла захоплених русів дошки й сіли на них бенкетувати. В результаті князь був роздавлений разом з іншими полоненими.
18. **Олександр Глібович** (+1.06.1223) (кол. 11) – князь дубровицький (з 1190). З роду турівських і пінських князів. Попав у полон під час битви на Калці. Роздавлений дошками, на яких усілися бенкетувати переможці (31.05.1223).
19. **Мстислав Святославич** (+31.05.1223) (кол. 10) – перший князь козельський (1198/1201 – 1216/1219), князь чернігівський (1216/1219 – 1223). З роду чернігівських князів Один із головнокомандувачів у битві на Калці. Загинув під час відступу до Дніпра.
20. **Василько** (хр. – **Дмитро**) **Мстиславич** (+31.05.1223) (кол. 11) – князь козельський (з 1216). **Син Мстислава**. Учасник битви на Калці. Загинув під час відступу до Дніпра. З 18 князів додому повернулися 9 (12 загинули).
21. **Ізяслав Володимирович** (1186 – 31.05.1223) (кол. 11) – князь путивльський (1210–1223). Загинув у битві з татарами на Калці.
22. **Святослав Ярославич** (+31.05.1223) – князь канівський. Загинув у битві з татарами на Калці.
23. **Ізяслав Інгваревич** (31.05.1223) – князь дорогобузький (з 1220). Загинув у битві з татарами на Калці.
24. **Святослав Інгваревич** (31.05.1223) – князь шумський. Загинув у битві з татарами на Калці.
25. **Андрій Іванович** (+1.06.1223) – князь турово-пінський (з 1195). Полонений у битві на Калці, роздавлений татарами.
26. **Ярослав Юрьевич** (+31.05.1223) – князь неговорський. Загинув у битві з татарами на Калці.
27. **Ізяслав Інгваревич** (+31.05.1223) – перший князь несвізький. Загинув у битві з татарами на Калці.
28. **Святослав Ярославич** (+31.05.1223) – князь яновицький. Загинув у битві з татарами на Калці.
29. **Василь(ко) Іванович** (1226 – весна 1238) (кол. 13) – малолітній князь козельський (1238). З роду чернігівських князів. Потонув у крові загиблих при взятті татарами Козельська.
30. **Мстислав Святославич** (+1241) (кол. 11) – князь рильський (до 1241). Убитий татарами.
31. **Михайло Всеволодович** (+20.09.1246) (кол. 11) – князь переяславський, новгородський, галицький, чернігівський, Великий князь київський (серед. 03.1238 – осінь 1239, 04.1241 – весна 1243). Убитий татарами в Орді. Святий.

32. **Андрій Мстиславич** (+1246) (кол. 12) – князь рильський і чернігівський (1246). Убитий татарами в Орді.
33. **Василь Дмитрович** (+1278) (кол. 12) – князь курський (до 1278). Загинув під час нападу татар на Русь.
34. **Святослав Андрійович** (+1285) (кол. 12) – князь липецький (сумський) (1284–1285). З роду трубчевських князів. Загинув під час нападу татар на Русь.
35. **Олег Мстиславич** (+1285) (кол. 12) – князь воргольський (Сумщина) і рильський (1284–1285). Загинув під час нападу татар.
36. ...**Олегович** (+1285) (кол. 13) – невідомий по імені княжич воргольський (на Сумщині) і рильський (до 1285). Син Олега. Загинув під час нападу татар на південну Русь.
37. ...**Олегович** (+1285) (кол. 13) – невідомий по імені княжич воргольський (на Сумщині) і рильський (до 1285). Син Олега. Загинув під час нападу татар на південну Русь.
38. **Роман Михайлович Старий** (+після 1288) (кол. 12) – князь брянський (1246–1288) і чернігівський (1263–1288). Воював із литовцями. Убитий татарами в Орді.
39. **Іван Іванович** (+кін. XIII ст.) – князь путивльський (Сумщина) (до 1300). Син Івана Романовича. Убитий татарами. Мученик.

XIV ст.

40. **Святослав Мстиславич** (+1310) (кол. 13) – князь карачевський (до 1310). Загинув під час нападу татар.
41. **Лев Юрійович** (+1324) (кол. 15) – князь луцький і король галицький (1308–1324). Разом із братом Андрієм загинув у битві з *литовцями*.
42. **Андрій Юрійович** (+1324) (кол. 15) – князь володимир-волинський і король галицький (1308–1324). Разом із братом і співправителем Левом загинув у битві з литовцями.
43. **Олександр Семенович** (+1326) (кол. 13) – князь новосільський (кін. XIII – поч. XIV ст.). З роду глухівських і новосільських князів. Убитий татарами в Орді.
44. **Іван Борисович** (+12.08.1399) – князь київський (з 1397). Загинув у битві з татарами на Ворсклі поблизу Більська (межа Сумщини й Полтавщини).
45. **Дмитрій Михайлович Боброк-Волинський** (+12.08.1399) – безудільний князь. Учасник Куликовської битви (1380). Загинув у битві з татарами на Ворсклі поблизу Більська (межа Сумщини й Полтавщини).
46. **Дмитро Данилович** (+12.08.1399) (кол. 16) – князь острозький. Син засновника роду Данила Васильковича (+1376), князя на Турові, Холмі, Острогу. Загинув у битві з татарами на Ворсклі поблизу Більська.
47. **Михайло Данилович** (+12.08.1399) (кол. 16) – князь острозький. Син засновника роду Данила Васильковича. Загинув у битві з татарами на Ворсклі поблизу Більська (межа Сумщини й Полтавщини).

XV ст.

48. **Михайло Семенович Болобан** (30.08.1435) – князь кременецький (1430–1432) і київський (з 1433). Загинув у битві з литовцями під містечком Вількомир.
49. **Муха** (+1492) – вождь селянського повстання на Покутті, Галичині й Поділлі (1490–1492). Полонений шляхтою, помер у в'язниці Кракова.

XVI ст.

50. **Глинський Богдан** (+1509/1512) – князь, намісник черкаський (1488–1495) і путивльський (1495–1497). Організатор козацтва. У 1500 у битві під Ведрошею попав у *московський* полон, де й помер.
51. **Сангушко Роман Андрійович** (+1517) (кол. 18) – племінник (по сестрі) Костянтина Острозького. Загинув у битві з татарами.
52. **Василь Іванович** (+2.08.1519) – князь корецький. Загинув у битві з татарами під Сокалем.
53. **Лев Іванович** (+2.08.1519) – князь корецький. Загинув у битві з татарами під Сокалем.
54. **Олександр Іванович** (+2.08.1519) – князь корецький. Загинув у битві з татарами під Сокалем.
55. **Вишневецький Дмитро Іванович (Байда)** (бл. 1517–1563) – староста черкаський і канівський (з 1551). Заснував Запорозьку Січ. Гетьман (1550–1557). Воював з татарами. Страчений *турками*.
56. **Покотило Хома** (+1574) – козацький кошовий отаман. Ходив у Молдавію. Загинув у битві з турецьким флотом.
57. **Свирговський Іван** (+1575) – низовий гетьман запорозький (1573–1574). В союзі з молдаванами успішно воював проти татар, волохів, турків, угорців. Через зраду полонений і страчений *турками*.
58. **Ружинський Богдан** (+1576) – князь, гетьман низовий (1575–1576). Успішно воював з татарами й турками. Загинув під час штурму османської фортеці Аслам-Кермен.
59. **Підкова Іван** (1530–16.06.1578) – козацький кошовий отаман. У 1577 захопив Ясси і став молдавським господарем. У 1578 заманений до Варшава і заарештований. У Львові поляки відрубали йому голову.
60. **Скалозуб Дем'ян** (+1580) – низовий гетьман (1579–1580). Воював проти османів, татар і поляків. Полонений турками, замучений голодом у Стамбулі.
61. **Зборовський Самійло** (+25.06.1584) – 14-й гетьман Війська Запорозького. Боровся з турками й москалями. Страчений поляками.
62. **Голубок Гаврило** (+25.01.1588) – кошовий. Воював з москалями в Лівонії. Загинув під час походу в *Волощину*.
63. **Кулага Захар** (+1589) – гетьман (1585, 1589). Загинув у бою з татарами під час захоплення міста Козлова (Євпаторія) в Криму.
64. **Косинський Криштоф** (1545–1595) – гетьман. Керівник антипольського повстання (1591–1593). Здійснив два походи з Січі на волость. Загинув у битві з поляками під Черкасами.

65. **Наливайко Северин** (+11.04.1597) – гетьман. Воював із татарами й молдаванами, брав Ізмаїл. Керівник антипольського повстання (1594–1596). Полонений під Лубнами, жорстоко страчений у Варшаві.
66. **Шаула Матвій** (+12.01.1597) – гетьман. Один із керівників антипольського повстання (1594–1596). Полонений під Лубнами, жорстоко страчений у Варшаві.
67. **Скалозуб Семен** (+1600) – гетьман (1599). Загинув у бою з турками.

XVII ст.

68. **Кішка Самійло** (1530–1602) – гетьман (1564–1573, з 1599). Ходив у походи на турків і татар. Полонений турками у 1573. 25 років був на галері. Утік. Загинув у бою під Фелліном під час походу в *Лівонію*.
69. **Крутневич Гаврило** (+1603) – гетьман (1602–1603). Ходив на Молдавію, Валахію, Лівонію. Загинув під час походу в Московію.
70. **Тискиневич Григорій** (+1610) – гетьман. Воював з татарами. Загинув у битві з ними під Бурштином на Івано-Франківщині.
71. **Сагайдачний Петро** (1570–1622) – гетьман (1614–1622). Ходив на Валахію, Лівонію, Порту, Крим, а через Путивль – на Москву (1618). Помер від рани, отриманої в Хотинській битві (1621) з турками.
72. **Голуб Оліфер** (1550–1628) – гетьман (1622–1623). Ходив проти татар і турків. Загинув під час походу в Крим.
73. **Дорошенко Михайло** (+1628) – козацький полковник (з 1618), реєстровий козацький гетьман (1622–1628, з перервами). Боровся з московітами, татарами й поляками. Створив 6 козацьких полків. В авангарді Сагайдачного ходив через Путивль на Москву (1618). Загинув у бою з осmano-буджацьким військом на р. Альмі в Криму.
74. **Чорний Григорій** (+1630) – старший Війська Запорозького (1528–1630). Воював із татарами. Учасник повстання Тараса Федоровича. Полонений поляками і страчений: йому відрубали руки, потім голову.
75. **Каневець Гиря** (+3/17.06.1633) – кошовий отаман. Учасник Смоленської війни. Воював із московітами на Путивльщині й Сіверщині. Загинув у бою біля с. Івантіж.
76. **Сулима Іван Михайлович** (+12.12.1635) – козак, воював проти татар і турків. Гетьман війська Запорозького (1628, 1635). Зруйнував Кодак. Полонений поляками, йому відрубали голову, а тіло четвертували.
77. **Кизим Богдан** (+1638) – полковник білоцерківський (1620). Ватажок повстання в 1637. Полонений після бою під Кумейками і посаджений поляками на палю в Київському замку.
78. **Кизименко** (+1638) – син Кизима. Після полонення батька очолив повстання на Лівобережжі (1637). Полонений на Лубенщині і посаджений поляками на палю в Київському замку.
79. **Томиленко Василь** (+1638) – гетьман України (1636–1637). Учасник повстання Павлюка. Полонений під Боровицею, страчений у Варшаві.

80. **Бут (Павлюк) Павло Міхнович** (+1638) – гетьман війська Запорозького (1637–1638). Керівник атипольського повстання. Полонений під Боровицею, страчений у Варшаві: йому відрубали голову, потім настромили її на кіл.
81. **Скидан Карпо Павлович** (+1638) – полковник нереєстрових козаків (1638). Учасник повстань Павлюка, Остринина й Гуні. Полонений під Жовнином і страчений поляками.
82. **Ганжа Іван** (+09.1648) – учасник походів на Чорне море. Сподвижник Б. Хмельницького. Полковник уманський (1648). Боровся з Я. Вишневецьким. Підступно вбитий поляками у битві від Пилявцями.
83. **Голота Ілля** (+06.1649) – сподвижник Б. Хмельницького. Канівський полковник (з 1648), наказний гетьман (1649). З авангардом українського війська наступав на Білорусь, де в битві під Загяллям був поранений і попав у полон. Поляки посадили його на палю.
84. **Кричевський Михайло-Станіслав** (+3.08.1649) – сподвижник Б. Хмельницького. Полковник чигиринський (1643–1648) і київський (1648–1649), наказний гетьман українського козацтва. З 30-тисячним військом стримував наступ литовців у Білорусі. Поранений і полонений у битві під Лоевом (31.07.1649), помер від ран.
85. **Мрзовицький-Морозенко Станіслав (Нестор) Павлович** (+між 30.06 – 12.08.1649) – сподвижник Б. Хмельницького. Навчався в Болонському й Падуанському університетах. Реєстровий полковник (з 1638), полковник корсунський (з 1645). Загинув під час облоги поляків у Збаражі.
86. **Нечай Данило** (1612 – 10.02.1651) – сподвижник Б. Хмельницького. Полковник брацлавський (1648–1651). Загинув у бою з поляками у Красному біля Вінниці.
87. **Небаба Мартин** (XVI ст. – 26.06./6.07.1651) – сподвижник Б. Хмельницького. Отаман на Січі. Полковник борзненський (1648), чернігівський (1648–1651), наказний гетьман українського війська у Великому князівстві Литовському, наказний гетьман лівобережних полків України. Загинув у бою з литовцями під Ріпками (біля Лоева) в Білорусі.
88. **Шумейко Прокіп** (1570 – 6.07.1651) – сподвижник Б. Хмельницького. Полковник ніжинський (1649–1650, 1651). Загинув у 80-річному віці у битві з поляками під Берестечком.
89. **Панькевич Михайло** (+07.1651) – сподвижник Б. Хмельницького. Полковник наказний чорнобильський (1649) і іркліївський (1651). Загинув у битві з литовцями під Лоевим (Білорусь).
90. **Гродзенко Іван** (+04.1653) – сподвижник Б. Хмельницького. Полковник наказний уманський (1653). Загинув при обороні Монастирища від поляків.
91. **Хмельницький Тиміш Богданович** (16.09.1632 – 15.09.1653) – син Б. Хмельницького. Полковник. Брав участь у ряді походів і битв Визвольної війни. Здобув Ясси й оженився на дочці молдавського господаря Розанді. Прийшов з 9-тис. загоном у Сучаву, під час облоги якої поляками був смертельно поранений ядром. Про долю двох його малолітніх синів існують суперечливі дані.

92. **Пободайло Степан Данилович** (+10.1654) – сподвижник Б. Хмельницького. Чернігівський полковник (1651–1654), наказний гетьман Лівобережжя. Загинув під Старим Биховом у Білорусі.
93. **Золотаренко Іван Ничипорович** (+17.10.1655) – сподвижник Б. Хмельницького, жонатого (втретє) на його сестрі Ганні. Полковник корсунський (1652) і ніжинський (1652–1655), наказний гетьман Сіверський. З 20-тисячним військом брав участь у звільненні від поляків Білорусі. Загинув при облозі Старого Бихова.
94. **Виговський Данило Остапович** (+30.11.1659) – брат гетьмана. Сподвижник Б. Хмельницького, жонатий на його дощці Катерині. Наказний гетьман (1655). Узав Люблін. Полковник бихівський у Білорусі. Хотів вибити московітів з Києва. Полонений і розстріляний московітами під Калугою.
95. **Жданович Антон Микитович** (+після 1660) – сподвижник Б. Хмельницького. Полковник київський (1650–1653, 1655–1656), посол, генеральний суддя (1656), наказний гетьман. У 1657 з 10-тисячним корпусом направлений у Польщу. Разом зі шведами й семигородцями брав Краків і Варшаву. У лютому 1660 під час бою під Могилевом-Подільським потрапив у московський полон, де й загинув.
96. **Богун Іван Федорович** (бл. 1618 – 17.02.1664) – сподвижник Б. Хмельницького. Видатний полководець. Полковник подільський, чигиринський (1650?), кальницький (вінницький, 1651), паволоцький. “Характерник”. Учасник більшості битв Визвольної війни (1648–1676). Виступав проти союзу з Московією, проти якої ходив у похід на Сумщину в 1663. Розстріляний поляками під Новгородом-Сіверськом.
97. **Виговський Іван Остапович** (1608 – 17.03.1664) – сподвижник Б. Хмельницького. Гетьман України (1657–1659). Боровся проти московітів. Переміг їх під Конотопом (1659). Розстріляний поляками в ніч з 16(26) на 17(27).03.1664 на околиці с. Вільховець Черкаської області.
98. **Лісницький Григорій** (+1664) – сподвижник Б. Хмельницького й І. Виговського. Полковник миргородський (1651/1652–1658), наказний гетьман (1657), генеральний суддя (1661–1662). Воював з поляками й татарами. Розстріляний поляками.
99. **Сербин Іван Юрійович** (+04.1665) – сподвижник Б. Хмельницького. Полковник брацлавський (1654–1658, 1664–1665). Зять кошового отамана Івана Сірка. Загинув у бою з поляками під Уманню.
100. **Варениця Василь** (до 1619 – 1665) – полковник вінницький (1659–1665). Підняв повстання проти П. Тетері й поляків (1664–1665). Загинув у бою з поляками під Кальником.
101. **Опара Степан** (+серед. 10.1665) – сотник, правобережний гетьман (1665). Боровся з татарами. Схоплений ними поблизу Богуслава й переданий полякам. Страчений у Варшаві.
102. **Децик Дацко Васильович** (+після 1666) – полковник овруцький. Боровся проти поляків. Перейшов на Лівобережжя. Засланий царською адміністрацією в Даурію (Сибір), де й загинув.

103. **Височан Семен (Сень) Гнатович** (+після 1666) – сподвижник Б. Хмельницького. У 1618 підняв у Прикарпатті повстання 15 тисяч селян проти поляків. Полковник лисянський і канівський (1665). Під Лисянкою полонений, вивезений до Москви, де й загинув.
104. **Тетеря Павло Іванович** (1620 – 04.1670) – сподвижник Б. Хмельницького. За ним другим шлюбом була дочка Б. Хмельницького Катерина. Полковник переяславський (з 1653), посол. Воював з поляками, виступав проти союзу з Москвою. Гетьман (1663–1665). Переконавав Порту напасти на Польщу. Отруєний за вказівкою султана.
105. **Дзиковський Іван Іванович** (+9.10.1670) – полковник острогозький (1652–1670). Підтримав повстання С. Разіна, звільнив схід Слобожанщини від московитів. Потрапив у полон і страчений.
106. **Вдовиченко Степан** (+1672) – гетьман (1668), польовий гетьман (1672). Воював з татарами й московітами, страчений останніми.
107. **Гуляницький Григорій** (+1679) – сподвижник Б. Хмельницького. Полковник ніжинський (1656–1659), гетьман Сіверський (1658–1659). У 1659 захищав Конотоп від московитів (1659). Полковник корсунський (1662–1664, 1672), староста носівський. Розстріляний поляками.
108. **Воронченко Яків** (+1679) – полковник черкаський (1648–1652) і прилуцький (1652–1657, 1658). Розстріляний поляками у Києві.
109. **Нестор (Нестерюк)** (+1681) – опришок. Діяв у II пол. XVII ст. Спійманий біля с. Делятина на Прикарпатті і страчений.
110. **Хмельницький Юрій Богданович** (1641–1685) – другий син Б. Хмельницького. Гетьман України (1657, 1659–1663). Князь України у васалітеті Османської імперії (1677–1681). Воював із московітами, в тому числі на Сумщині. Задушений турками в Кам'янці-Подільському.
111. **Самойлович Григорій Іванович** (+1687) – син гетьмана. Полковник чернігівський (1685–1685). Наказний гетьман (1687). Виступав проти царської влади. Після походу на Крим заарештований. Після тортур йому з третього разу відрубали голову в Севську.
112. **Ханенко Данило** (+11.11.1695) – онук гетьмана. Лубенський наказний полковник (1695). Загинув при облозі татарської фортеці Казі-Кермен у пониззі Дніпра.

XVIII ст.

113. **Обидовський Іван Павлович** (1676–1701) – сестринець Мазепин. Полковник ніжинський (1695–1701). Наказний гетьман (1700–1701). Із 12-тисячним корпусом брав участь у Північній війні. Помер від ран, отриманих у бою зі шведами під Гдовом.
114. **Абазин Андрій** (+1703) – полковник брацлавський (з 1684). Боровся з молдавськими, татарськими й турецькими військами (у 1680-х – 1690-х). Один із керівників антипольського повстання 1701–1703 на Правобережній Україні. Брав участь в облозі Білої Церкви, взятті Немирова, Бара та інших міст. У бою під Ладижиним (02.1703) поранений і полонений. Посаджений поляками на палю в Шаргороді.

115. **Пинтя “Хоробрий” Григор** (25.02.1670 – 14.08.1703) – керівник куруців і опришків на Мараморощині, Покутті й Закарпатті (з 1695). Капітан. Перейшов на Покуття, об’єднав свій загін з опришками Івана Пискливого (разом – 86 чол.). Здобув Косів. Облягав Хуст. Поранений у бою з *австрійцями* біля Бая-Маре, полонений і розстріляний.
116. **Полуботок Павло Леонтійович** (+18.12.1724) – чернігівський полковник (1704–1723). Учасник Північної війни. Наказний гетьман (1722–1723). Заарештований за звинуваченням у змові. Кинутий у Петропавлівську фортецю, де й помер, не витримавши допитів.
117. **Апостол Павло Данилович** (+07.1736) – син гетьмана. Полковник миргородський (1727–1736). Загинув у поході в Крим під час облоги Гезлева (Євпаторія).
118. **Жила Іван** (+весна 1737) – організатор гайдамацького руху на Правобережжі. Учасник повстань 1734, 1737. Брав Паволоч і Погребище. Загинув у бою з татарами біля Переволочної.
119. **Харко** (+весна 1737) – організатор гайдамацького руху на Правобережжі. Учасник повстань 1734, 1737. Брав Паволоч і Погребище. Загинув у бою з татарами біля Переволочної.
120. **Іваниця** (+весна 1737) – організатор гайдамацького руху на Правобережжі. Учасник повстань 1734, 1737. Загинув у бою з татарами біля Переволочної.
121. **Граб’янка Григорій Іванович** (+1738) – полковник гадяцький (1730–1738). Учасник багатьох походів і битв. Автор козацького літопису. Під час відступу з Криму загинув у бою з татарами при Гайман-Долині.
122. **Довбуш (Добощ) Олекса Васильович** (1700 – 24.08.1745) – легендарний командир загону опришків (до 50 чол.) (1738–1745). Діяв у Карпатах на Покутті, роблячи походи на Закарпаття, Буковину, Галицьке Прикарпаття. Опорним пунктом була г. Стіг у Чорногорах. Успішно відбивав рейди військ, які направлялися проти нього. У с. Космачі смертельно поранений глитаєм, який співробітничав зі шляхтичами. Його тіло було четвертоване.
123. **Довбуш Іван Васильович** (XVIII ст.) – брат Олекси Довбуша. Після 1739 діяв зі своїм загonom опришків на Болехівщині, Самбірщині, Перемишльщині. Загинув пізніше за брата.
124. **Орфенюк Павло** (+12.1745) – командир загону опришків (1745), продовжувач справи О. Довбуша. Героїчно загинув у нерівному бою зі шляхтою біля с. Довгопілля (Верховинський район).
125. **Баюрак Василь** (1722 – 25.04.1754) – командир загону опришків (1744–1754), Наступник О. Довбуша. Діяв на Коломийщині, Закарпатті й Буковині. Опорним пунктом було с. Довгопілля на Косівщині. Підступно полонений. Після жорстоких катувань четвертований польськими шляхтичами у Станіславі.
126. **Варцаба** (+11.1759) – керівник підрозділу опришків у загоні Івана Бойчука на Покутті. Спійманий і страчений у Косові.

127. **Штефан (Качулка Степан)** (+кін. 1762) – керівник опришків. Схоплений шляхтичами і страчений у Галичі.
128. **Гонта Іван** (бл. 1740 – до 13.07.1768) – сотник надвірних козаків. Сотник. Один із керівників Коліївщини. Брав Умань. Полковник уманський і князь. Полонений росіянами (27.06.1768) і виданий полякам. Після жорстоких катувань йому відрубано голову в с. Серби.
129. **Журба Андрій** (+07.1768) – курінний отаман на Січі, один із керівників Коліївщини. Його загін був розбитий московськими підрозділами біля с. Блощинці, а сам Журба загинув під час бою.
130. **Бондаренко Іван** (+8.08.1768) – запорозький козак і ватажок Коліївщини. Підполковник (1–9.07.1768), уманський полковник (9–20.07.1768). Схоплений у Макарові. Страчений поляками у Чорнобилі.
131. **Варченко Василь** (+26.01.1770) – учасник Коліївщини в складі гайдамацького загону Ремези. Грою на бандурі й піснями піднімав бойовий дух повстанців. Страчений у с. Кодня на Житомирщині.
132. **Білий Сидір Гнатович** (1735 – 20.06.1788) – запорозький старшина, кошовий отаман Чорноморського козацького війська, командувач Чорноморської козачої флотилії. Помер від ран після бою з турками на Кінбурнській косі.

XIX ст.

133. **Штоліук (Штола) Мирон** (+1830) – ватажок загону опришків з 30 чоловік на Покутті й Буковині (з 1817). Схоплений і повішений у Вижниці разом із сімома опришками.
134. **Кармалюк Устим Якимович** (27.02/10.03.1787 – 10/22.10.1835) – керівник селянського повстання на Поділлі (1813–1835). У ньому брали участь 20 тис. чол. Здійснив понад 1000 нападів на поміщицькі маєтки. Захопленим добром ділився з бідними людьми. Чотири рази арештовувався й тікав із заслання і в'язниці. Убитий із засідки польським шляхтичем у с. Шляхові Коричинці на Хмельниччині.
135. **Ревізорчук Антон** (+серед. 1830-х) – ватажок загону опришків, що діяв у 1830-х на Покутті. Його було схоплено і страчено.
136. **Кобилиця Лукян** (1812 – 24.10.1851) – керівник селянського (гуцульського) руху на теренах австрійської частини Буковини з 1838. У 1844 підняв бунт, за який покарано 238 чол. Депутат віденського рейхстагу в 1848. Фактично став правити в Карпатах. Засланий у Південну Буковину, де отруєний *румунськими* магнатами.
137. **Драгирук-Бордюк Микола** (+1878) – останній ватажок опришків на Покутті. Діяв із братом Юрою у 1870-х. Повішений у Коломиї.

XX ст.

138. **Бárdiж Кіндрат Лукич** (9/21.03.1868 – 9.03.1918) – кубанський український козак. Козачий отаман. Урядовий діяч Кубанської Народної Республіки. Прибічник ідеї соборності українських земель. Попав у засідку, полонений. Разом із синами розстріляний більшовиками на баржі біля Туапсе.

139. **Бабич Михайло Павлович** (1844 – 7.08.1918) – наказний отаман Кубанського козацького війська (1908–1917. Перший від часу створення Кубанського війська отаман-кубанець із родових кубанських козаків. Страчений більшовиками у П'ятигорську.
140. **Рябовол Микола Степанович** (17.12.1874 – 13.06.1919) – голова Законодавчої Крайової Ради Кубані. Убитий агентами *Добровольчої армії* в Ростові. Національний герой України.
141. **Микитка Осип** (21.02.1871 – 29.10.1920) – генерал-майор (генерал-хорунжий). Командувач Української Галицької Армії. Розстріляний більшовиками у Москві.
142. **Сюгай (Шугай) Микола Петрович** (3.04.1898 – 16.08.1921) – опришок. Діяв в околицях Нижньої Колочави. З 1920 з групою однодумців грабував заможних людей, насамперед купців. Підступно вбитий у лісі на полонині Жалопка.
143. **Басараб** (дів. – **Левицька**) **Ольга Михайлівна** (1.09.1889 – 12.02.1924) – політичний і громадський діяч, член Української військової організації (УВО), організатор 1 жіночої чоти легіону УСС, дипломат і розвідниця. Після зв'язаних катувань повішена поляками у в'язниці Львова.
144. **Міхновський Микола Іванович** (19/31.03.1873 – 3.05.1924) – перший ідеолог українського націоналізму та організатор війська. Повішений у Києві працівниками ДПУ.
145. **Петлюра Симон Васильович** (11/23.05.1879 – 25.05.1926) – Головний Отаман, голова Директорії (13.02.1919 – 10.11.1920), організатор українського війська. Організатор спротиву московським окупантам. З кінця 1920 в еміграції. Вбитий у Парижі агентом НКВС.
146. **Охрімович Степан** (18.9.1905 – 10.4.1931) – голова Крайової ексекютиви (КЕ) ОУН на західно-українських землях (ЗУЗ). Публіцист. Після катувань поляками помер у Завадові.
147. **Липей Ілько** (+1935) – останній опришок. Діяв у 1930-х із побратимом Юрком Кливцем у районі Міжгір'я на Закарпатті. Загинув у перестрілці з жандармами.
148. **Коновалець Євген Михайлович** (14.06.1891 – 23.05.1938) – полковник армії УНР, засновник УВО і ОУН один із ідеологів українського націоналізму. Убитий агентом НКВС у Роттердамі.
149. **Драй-Хмара Михайло Опанасович** (28.09/10.10.1889 – 19.01.1939) – український поет, літературознавець, перекладач. Убитий п'яними чекістами в концтаборі системи “ГУЛАГу” на Колимі.
150. **Колодзінський Михайло** (“**Гузар**”¹⁴⁴) (26.07.1902 – 19.03.1939) – полковник, член УВО та ОУН, верховний комендант Збройних сил Карпатської України, начальник Генерального штабу Карпатської Січі. Загинув у бою з мад'ярськими гонведами біля смт. Солотвино.
151. **Мирон Дмитро** (“**Максим Орлик**”) (6.11.1911 – 25.07.1942) – крайовий провідник та ідеолог ОУН на східно-українських землях (СУЗ). Заарештований німцями в Києві, вбитий під час спроби втечі з тюрми.

152. **Климов Іван Степанович** (“**Легенда**”) (29.10.1909 – 4.12.1942) – крайовий провідник ОУН (1939–1941), міністр політичної координації в Українському Державному Правлінні. Замордований гестапо у Львові 14.12.1942.
153. **Маркус Тетяна Йосипівна** (21.09.1921 – 29.01.1943) – учасниця підпілля в Києві у 1941–1943 (народилася в Ромнах на Сумщині). Знищила кілька десятків німецьких солдатів і офіцерів. Схоплена, після жорстоких 5-місячних тортур розстріляна гестапівцями в Києві. Герой України (посмертно) (звання присвоєне 21.09.2006).
154. **Бусел Олександр Григорович** (“**Ванька**”) (10.08.1910 – 9.03.1943) – член Проводу ОУН Рівненщини. Розстріляний німцями.
155. **Ольжич-Кандиба Олег Олександрович** (8.07.1907 – 9.06.1944) – відомий український поет. Закатований *гітлерівцями* в концтаборі Заксенгаузен.
156. **Грабець Омелян Петрович** (“**Батько**”) (1.08.1911 – 10.06.1944) – полковник, командир ВО “Вінниця” групи УПА-“Південь”. Загинув у бою з карателями НКВС біля с. Микулинці на Вінничині.
157. **Ступницький Леонід Венедиктович** (“**Гончаренко**”) (29.05.1891–5.08.1944) – підполковник УЗНР, начальник штабу групи УПА-“Північ”. Загинув у бою з підрозділами НКВС біля с. Дермань на Рівненщині.
158. **Липа Юрій Іванович** (5.05.1900 – 20.08.1944) – письменник, публіцист, поет, лікар УПА. Замордований підрозділом НКВС.
159. **Волошин Ростислав Павлович** (“**Павленко**”) (3.11.1911 – 22.08.1944) – полковник, командант запілля УПА, заступник Головного командира УПА, Генеральний Секретар Внутрішніх Справ УГВР. Загинув у с. Гаї Бійничі на Львівщині у нерівному бою з большевицькими окупантами при переході лінії фронту.
160. **Карпенко Дмитро** (“**Яструб**”) (1917? – 17.12.1944) – хорунжий, командир чужонаціональних частин в УПА (сотня “Сіроманці”). Загинув у бою за райцентр Нові Стрілища на Львівщині.
161. **Позичанюк Йосип Іванович** (“**Шугай**”) (1913 – 21.12.1944) – Держсекретар інформації і пропаганди в УДП, голова Бюро інформації УГВР, полковник УПА. Героїчно загинув у лісі поблизу сіл Юшківці та Дев’ятники на Львівщині, попавши в засідку НКВС.
162. **Клячківський Дмитро-Роман Семенович** (“**Клим-Савур**”) (4.11.1911 – 12.02.1945) – полковник, командир УПА-“Північ”. Загинув у бою з підрозділами НКВС біля с. Оржовські хутори на Рівненщині.
163. **Волошин Августин Іванович** (17.03.1874 – 19.07.1945) – Президент Карпатської України (15–18.03.1939). Намагався відстояти незалежність краю від німців, чехів та угорців. Схоплений більшовиками і замучений у в’язниці в Москві. Герой України (посмертно) (звання присвоєне 5.03.2002).
164. **Маївський Дмитро** (“**Косар**”) (8.11.1914 – 19.12.1945) – генерал, член Проводу ОУН. Загинув, потрапивши у засідку чехів.
165. **Грицай Дмитро** (“**Перебийніс**”) (1.04.1907 – 22.12.1945) – генерал, начальник штабу УПА. Полонений чехами, страчений у Празі.

166. **Андрусяк Василь Васильович** (“Грегит, Різун”) (11.01.1915 – 25.02.1946) – полковник УПА. Загинув у бою з енкаведистами у Чорному лісі на Кіровоградщині.
167. **Старух Ярослав Тимотейович** (“Синій”) (17.11.1910 – 20.09.1947) – державний секретар Міністерства інформації й пропаганди Українського державного правління (УДП), член ОУН та крайовий провідник ОУН Закерзонського краю. Загинув у бою з поляками.
168. **Стабельський Степан** (“Хрін”) (18.10.1914 – 9.09.1949) – майор, командир відтинку “Маківка” групи УПА-“Захід”. Засновник інженерних підрозділів УПА. Загинув від рук поляків.
169. **Сидор Василь Дмитрович** (“Шелест”) (24.02.1910 – 14/17.04.1949) – командир УПА-Захід. Полковник. У Києві застрелив енкаведиста, котрий був на службі у гестапо й який убив Д. Мирона. Загинув у бою з військами НКВС у Перегінському районі на Івано-Франківщині понад р. Лімниця біля с. Осмолода.
170. **Шухевич Роман Осипович** (“Тарас Чупринка”) (нар. 30.06/17.07.1907 – 5.03.1950) – генерал-хорунжий, Голова Проводу ОУН в Україні, Головний командир УПА (1942–1950), Голова Генерального Секретаріату УГВР. Героїчно загинув у бою з більшовиками. Герой України (посмертно) (*звання присвоєне 20.10.2010, звання “відмінене” 21.04.2010 Донецьким апеляційним адміністративним судом*).
171. **Ребет Лев** (3.03.1912 – 12.10.1957) – публіцист, адвокат, громадський діяч. 10-й Крайовий провідник ОУН, другий заступник голови та керівника Ресорту Соціальних реформ, Голова ОУНз. В’язень польських тюрем. Убитий у Мюнхені агентом КДБ.
172. **Бандера Степан Андрійович** (1.01.1909 – 15.10.1959) – Голова Проводу ОУН-УПА (з 1940). В ув’язненні й концтаборі Заксенгаузен (1941–1944). Убитий у Мюнхені агентом КДБ. Герой України (посмертно) (*звання присвоєне 20.01.2010, “відмінене” 2.04.2010 Донецьким окружним адміністративним судом по запиту адвоката-українофоба*).
173. **Івасюк Володимир Михайлович** (4.03.1949 – 21.24.1979) – поет, композитор, співак. Здійснив справжній переворот в українській популярній музиці. Убитий співробітниками КГБ у військовій зоні Брюховицького лісу недалеко від Львова. Герой України (посмертно) (*звання присвоєне 1.03.2009*).
174. **Стус Василь Семенович** (6.01.1938 – 4.09.1985) – поет-правозахисник. Неодноразово арештовувався правоохоронними органами, але продовжував боротьбу. Перебував на засланні з 1980. Загинув у совєцькій виправній колонії біля с. Кучино Пермської обл. Герой України (посмертно) (*звання присвоєне 26.11.2005*).

2. Небесна сотня¹⁴⁵

1. **Мазуренко Павло Анатолійович** (2.12.1971 – 22.12.2013) – із Житомирщини. Потім переїхав до Сакського району Криму. В 1989–1995 навчався на радіотехнічному факультеті КПІ. Працював у Києві інженером-програмістом. Жонатий, сину 9 років. Відвідував мітинг на Євромайдані. 18.12.2013 біля торговельного центру “Квадрат” на вул. Гната Юри, біля 18.00 годин увечері, був жорстоко побитий невідомими чоловіками у амуніції “Беркута” за участь у мітингу Євромайдану. 20 грудня відмовився від шпиталізації швидкою допомогою. Помер у реанімації Київської міської клінічної лікарні № 12.
2. **Вербицький Юрій Тарасович** (25.08.1963 – 21.01.2014) – із Львова. Працював у відділі сейсмічності Карпатського відділення Інституту геофізики НАН України. Вранці 21 січня разом з іншим активістом Євромайдану Ігорем Луценком викрадений невідомими (імовірно беркутівцями) з Олександрівської лікарні і вивезений за місто. Тіло було знайдено 22 січня в околицях с. Гнідин Бориспільського району на Київщині зі слідами тортур. Ноги були перебиті – виднілися кістки, вся спина була синя, обличчя розбите, ребра випирали з правого боку зі шкіри, оскільки були поламані.
3. **Жизневський Михайло Михайлович** (21.06.1988 – 22.01.2014) – громадянин Білорусі. Виїхав в Україну через політичні проблеми. Жив і працював у Києві і в Білій Церкві. Був бійцем націоналістичної організації “УНА-УНСО”. Задіяний в охороні Євромайдану. Загинув під час штурму на вул. Грушевського. Отримав наскрізне поранення в серце мисливською кулею зі спецзброї “Форт-500”; такі кулі в МВС використовують для пошкодження двигуна автомобілів (*звання Героя України присвоєно 13.06.2017*).
4. **Нігоян Сергій Гагікович** (2.08.1993 – 22.01.2014) – із Дніпропетровщини. Вірменин, громадянин України. Його родина переїхала до України, рятуючись від війни у Нагірному Карабасі. Народився і жив у с. Березнуватівка Дніпропетровської області. Займався легкою атлетикою та східними єдиноборствами, провчився два курси в Дніпродзержинському коледжі фізичного виховання. На Євромайдан приїхав 8 грудня, був задіяний у охороні. Загинув під час штурму на вул. Грушевського. Отримав три вогнепальних поранення картечню на основі сплаву свинцю – в голову, шию та груди.
5. **Сеник Роман Федорович** (26.07.1968 – 25.01.2014) – із Львівської області. Останні роки жив у м. Турка. Під час штурму 22 січня на вул. Грушевського отримав тяжке вогнестрільне поранення в плече й легені. Руку з роздробленою кісткою довелося ампутувати. Помер у Київській лікарні від втрати крові.
6. **Хомяк Віктор Борисович** (20.02.1958 – 27.01.2014) – із Києва. Мешкав у с. Голишів на Волині. Активний учасник Євромайдану. Вранці 27 січня був

знайдений повішеним невідомими на каркасі ялинки на Майдані Незалежності. На тілі виявлені численні зовнішні рани.

7. **Бадера Олександр Миколайович** (1.01.1948 – 28.01.2014) – із Володимира-Волинського на Волині. Учасник Євромайдану. Помер від побиття, вчиненого 22 січня 2014 у день Соборності на вул. Грушевського (звання Героя України присвоєно 20.02.2015).
8. **Калиняк Богдан Михайлович** (1962 – 28.01.2014) – із Коломиї на Івано-Франківщині. Два місяці з маленькими перервами по чотири дні стояв на Майдані і, маючи рідну сестру в Києві, не ходив до неї, щоб відігрітися. Помер у шпиталі в Івано-Франківську від пневмонії.
9. **Синенко Сергій Петрович** (5.03.1978 – 13.02.2014) – із Запоріжжя. Активіст місцевого “Автомайдану”. 13 лютого, на дорозі між селами Червоний Яр і Івангород у Запорізькому районі згорів автомобіль “Тойота” разом із власником усередині. Займання сталося через те, що невідомий вистрілив у бензобак автомобіля, від чого той загорівся. Труп був упізнаний за ДНК. У відео зверненні відповідальність за вбивство взяли на себе т.зв. “Привиди Севастополя”. Батько 4 дітей.
10. **Бондарєв Сергій Анатолійович** (24.11.1981 – 18.02.2014) – із Краматорська на Донеччині. Програміст Global Logic, останні роки жив та працював у Києві. Загинув від чотирьох кульових поранень під час першого штурму біля Будинку профспілок. 20.02 упізнаний родичами у морзі. Залишилася жінка Світлана на 8-му місяці вагітності і дочка, що мешкала у Краматорську.
11. **Брезденюк Валерій Олександрович** (16.06.1963 – 18.02.2014) – із Жмеринки на Вінниччині. Підприємець, фінансував передачу “Україна має таланти”. Український художник, відомий малюнками на воді (техніка ебру). Вночі під час мітингу на Майдані в Києві був поранений пострілом у спину. Станом на 20 годину був ще живий. Сказав родичам, що з ним усе гаразд. Близько першої години ночі слухавку взяли сторонні люди й повідомили, що його вже немає серед живих.
12. **Васільцов Віталій Валерійович** (16.11.1977 – 18.02.2014) – із Хмельниччини. Мешкав у Білій Церкві. Мав двох доньок (7 і 1 рік). Застрелений на вул. Великій Житомирській. Тіло доставлене в Олександрівську (Жовтневу) лікарню (вул. Шовковична).
13. **Веремій В’ячеслав Васильович** (22.02.1980 – 18.02.2014) – із Києва. Журналіст газети “Вести”. Побитий на Майдані “тітушками” і при цьому отримав кульове поранення в груди. Смерть настала через втрату крові й нанесення тяжких поранень. Залишив 4-річного сина В’ячеслава.
14. **Горошишин Максим Максимович** (14.04.1989 – 18.02.2014) – із Запорізької області. Жив на Черкащині. Отруївся газом від гранати під час сутичок на вул. Інститутській біля урядового кварталу. Помер у лікарні.
15. **Дворянець Антоніна Григорівна** (23.03.1952 – 18.02.2014) – із Чорнобиля на Київщині. З 1988 мешкала в Броварах. Загинула від забиття кийками спецпризначенцями міліції. Тіло виявили на барикаді, розташованій по вул.

Інститутській, біля верхнього входу в метро “Хрещатик”. У неї знайшли посвідчення ліквідатора чорнобильської катастрофи за № 073 155.

16. **Дідич Сергій Васильович** (3.11.1969 – 18.02.2014) – із Івано-Франківщини. Депутат Городенківської районної ради від ВО “Свобода”. Разом зі своєю сотнею стримував атаку “Беркута” у Кріпосному пров. під час проведення МВС і СБУ операцій “Хвиля” та “Бумеранг”. Поряд розірвалася граната, від якої він знепритомнів, і в цей час йому на голову наїхав водомет. Тіло виявили у Будинку офіцерів м. Києва. Залишив дорослого сина та доньку-школярку.
17. **Зайко Яків Якович** (4.04.1940 – 18.02.2014) – із с. Делятичі в Білорусі. Мешкав у Житомирі. Народний депутат України 1-го (12-го) скликання. Головний редактор журналу “Голос громадянина”. Помер від інфаркту на вул. Інститутській, втікаючи від бандитів “Беркута”.
18. **Капінос Олександр Анатолійович** (10.03.1984 – 18/19.02.2014) – із с. Дунаїв на Тернопільщині. Місцевий активіст ВО “Свобода”. В 2012 витримав 12 днів без їжі на знак протесту проти “мовного закону”. На Майдан їздив періодично декілька разів. Отримав поранення голови від вибуху гранати під час атаки силовиків біля барикади поблизу Будинку профспілок. Шпиталізований, але після 4-годинної операції помер у лікарні.
19. **Кіщук Володимир Юрійович** (22.02.1956 – 18.02.2014) – із Запорізької області. Мешкав у смт Димер під Києвом. Загинув у Києві під час зіткнення між мітингувальниками й “Беркутом” – йому було проламано голову в області потилиці. Залишив троє дітей.
20. **Корчак Андрій Богданович** (18.07.1964 – 18.02.2014) – із Борислава на Львівщині. Не жонатий. Мешкав у місті Стрий із 81-річною матір’ю. Його дідусь у 1950-х репресований, у 1960–1974 був священником. Андрій мав вищу освіту. Працював будівельником. На Майдані перебував з листопада, був десятником десятки Стрийської сотні, завжди перебував на передовій. Помер у 17-й лікарні Києва від розриву внутрішніх органів після побиття “Беркутом”.
21. **Кульчицький Володимир Станіславович** (25.07.1949 – 18.02.2014) – із Києва. Учасник Майдану. Помер у ніч з 18 на 19 лютого. Пуля пройшла навиліт у серце і застряла в одязі. Друга куля попала йому в живіт.
22. **Максимов Дмитро Вячеславович** (17.11.1994 – 18.02.2014) – із Києва. Майстер спорту. Срібний та бронзовий призер Дефлімпійських ігор у Софії в 2013. Під час стрілянини на Майдані вибухом гранати йому відірвало руку, помер у Будинку профспілок від втрати крові. Його тіло декілька днів лежало в Михайлівському Золотоверхому соборі.
23. **Наумов Володимир Григорович** (9.03.1970 – 18.02.2014) – із с. Шевченко на Донеччині. Тіло виявили вранці 18 лютого на Трухановому острові. Мав на шиї хусточку Самооборони Майдану. Його обличчя було дуже спотворене. Найвірогідніше був викрадений і задушений прибічниками режиму В. Януковича. Залишив двох дітей (4-х і 8-и років).

24. **Плеханов Олександр Вікторович** (7.03.1991 – 18.02.2014) – із Києва. Студент архітектурного факультету КНУБіА, наступного дня мав отримати диплом бакалавра. Загинув від втрати крові унаслідок подій на вул. Інститутській. Помер у 17-й лікарні. Тіло розпізнав батько загиблого.
25. **Прохорський Василь Петрович** (4.05.1980 – 18.02.2014) – із Чернігівщини. Працював у Києві. На Майдані, допомагаючи медикам, загинув від кулі снайпера у потилицю, яка пройшла навиліт.
26. **Прохорчук Віктор Олександрович** (25.05.1975 – 18.02.2014) – із Житомирщини. Входив до однієї з сотень Майдану. Його тіло було виявлене у дворах вул. Хрещатик, куди раніше було викинуте зі слідами насильницької смерті та з перерізаним горлом.
27. **Сердюк Ігор Миколайович** (3.11.1969 – 18.02.2014) – із Кременчука на Полтавщині. Підприємець, ремонтував квартири. Член ВО “Свобода”. На Майдані зводив барикаду, носив мішки. Убитий пострілом із обрізу в обличчя під час нападу “тітушок” і “беркутівців”. Залишив жінку й доньку.
28. **Топій Володимир Петрович** (26.04.1955 – 18.02.2014) – із Львівщини. Загинув під час пожежі у Будинку профспілок у Києві.
29. **Хурція Зураб** (29.07.1960 – 18.02.2014) – із Грузії, громадянин Грузії, пенсіонер. У нього було хворе серце, він приймав ліки. Через події на вул. Інститутській серце не витримало. Тіло виявили на барикаді, розташованій біля верхнього входу в метро “Хрещатик”. *Лицар Ордена Героїв Небесної Сотні (посмертно).*
30. **Шаповал Сергій Борисович** (5.04.1969 – 18.02.2014) – із Києва. Активіст Самооборони Майдану. Загинув біля Будинку офіцерів від вогнепальних поранень у живіт та серце. Залишив стареньку маму.
31. **Бойків Володимир Васильович** (5.02.1955 – 19.02.2014) – із Львова. На Майдані отримав кульові поранення голови, хребта, печінки й селезінки.
32. **Клітинський Олександр Іванович** (15.05.1988 – 19.02.2014) – із Хмельниччини. Учасник подій на Майдані. Загинув під час пожежі в Будинку профспілок.
33. **Пагор Дмитрій Олексійович** (10.04.1992 – 19.02.2014) – із с. Хропотова Чемеровецького району на Хмельниччині. Увечері бл. 20 год. знаходився у Хмельницьку біля будівлі СБУ, коли звідти почали стріляти з автомата Калашникова. Закривав собою дівчину, коли прозвучали постріли. Був поранений у голову, помер у лікарні.
34. **Пасхалін Юрій Олександрович** (18.01.1984 – 19.02.2014) – із Смілянського району на Черкащині. Отримав три вогнепальні рани в спину і пневматичне поранення. Доставлений у Будинок профспілок, а після його підпалу – у 18 лікарню на бульварі Т. Шевченка, де й помер.
35. **Черненко Андрій Миколайович** (9.12.1978 – 19.02.2014) – із Полтавщини. Вихованець школи олімпійського резерву в Харкові, займався штангою. Мешкав у Києві, працював комірником на приватному підприємстві. Отримав чотири поранення біля Будинку профспілок, помер у лікарні. Залишилася 7-місячна дитина.

- 36 **Чернець Віктор Григорович** (27.05.1977– 19.02.2014) – із с. Подібна на Черкащині. На трасі “Одесса-Київ” жителі Маньківки й Умані біля с. Подібна встановили блокпост, щоб “тітушки” і спецпризначенці не дісталися до столиці. Водій джипу пробивав дорогу внутрішнім військам і на шаленій швидкості збив Віктора. Мав двох дітей.
37. **Швець Віктор Миколайович** (8.10.1955 – 19.02.2014) – із Києва. Мешкав у Гатному під Києвом. Пенсіонер. Пішов на Майдан захищати молодь. Загинув уночі від двох поранень у шию й груди.
38. **Арутюнян Георгій Вагаршаківич** (4.07.1960 – 20.02.2014) – вірменин із Батумі в Грузії. Отримав вид на проживання в Рівному. Два роки тому померла жінка. Член ВО “Свобода”. Застрелений снайпером на барикаді біля Монументу Незалежності. Тіло перенесли до Михайлівського Золотоверхого собору. Залишилося дві доньки (меншій – 3 роки).
39. **Байдовський Сергій Романович** (21.08.1990 – 20.02.2014) – із Волині. Закінчив Нововолинську школу № 12. Нежонатий. Працював на магістральних нафтопроводах “Дружба”. Убитий снайпером пострілом у легені на вул. Інститутській.
40. **Балюк Олександр Олександрович** (19.03.1974 – 20.02.2014) – з Житомирщині. Поранений на Майдані кулею в груди з пошкодженням внутрішніх органів, проте хотів врятувати життя іншому пораненому.
41. **Бльок Іван Іванович** (21.07.1973 – 20.02.2014) – із Львівщини. Приїхав на Майдан 19 лютого. Помер від пострілу снайпера у серце на вул. Інститутській. Прізвище жінки – Тур. Залишив доньку й маленького сина.
42. **Бондарчук Сергій Михайлович** (9.09.1961 – 20.02.2014) – із Хмельниччини. Вчитель фізики. Голова Старокостянтинівської міської організації ВО “Свобода”. Помічник народного депутата. Убитий снайпером на вул. Інститутській.
43. **Братушка Олексій Сергійович** (10.04.1975 – 20.02.2014) – із Сум. Закінчив Сумський державний університет. Учасник Помаранчевої революції. Отримав на Майдані кульове поранення в голову. Похований на Алеї почесних громадян Центрального цвинтаря Сум.
44. **Вайда Богдан Іванович** (28.04.1965 – 20.02.2014) – із Львівщини. Входив до 12-ї сотні Самооборони. Загинув від пострілу снайпера на вул. Інститутській.
45. **Варениця Роман Михайлович** (14.12.1978 – 20.02.2014) – із Львівщини. Мешкав у Новояворівську. Учасник Євромайдану. Застрелений снайпером на вул. Інститутській.
46. **Войтович Назарій Юрійович** (2.06.1996 – 20.02.2014) – із Тернопільщини. Навчався на дизайнера в кооперативному технікумі в Тернополі. Учасник Євромайдану, під час подій на якому загинув. Тіло перебувало в Михайлівському монастирі. Неповнолітній, наймолодший герой Небесної сотні (17 років).

47. **Голоднюк Устим Володимирович** (12.08.1994 – 20.02.2014) – із Тернопільщини. Волонтер “Демократичного альянсу”. Убитий снайпером пострілом у голову на вул. Інститутській.
48. **Городнюк Іван Володимирович** (2.06.1984 – 20.02.2014) – із Рівненщини. На Майдані облитий водою з водомета й побитий. Захворів, приїхав додому лікуватися. Помер у Рівному.
49. **Гриневич Едуард Михайлович** (31.05.1985 – 20.02.2014) – із Волині. Підприємець. Навчався в Любешівському технічному коледжі. Член ВО “Свобода”. Боець Волинської сотні. Загинув від пострілу снайпера у скроню на 8-й барикаді, що напроти вестибюлю станції метро “Хрещатик”.
50. **Гурик Роман Ігоревич** (2.10.1994 – 20.02.2014) – із Івано-Франківська. Студент філософського факультета Прикарпатського університету. Загинув на передовій на Майдані від пострілу снайпера у скроню.
51. **Дзявкульський Микола Степанович** (1.09.1958 – 20.02.2014) – українець із сім’ї репресованих у Красноярському краю (РФ). Мешкав на Рівненщині. Вчитель географії та біології. Член ВО “Свобода”. Загинув на вул. Інститутській від кулі снайпера, яка влучила в серце.
52. **Дигдалович Андрій Іванович** (3.06.1973 – 20.02.2014) – із Львівщини. Був на Майдані три місяці у складі Афганської сотні. В січні, після поранення беркутівцем гумовою кулею на вул. Грушевського, втратив 80 % зору на одне око. Комендатурою Майдану нагороджений орденом “За оборону Майдану”. Загинув до отримання ордена, який було вручено дітям під час похорону.
53. **Дмитрів Ігор Федорович** (9.10.1983 – 20.02.2014) – із Івано-Франківщини. Отримав на Майдані комбіновану політравму, помер у лікарні.
54. **Жаловага Анатолій Григорович** (13.03.1980 – 20.02.2014) – із Львівщини. Закінчив Львівський державний університет фізичної культури за фахом “гандбол”. Кандидат у майстри спорту. Був убитий снайпером на вул. Інститутській. Куля розстрошила йому голову. Смерть настала відразу.
55. **Жеребний Володимир Миколайович** (6.10.1985 – 20.02.2014) – із Львівщини. Працівник Вишнянського коледжу Львівського національного аграрного університету. Загинув на вул. Інститутській. Куля снайпера влучила в шию (в сонну артерію) та голову.
56. **Кемський Сергію Олександровичу** (18.11.1981 – 20.02.2014) – із Керчі в Криму. Мешкав у Коростені. Працював в Інституті політичних та економічних ризиків і перспектив. Писав статті для “Української правди”. Налігав до Чорної сотні. Убитий снайпером на вул. Інститутській.
57. **Корнєєв Анатолій Петрович** (23.01.1961 – 20.02.2014) – із Хмельниччини. Убитий снайпером на Майдані пострілом у серце.
58. **Костенко Ігор Ігорович** (31.12.1991 – 20.02.2014) – із Тернопільщини. Студент-географ з м. Львова. Редактор української “Вікіпедії”. Був убитий в районі Жовтневого палаці, ноги виявилися потрощеними.
59. **Котляр Євген Миколайович** (14.04.1980 – 20.02.2014) – із Харкова. Закінчив Харківський інститут радіелектроніки. Промисловий альпініст.

Активіст організації “Зелений фронт”. Був на Майдані від початку грудня. Загинув під час перестрілки на вул. Інститутській. Залишилися батько й молодша сестра.

60. **Коцюба Віталій Миколайович** (7.07.1982 – 20.02.2014) – із Львівщини. Загинув під час обстрілу Майдану. Залишилося двоє дітей.
61. **Мельничук Володимир Валерійович** (22.08.1974 – 20.02.2014) – із Києва. Помер на Майдані від кульового поранення в груди.
62. **Мовчан Андрій Сергійович** (17.01.1980 – 20.02.2014) – із Києва. Працював освітлювачем у театрі ім. Франка. Член Демократичного Альянсу. Загинув на Майдані від вогнепального поранення в голову.
63. **Мойсей Василь Михайлович (“Крук”)** (17.03.1992 – 20.02.2014) – із Тернопільщини. Навчався в Університеті розвитку людини “Україна” у Луцьку на 4-му курсі. Активіст “Свободи”. Приїхав на Майдан разом зі своїми побратимами в ніч з 18 на 19 лютого. Помер від вогнепального поранення снайпером у груди.
64. **Опанасюк Валерій Адамович** (20.05.1971 – 20.02.2014) – із Рівного. Загинув від кулі снайпера на Майдані.
65. **Пантелєєв Іван Миколайович** (1.12.1981 – 20.02.2014) – із Донеччини. Виріс у Краматорську. Рок-музикант. Соліст групи “Небо мінуса”. Убитий снайпером на вул. Інститутській. Мав у тілі 7 куль.
66. **Паньків Микола Олександрович** (6.02.1975 – 20.02.2014) – із Львівщини. Мешкав у с. Холодногірка. Член “Правого сектору”. Учасник Євромайдану. Убитий кулею в груди, коли витягував поранених. Залишив двох маленьких дітей.
67. **Парашук Юрій Григорович** (1.07.1966 – 20.02.2014) – із Черкащини. Мав сина від першого шлюбу та дві прийомні доньки. Працював у Харкові. Був учасником подій на Євромайдані. Убитий пострілом із даху на вул. Інститутській.
68. **Пехенько Ігор Олександрович** (19.07.1970 – 20.02.2014) – із Київщини. Загинув від кулі снайпера біля Будинку профспілок.
69. **Полянський Леонід Петрович** (24.10.1975 – 20.02.2014) – із Вінничини. Загинув на Майдані внаслідок вогнепального поранення в груди.
70. **Саєнко Андрій Степанович** (26.10.1962 – 20.02.2014) – із Черкащини. Жив у Фастові. Афганець, громадський активіст, підприємець. Під час подій на Євромайдані був бійцем 7-ї сотні самооборони. Загинув від кулі снайпера.
71. **Смоленський Віталій Віталійович** (5.10.1984 – 20.02.2014) – із Черкащини. Жив і працював у Києві. Тіло знайшли на подвір’ї біля Михайлівського собору. Залишив двох маленьких дітей.
72. **Сольчаник Богдан Зіновійович** (25.07.1985 – 20.02.2014) – із Львівщини. Викладач Українського католицького університету (кафедра нової та новітньої історії). Тіло виявлене на подвір’ї біля Михайлівського собору в Києві.
73. **Тарасюк Іван Миколайович** (28.01.1993 – 20.02.2014) – із Волині. Єдиний син у батьків. На Майдані снайпер влучив йому у голову й легені.

74. **Ткачук Ігор Михайлович** (1.09.1975 – 20.02.2014) – громадянин Росії. Народився в Знаменському Калінінградської області, мешкав у Великій Кам'янці Івано-Франківської області. Застрелений снайпером на вул. Інститутській. Залишилося 3 дітей (1996, 2002 і 2013 р.н.).
75. **Точин Роман Петрович** (6.08.1970 – 20.02.2014) – із Ходорова на Львівщині. Загинув на Майдані від вогнепального поранення в голову.
76. **Ушневич Олег Михайлович** (20.06.1982 – 20.02.2014) – із Львівщини. Мешкав у Сколі. Застрелений снайпером на вул. Інститутській біля Жовтневого палацу.
77. **Храпаченко Олександр Володимирович** (18.09.1987 – 20.02.2014) – із Рівного. За освітою був театральним режисером. На Майдані снайпер вистрілив йому прямо в око. Смерть була миттєвою.
78. **Царьок Олександр Миколайович** (2.01.1959 – 20.02.2014) – із Київщини. Загинув біля Жовтневого палацу. У нього виявилися зламаними ноги, рука, ребра, три кульові поранення (два в живіт і одне – в груди). Залишив 5 дітей.
79. **Чаплінський Володимир Володимирович** (13.01.1970 – 20.02.2014) – із Київщини. На Майдані куля снайпера влучила йому в шию.
80. **Чміленко Віктор Іванович** (4.02.1961 – 20.02.2014) – із Кіровоградщини. Мешкав у с. Борисівка. Фермер. Учасник Помаранчевої революції і Євромайдану. Застрелений снайпером пострілом у голову.
81. **Шеремет Людмила Олександрівна** (21.11.1942 – 22.02.2014) – із Донеччини. Працювала лікарем-анестезіологом. Поранена 19 лютого в голову в Хмельницькому біля будівлі СБУ, звідки була відкрита стрілянина з автомата. Померла в лікарні.
82. **Шилінг Йосип Михайлович** (14.02.1953 – 20.02.2014) – із Львівщини. Пенсіонер. Загинув від пострілу в голову біля Жовтневого палацу.
83. **Шимко Максим Миколайович** (21.10.1979 – 20.02.2014) – із Вінниці. Учасник клубу історичної реконструкції “Білий вовк”. Загинув на Майдані від кульового поранення в голову.
84. **Щербанюк Олександр Миколайович** (22.01.1968 – 20.02.2014) – мешкав у Чернівцях. Член партії Батьків воїнів-афганців. Убитий на Майдані снайпером двома кулями неподалік від стели. Перша вцілила зліва нижче ребер, друга – в серце. Залишив троє дітей.
85. **Кіпіані Давид Ілліч** (28.06.1960 – 21.02.2014) – із Тбілісі. Громадянин Грузії. Останній рік мешкав у Києві. Знайдений у ніч з 20 на 21.02 поряд із барикадою біля ЦУМа у формі бійця Самооборони та в бронежилеті зі слідами від двох куль. Помер у кареті швидкої допомоги від зупинки серця. Залишились 2 доньки (молодшій 3 роки) і син (1,5 років). *Лицар Ордена Героїв Небесної Сотні (посмертно).*
86. **Цепун Андрій Михайлович** (14.10.1978 – 21.02.2014) – із Київщини. Був серед активістів, які блокували в'їзд у Київ із Гостомельської траси. Опівночі ішов додому сам, був убитий по вул. Верболюзній у результаті побиття. Залишилася 32-річна вдова і 8-річна дитина.

87. **Ільків Богдан Іванович** (3.07.1962 – 22.02.2014) – із Львівщини. Під час стрілянини на Майдані отримав два кульових поранення в живіт.
88. **Подригун Олександр Володимирович** (23.01.1972 – 23.02.2014) – із Запоріжжя. 21 лютого 2014 року під час Майдану був жорстоко побитий, отримав важкі тілесні ушкодження. Знайдений на вул. Лісовій з розбитою головою; шпиталізований до однієї з лікарень, де й помер.
89. **Бачинський Ігор Володимирович** (30.11.1983 – 25.02.2014) – із Києва. Отримав травми на Майдані, лікувався, але невдовзі помер. Круглий сирота, мав тільки дідуся та бабусю, які мешкали у Боярці.
90. **Костишин Михайло Йосипович** (9.04.1971 – 26.02.2014) – із Івано-Франківщини. Був на Майдані відразу після побиття студентів. Його теж тяжко побили. З 27 січня перебував у лікарні, але врятувати життя чоловікові не вдалося.
91. **Зубенко Владислав Віталійович** (22.04.1991 – 28.02.2014) – із Харкова. Працював на залізниці. Реконструктор середньовічних битв. Самооборонець. Був поранений снайпером 20 лютого на вул. Інститутській, коли намагався щитом прикрити друзів. Помер у реанімації в Інституті серця.
92. **Мазур Артем Анатолійович** (6.08.1988 – 3.03.2014) – із Хмельниччини. Належав до 15-ї сотні Самооборони Майдану. Був поранений осколками гранати під час сутичок у Маріїнському парку. У нього був проламаний череп, лікарі намагалися витягти з голови осколки. Від 18 лютого перебував у комі.
93. **Позняк Андрій Анатолійович** (30.04.1899 – 3.03.2014) – із Київщини. Взимку 2013–2014 років перебував на Майдані Незалежності у Києві, був активним учасником Революції гідності (в охоронній службі). 3 березня 2014, вже після Євромайдану, тіло А. Позняка було знайдено у центрі Києва з вогнепальним пораненням у голову.
94. **Слободян Тарас Ігорович** (10.12.1982 – 2014, дата смерті точно не встановлена) – із Тернополя. Учасник Євромайдану. Зв'язок із ним пропав у кінці грудня. Знайдений у лісі на Сумщині зі слідами катувань, без кисті руки. Похований 5.03.2014.
95. **Шеремет Василь Олександрович** (21.03.1949 – 7.03.2014) – із Ланчина (Івано-Франківщина), де в урочищі Мочарка мешкала його 93-річна мама. В сім'ї було 9 дітей. Сам він мешкав у Красній, згодом у Київській області, де вдруге оженився. Учасник Революції гідності. Помер у лікарні від ран, отриманих під час сутичок із “беркутівцями” на Майдані. Залишив 3 синів і 93-річну маму.
96. **Наконечний Іван Максимович** (18.10.1931 – 7.03.2014) – із Києва. Офіцер ВМС у відставці. Після розгону студентів 30.11.2013 він, незважаючи на вік, кожен день був на Майдані. У відповідь на умовляння родичів відповідав, що давав воєнну присягу – захищати свій народ. Отримав тяжку травму голови і шийного відділу хребта на вул. Інститутській 19.02. Помер у комі після

тяжкої операції на головному мозку. Найстаріший герой Небесної сотні (83 роки).

97. **Ворона В'ячеслав Миколайович** (9.14.2014) – із Київщини. Бейсболіст. За інформацією журналістів, В'ячеслав помер унаслідок травм, отриманих 18 лютого 2014 під час боїв з криміналітетом у Маріїнському парку Києва. Як з'ясувалось згодом, насправді Ворона загинув внаслідок конфлікту в інтернет-кафе по проспекту Маяковського, 95 у Києві. В'ячеславу були нанесені травми, внаслідок яких він помер 9 березня 2014. Було подано заяву до Президента України щодо позбавлення В. Ворони звання “Герой України”.
98. **Бура Ольга Василівна** (22.07.1986 – 10.03.2014) – із с. Репнів на Львівщині. Жила в с. Журатин. Брала активну участь в акціях протесту на Майдані в Києві. Померла в лікарні від отриманих тяжких ран.
99. **Аксенин Василь Степанович** (4.02.1962 – 12.03.2014) – із Тернопільщини. Був тяжко поранений під час розстрілу демонстрантів на Майдані 20 лютого: пробита черевна порожнина, пошкоджена тазостегнова кістка. Переніс операцію. Відправлений на лікування до Польщі, де помер від ран.
100. **Гаджа Петро Миронович** (3.07.1966 – 22.03.2014) – із Рахова на Закарпатті. Проживав у Києві. Учасник Революції гідності. Не зважаючи на слабе здоров'я, був на Майдані з перших днів, займався нічними чергуваннями, входив до 8-ї сотні. Під час подій під Верховною Радою наковтався газу. Товариші хотіли дати йому респіратор, але він відмовився. В кінці лютого потрапив до лікарні. Майже місяць лікувався від газових опіків бронхів та легень. Через кілька днів покинув лікарню, збирався до санаторію, але невдовзі помер.
101. **Сергієнко Василь Миколайович** (23.04.1956 – 4.04.2014) – із Черкащини. Жив у Запоріжжі. Учасник Революції гідності. Журналіст, поет, соціолог, громадський діяч. Готувався до захисту кандидатської дисертації. Член Української Республіканської Партії. 4 квітня 2014, вже після Євромайдану, викрадений із двору власного будинку у місті Корсунь-Шевченківський. Наступного дня його тіло було знайдене за 15 км від міста у Виграївському лісі з кайданами на руках та слідами жорстоких катувань.
102. **Нечипоренко Анатолій Ілліч** (1.09.1941 – 11.04.2014) – із Брусилова на Житомирщині. Проживав у Києві. З 1988 працював у “Київзовніштрансі” на міжнародних перевезеннях. Після виходу на пенсію трудився в охороні гаражного кооперативу “Пролісок”. Був важко травмований на Майдані 18 лютого: закрита черепно-мозкова травма і вдавнений перелом кісток черепа. Після травми перебував у комі, але перед смертю прийшов до тями і впізнав рідних.
103. **Сидорчук Юрій Володимирович** (2.05.1961 – 28.06.2014) – із Волині. Поранений на Майдані 18 лютого кулею великої кінетичної енергії з проникненням у мозок. 19.02.14 о 00:50 тіло було доставлене у коматозному стані в Інститут нейрохірургії України і там проопероване. 27 лютого разом із групою інших поранених учасників Майдану перевезений на лікування до

Чехії. Смерть настала внаслідок тяжких черепно-мозкових поранень. Помер, не приходячи до тями.

104. Орленко Віктор Миколайович (8.03.1963– 3.06.2015) – із Чернігівщини. Колишній афганець, учасник Євромайдану, залізничник за фахом, мешканець Києва. Під час розстрілів на Майдані 18 лютого 2014 біля його сина розірвалася граната. Віктор намагався допомогти тому, але снайпер вистрілив йому в голову. З Будинку профспілок у вкрай важкому стані доставлений у реанімацію київського Інституту нейрохірургії. У швидкій був ще притомним і розповідав про дітей, роботу, Афганістан. Оскільки куля розлетілася на частини, лікарі не змогли дістати уламки з мозку. Два місяці провів у комі. Лікувався в Німеччині, помер після повернення додому (звання Героя України присвоєно 17.02.2016).

Чотирма указами Президента України (21.11.2014, 20.02.2015, 17.02.2016, 13.06.2017) 102 громадяни України, які представляли всі регіони нашої країни, окрім Одеської, Миколаївської, Херсонської, Луганської областей і Севастополя, удостоєні звання Героя України. Ще дві особи (Кіпіані Д., Хуриця З.), які не мали українського громадянства, нагороджені Орденом Героїв Небесної Сотні (посмертно).

3. Пішли у безсмертя¹⁴⁶

1. **Аніщенко Олексáндр Григорович** (17.12.1969 – 5.05.2014) – підполковник групи “Альфа” Служби безпеки України (СБУ), полковник (посмертно), заступник начальника сумського підрозділу “Альфа”. Пострілом із гранатомета московського бандита його розірвало на шматки у Слов’янську на Донеччині. Похований на Алеї почесних громадян на центральному міському цвинтарі у Сумах (звання *Героя України* присвоєно 2.01.2015).
2. **Лужéвський Руслан Михайлович** (31.08.1975 – 5.05.2014) – капітан групи “Альфа” СБУ, спецпризначенець. Героїчно загинув під час антитерористичної операції (АТО) проти московських бандитів у Слов’янську (звання *Героя України* присвоєно 3.11.2014).
3. **Кульчицький Сергій Петрович** (17.12.1963 – 29.05.2014) – генерал-майор, начальник управління бойової та спеціальної підготовки Головного управління Національної гвардії України. Вертоліт Мі-8, на якому він летів, був збитий московськими терористами поблизу г. Карачун у Слов’янську (звання *Героя України* присвоєно 20.06.2014).
4. **Сенюк Тарас Михайлович** (22.06.1980 – 3.06.2014) – підполковник, командир 1-го аеромобільно-десантного батальйону окремої аеромобільної бригади Високомобільних десантних військ Збройних сил України (ЗСУ). Загинув у боротьбі з московськими бандитами поблизу Слов’янська (звання *Героя України* присвоєно 20.06.2014).
5. **Могилко Костянтин Вікторович** (27.05.1978 – 6.06.2014) – підполковник, командир літака, командир ескадрильї “Блакитна стежа” окремої бригади транспортної авіації Повітряних сил (ПС) ЗСУ. Його транспортний літак АН-30Б, що здійснював спостережувальний політ у зоні АТО, був збитий московськими бандитами над Слов’янськом (звання *Героя України* присвоєно 20.06.2014).
6. **Зелéнський Євгеній Олексáндрович** (28.01.1991 – 24.06.1014) – старший лейтенант, командир спецгрупи полку спецпризначення оперативного командування “Північ” Сухопутних військ ЗСУ. Попав у засідку під час сутички з московськими терористами у місті Щастя на Луганщині. Поранений від пострілу ворогом з реактивного протитанкового гранатомету. Помер від ран у реанімаційному відділенні Центрального військового клінічного госпіталю (м. Київ) (звання *Героя України* присвоєно 23.08.2014).
7. **Майборода Дмитро Олександрович** (17.04.1980 – 14.07.2014) – майор, командир екіпажу літака Су-26 окремої бригади військово-транспортної авіації Повітряних сил ЗСУ. Загинув у Краснодонському районі на Луганщині, де його літак був підбитий московськими терористами (звання *Героя України* присвоєно 4.12.2014).
8. **Коваленко Юрій Вікторович** (16.07.1977 – 15.07.2014) – підполковник, заступник командира загону спеціального призначення окремого полку спеціального призначення оперативного командування “Південь” Сухопутних військ ЗСУ. Загинув поблизу с. Провалля на Луганщині

- внаслідок обстрілу ворогом з мінометів пункту прикордонного контролю Ізварине на Луганщині (звання *Героя України* присвоєно 31.03.2015).
9. **Завада Богдан Олексійович** (26.06.1979 – 16.07.2014) – лейтенант Національної гвардії України, командир роти спецпризначенців. Загинув у ході боїв з московськими бандитами за с. Маринівка Шахтарського району на Донеччині під час війни на Сході України (звання *Героя України* присвоєно 19.07.2014).
 10. **Лаврєнко Олексáндр Миколáйович** (09.03.1983 – 21.07.2014) – капітан ЗСУ, командир танкової роти окремої механізованої бригади ЗСУ. Героїчно загинув у бою з московськими бандитами під с. Піски на Донеччині, підірвавши себе в танку (звання *Героя України* присвоєно 9.09.2016).
 11. **Гарматій Володимир Михайлович** (4.08.1992 – 26.07.2014) – молодший лейтенант, командир мінометного взводу. Учасник Євромайдану. Підірвався на міні ворога під Сєвєродонецьком на Луганщині (звання *Героя України* присвоєно 13.10.2016).
 12. **Кривоносов Сергій Сергійович (“Граніт”)** (26.04.1978 – 4.08.2014) – майор, начальник штабу – перший заступник командира батальйону окремої аеромобільної бригади. Загинув під час обстрілу з боку Росії системи “Град” позицій українських військових на Луганщині (звання *Героя України* присвоєно 4.12.2014).
 13. **Міхнюк Олег Іванович** (27.10.1965 – 20.08.2014) – сержант, ветеран війни в Афганістані, заступник голови Української Спільки ветеранів Афганістану, кавалер численних орденів та медалей. Активіст Революції гідності. Був у батальйоні “Айдар”. Загинув під час бойових дій за визволення Луганська від московських бандитів біля селища Новосвітлівка на трасі Луганськ – Краснодар (звання *Героя України* присвоєно 21.08.2015).
 14. **Снітко Андрій Володимирович (“Хома”)** (25.01.1996 – 20.08.2014) – боєць батальйону “Азов”. Героїчно загинув під час бою за Іловайськ на Донеччині, наклавши власним тілом ворожу гранату. Своєю смертю врятував життя двом бойовим побратимам (звання *Героя України* присвоєно 21.11.2016).
 15. **Пікус Євгєній Михáйлович** (14.09.1970 – 25.08.2014) – полковник Державної прикордонної служби України. Загинув у бою біля селища Талове на Луганщині під час нападу ДРГ терористів за підтримки ЗС Росії. Врятував життя товаришу (звання *Героя України* присвоєно 26.04.2018).
 16. **Лóскот Євген Олександрович (“Баха”)** (22.05.1983 – 7.09.2014) – капітан ЗСУ, командир підрозділу. На бойовій машині піхоти (БМП) наніс великі втрати ворогу. Загинув у нерівному бою, оточений під с. Весела Гора Слов’яносербського району на Донеччині (звання *Героя України* присвоєно 23.08.2017).
 17. **Колодій Сергій Володимирович (“Кіборг”)** (04.02.1981 – 28.09.2014) – капітан ЗСУ, командир роти механізованого батальйону. Загинув у бою при відбитті танкової атаки російських збройних формувань на аеропорт Донецька (звання *Героя України* присвоєно 23.08.2016).

18. **Цимбал Сергій Володимирович (“Легіонер”)** (26.02.1986 – 7.10.2014) – солдат. Під Дебальцево на Донеччині потрапив у засідку московських спецпризначенців. Загинув, прикривши собою відхід розвідувальної групи (звання *Героя України* присвоєно 13.11.2015).
19. **Табалá Сергій Олександрович (“Сєвєр”)** (16.12.1995 – 6.11.2014) – доброволець, вояк окремого батальйону Добровольчого Українського корпусу “Правий сектор”. Із Лебедина Сумської області. Учасник Революції гідності. В зоні АТО був поранений, але лишився в строю. Загинув від артилерійського снаряду 100-мм протитанкової гармати МТ-1” “Рапіра” під час штурму московськими бойовиками диспетчерської вежі в аеропорту Донецька. Наймолодший герой АТО (звання *Героя України* присвоєно 21.11.2016).
20. **Зубков Іван Іванович (“Краб”)** (01.11.1973 – 20.01.2015) – старший лейтенант. Командир роти вогневої підтримки десантно-штурмової бригади ЗСУ. Загинув після підриву бойовиками другого поверху нового Донецького терміналу (звання *Героя України* присвоєно 10.06.2015).
21. **Зінич Ігор Вікторович (“Псих”)** (06.09.1989 – 20.01.2015) – молодший сержант медичної служби. Загинув у боях із московськими бойовиками за Донецький термінал, рятуючи життя поранених (звання *Героя України* присвоєно 14.10.2015).
22. **Брановіцький Ігор Євгенович (“Натрій”)** (25.04.1976 – 21.01.2015) – солдат, кулеметник десантного штурмового батальйону “Житомир”. Учасник Євромайдану. Захисник Донецького аеропорту. Попав у полон до ворогів, рятуючи поранених товаришів. Після катування був застрелений у тимчасовій в’язниці в Донецьку двома пострілами у голову російським терористом-недолюдком (звання *Героя України* присвоєно 23.08.2016).
23. **Довгий Олег Іванович** (6.01.1993 – 31.01.2015) – лейтенант ЗСУ. Заступник командира гірсько-піхотної роти, 15-й гірсько-піхотний батальйон. Загинув 31 січня 2015-го від кулі ворожого снайпера при спробі надати допомогу пораненим побратимам на блокпосту поблизу смт Чорнухиного на Луганщині (звання *Героя України* присвоєно 23.08.2018).
24. **Капуш Олександр Васильович** (27.07.1991 – 6.02.2015) – старший солдат розвідувального взводу 128 гірсько-піхотної бригади. Учасник боїв за Донецький аеропорт і за Дебальцево. У бою з московітами біля смт. Чорнухино прикрив собою товариша від гранати. Загинув, але позиція була відстояна (звання *Героя України* присвоєно 12.10.2017).
25. **Тельнов Євгеній Львович (“Усач”)** (20.11.1961 – 11.02.2015) – солдат Національної гвардії України, доброволець батальйону “Донбас”. Загинув у бою під с. Широкине Новоазовського району на Донеччині, потрапивши в засідку ворога (звання *Героя України* присвоєно 27.03.2017).
26. **Семéнов Вячеслав Анатолійович** (23.07.1969 – 17.02.2015) – старший лейтенант Державної прикордонної служби України. Загинув під Фащівкою (біля Дебальцево) Перевальського району на Луганщині від осколку снаряда московського танка. При евакуації тіла у БМП влучив снаряд, машина

загорілася та залишилася на окупованій території (звання *Героя України* присвоєно 11.03.2016).

27. **Сліпак Василь Ярославович (“Міф”)** (20.12.1974 – 29.06.2016) – учасник Помаранчевої революції (2004) і Євромайдану (2013–2014). Відомий український співак у Франції. Великий патріот України, куди повернувся з початком війни на Донбасі. Став учасником АТО. Загинув у бою з московськими терористами від кулі снайпера під с. Луганське Бахмутського району на Донеччині (звання *Героя України* присвоєно 20.02.2017).
28. **Яровий Микита Олександрович (“Шайтан”)** (2.02.1995 – 18.12.2016) – лейтенант, командир механізованої роти. Під час атаки на Світлодарській дузі на Донеччині убитий бандитським снайпером (звання *Героя України* присвоєно 21.11.2016).
29. **Кизило Андрій Олександрович (“Орел”)** (1.05.1993 – 29.01.2017) – капітан, майор (посмертно). Після захоплення опорного пункту ворога під Авдіївкою на Донеччині загинув внаслідок прямого влучення в окоп ворожого снаряду (звання *Героя України* присвоєно 11.02.2017).
30. **Шаповал Максим Михайлович** (6.07.1978 – 27.06.2017) – військовослужбовець, розвідник, генерал-майор (посмертно) ЗСУ, командир 10-го окремого загону спеціального призначення, начальник спеціального резерву Головного управління розвідки Міністерства оборони України. Три роки був на Східному фронті. Загинув після повернення зі сходу в результаті підризу промосковськими терористами автомобіля у Києві (звання *Героя України* присвоєно 7.09.2017).

* * *

Станом на 24.08.2018 в зоні АТО загинуло 30 Героїв України (з них два з Сумщини). В цілому ж ми виділили їх у кількості 308-ти... Ця цифра на порядку більша, вона представляє тих, хто поклав життя за волю України. Число ж 300 у нашій історії є сакральним, бо нерідко наші герої в такій кількості відстоювали Україну, як і 300 спартанців – Елладу...

З багатьма народами в українців відбувалися сутички – часом як непорозуміння, тому згодом наставало примирення. І тільки лютий московський ворог у своїй ненависті до людства і сьогодні безпричинно проливає нашу кров і не є претендентом на наше прощення, бо гріхи жахливих убивць спроможний відпустити тільки Бог, але є сумніви щодо таких намірів у милосердного, проте справедливого Творця...

Тисячі матерів у всі віки існування українського народу так і не дочекалися своїх дітей, які склали голови за рідну землю. Ми ніколи не повинні забувати їх, якщо ми не хочемо, щоб нас забув Бог...

ПРИМІТКИ

ПРОЛОГ

- ¹ *Матеріал був підготовлений Мозговим І. П. спеціально для цієї книги.*
- ² Мозговий І. П. Аномалії духу. Суперечності духовно-релігійного розвитку 90-х / ред. І. І. Мозгова. – Суми : ВВП “Мрія-1”, 2001. – 144 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [“http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/50179](http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/50179)
- ³ Мозговий І. П. Агонія епігонів. – Суми : МакДен, 2000. – 147 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/50237>
- ⁴ Мозговий І. П. Аномалії духу – 2. Суперечності духовно-релігійного розвитку 2000-х. – Суми : Ярославна, 2015. – 193 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/50050>
- ⁵ Ліпкан В. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України : монографія. – К. : Текст, 2003. – С. 459.
- ⁶ Білецький В. Це ми, Плането, – українці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=85093
- ⁷ Монастирський В. Націоналізм чим він є, або Чому українцям конче потрібно бути націоналістами. – Львів : Каменярь, 2012. – 123 с.
- ⁸ Мирон-Орлик Д. Ідея і чин України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://gartua.io.ua/s409025/ideya_i_chin_ukraeni_dmitro_miron-orlik
- ⁹ Шевченко Т. Г. І Архімед, І Галілей... // Кобзар. – К. : Дніпро, 1980. – С. 553.
- ¹⁰ Шевченко Т. Г. “І мертвим, і живим...” // Кобзар. – К. : Дніпро, 1980. – С. 266.

РОЗДІЛ 1

1.1. Тернистий шлях до волі

- ¹¹ *Ідея матеріалу була започаткована автором 11.08.2000 у газеті “Діалог”.*
- ¹² У 2000 році.

1.2. Великий гетьман

- ¹³ *Ідея матеріалу була започаткована автором 30.04.2009 у газеті “АкадеМіх”.*
- ¹⁴ У 2009 році.
- ¹⁵ Історія русів / укр. пер. – К. : Рад. письменник, 1991. – С. 262, 268.

1.3. Перша Конституція

- ¹⁶ *Ідея матеріалу була започаткована автором 4.04.2010 під час його виступу на Сумському обласному радіо. Надалі матеріал був доповнений і переформатований.*
- ¹⁷ Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана. Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>
- ¹⁸ Там само.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ Там само.
- ²² Там само.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ Там само.
- ²⁵ Там само.
- ²⁷ Там само.
- ²⁸ Там само.
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ Там само.
- ³¹ Там само.
- ³² Там само.
- ³³ Там само.

1.4. На шляху до державності

- ³⁴ *Ідея матеріалу була започаткована автором 11.08.2000 у газеті “Діалог” (“Тернистий шлях до волі”).*

1.5. Наша сила – в єдності

- ³⁵ *Ідея матеріалу була започаткована автором 20.01.2001 у газеті “Сумщина”.*
- ³⁶ У 2001 році.

1.6. Непорушна єдність

- ³⁷ *Ідея матеріалу була започаткована автором 22.01.2005 у газеті “Сумщина” (“Утретє на ті ж граблі народ не наступить”) і 21.01.2005 у виступі на Сумському обласному радіо.*

³⁸ У 2005 році.

³⁹ У 2005 році.

1.7. Наша єдність – назавжди

⁴⁰ *Ідея матеріалу була започаткована автором 20.01.2007 у газеті “Сумщина”.*

⁴¹ І литвинівського. В період президентства В. Ющенка (2005–2010) склався блок комуністів з регіоналами й литвинівцями задля спільної боротьби з українською державністю. Саме зрада ренегата О. Литвина спричинила до державного перевороту регіоналів у 2010.

⁴² Самозакоханість і бездіяльність Віктора Ющенка.

1.8. Відновлення державності

⁴³ *Ідея матеріалу була започаткована автором 25.08.2000 у газеті “Діалог”.*

1.9. Перший ювілей держави

⁴⁴ *Ідея матеріалу була започаткована автором 15.07.2000 у газеті “Сумщина”.*

⁴⁵ У 2000 році.

1.10. Українська держава: здобутки, втрати, сподівання

⁴⁶ *Ідея матеріалу була започаткована автором 1.09.2000 у газеті “Діалог”.*

1.11. Чи потрібна політична реформа?

⁴⁷ *Ідея матеріалу була започаткована автором у газеті “Сумщина” 29.08.2002 (“Ініціативи Президента відповідають концепції європейського вибору”) і 23.04.2003 (“Що дасть політична реформа”).*

1.12. Ветерани УПА і Закон

⁴⁸ *Ідея матеріалу була започаткована автором у зб. наук. праць “Проблеми інтеграції науково-освітнього, інтелектуального потенціалу в державотворчому процесі”. – Вип. 4. – Тернопіль – Бахчисарай: ТДТУ ім. І. Пулюя, 2006. – С. 287–294 (“Правові аспекти розв’язання проблеми ветеранів УПА як шлях до інтеграції українського суспільства”).*

⁴⁹ Закони України. – Т. 1. – К. : Ін-т законодавства ВР України, 1996. – С. 371.

⁵⁰ Закони України. – Т. 1. – К. : Ін-т законодавства ВР України, 1996. – С. 370.

⁵¹ Международное право в документах. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : МЦУПЛ, 2000. – С. 757.

- ⁵² Действующее международное право : в 3-х т. – Т. 1. – М. : Моск. незав. ин-т межд. права, 1996. – С. 197.
- ⁵³ Закони України. – Т. 1. – К. : Ін-т законодавства ВР України, 1996. – С. 371.
- ⁵⁴ Действующее международное право : в 3-х т. – Т. 2. – М. : Моск. незав. ин-т межд. права, 1996. – С. 6, 10.
- ⁵⁵ Действующее международное право : в 3-х т. – Т. 2. – М. : Моск. незав. ин-т межд. права, 1996. – С. 604.
- ⁵⁶ Действующее международное право : в 3-х т. – Т. 2. – М. : Моск. незав. ин-т межд. права, 1996. – С. 577.
- ⁵⁷ Действующее международное право : в 3-х т. – Т. 2. – М. : Моск. незав. ин-т межд. права, 1996. – С. 577.
- ⁵⁸ Кримінальний кодекс України. – К. : Форум, 2004. – С. 198.
- ⁵⁹ Закон України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”. – К. : Парламентське вид-во, 2001. – С. 7.

1.13. Ніяка партія не може бути поза критикою

- ⁶⁰ *Ідея матеріалу була започаткована автором 19–26.12.2012 у газеті “Панорама” (“Іван Мозговий: “Я не виступаю проти “Свободи” – я просто побачив виразку у партії”) і на особистій сторінці Facebook автора.*
- ⁶¹ Відкритий лист Олегу Тягнибоку на особистій сторінці Facebook Івана Мозгового.

1.14. Старі – нові назви...

- ⁶² *Ідея матеріалу була започаткована автором 2–9.03.2015 у газеті “Панорама” і на особистій сторінці Facebook Мозгового І. П.*

РОЗДІЛ 2

2.1. Загадки Різдва Христового

- ⁶³ *Ідея матеріалу була започаткована автором 5.01.2017 у газеті “Експрес” (Львів, “Міфи про народження Христа”).*
- ⁶⁴ *Емерит* – той, хто зрікся, пішов на покій.
- ⁶⁵ 265-й папа Римський (2005–2013).

2.2. “Втрачені роки” Ісуса

- ⁶⁶ *Окремі ідеї матеріалу були започатковані автором 15.04.2017 під час його виступу на телебаченні на каналі 1+1 у програмі “Таємний код віри” (Київ).*

- ⁶⁷ *Георгій Коваленко* – релігійний і громадський діяч, ректор Відкритого Православного Університету Святої Софії-Премудрості. Ведучий телевізійної програми “Таємний код віри” на телеканалі “1+1”.
- ⁶⁸ Мозговий І. П. Утвердження християнства (I–II ст. н.е.) : античні писемні джерела. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2011. – 372 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/jshui/handle/123456789/7302>
- ⁶⁹ Мозговий І. П. Еволюція християнства (III–I пол. VI ст. н.е.) : античні писемні джерела. – Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2015. – 570 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/50534>
- ⁷⁰ *Йосифа Флавія* – давньоєврейського історика (37 – бл. 100).
- ⁷¹ *Талмуді* – збірнику давньоєврейських коментарів до Танаха (III–VII ст. н.е.).
- ⁷² *Таціта* – давньоримського історика й ритора (55/57 – 117/120).
- ⁷³ *Светонія* – давньоримського історика (бл. 70 – 140/160).
- ⁷⁴ *Плінія Молодшого* – давньоримського письменника (61/62 – бл. 114).
- ⁷⁵ *Лукіана* – давньогрецького ритора, філософа й сатирика (бл. 120 – бл. 190).
- ⁷⁶ *Цельса* – давньогрецького ритора й критика християнства (II ст. н.е.).
- ⁷⁷ *Порфирія* – давньогрецького філософа (бл. 233 – бл. 304).
- ⁷⁸ *Гієрокла* – давньогрецького письменника й політичного діяча (III – IV ст. н.е.).
- ⁷⁹ *Юліана* – давньоримського імператора, борця з християнством (331–363), який спробував відродити язичництво.
- ⁸⁰ Мозговий І. П. Елліни на східних рубежах Ойкумени // Сучасна картина світу. Природа, суспільство, людина : зб. наук. праць. – [Вип. 4]. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – С. 39–48 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/57534>

2.3. Таємниця Христового воскресіння

- ⁸¹ *Ідея матеріалу була започаткована автором 13.04.2017 у газеті “Експрес” (Львів).*
- ⁸² В газеті виділені курсивом слова помилково приписані учаснику дискусії, В. Мамчичу.

2.4. Великдень

- ⁸³ *Матеріал був підготовлений автором у 2005 для друку у газеті “АкадеМікс” під рубрикою “Атон”, але тоді в світ не вийшов через закриття рубрики.*

2.5. День святого Валентина

- ⁸⁴ *Ідея матеріалу була започаткована автором 27.02.2004 у газеті “АкадеМікс” під рубрикою “Атон” і в лютому 2007 в газеті “Гаудеамус”.*

2.6. Вірування сивої давнини

- ⁸⁵ *Ідея матеріалу була започаткована автором 25.10.2002 у газеті “АкадеМіх” під рубрикою “Атон”.*

2.7. Минуле в сьогоденні

- ⁸⁶ *Матеріал був підготовлений Мозговим І. П. спеціально для цієї книги.*
- ⁸⁷ Короткі відомості про свята Православної церкви / укл. протоієрей Кислашко О., ієрей Кислашко Я. – К. : УПЦ КП, 1992. – С. 3.
- ⁸⁸ Васюрина А. А. Культура Западної Слобожанщини в пошуках самобытності : современные измерения // Культурология в контексте гуманитарного знания : в 3 ч. – Курск : Курск. гос. ун-т, 2013. – Ч. 1. – С. 126 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [\[PDF\] з домену sumdu.edu.ua](#)
- ⁸⁹ Матвеева Н., Голобородько А. Святі й свята України. – К. : Укр. Центр духовної культури, 1995. – С. 75.
- ⁹⁰ Мокрий В. Церква в житті українців. – Львів – Краків – Париж : Просвіта, 1993. – С. 69.
- ⁹¹ Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис : у 2 т. – Мюнхен : Українське вид-во, 1958. – Т. 2. – С. 158.
- ⁹² Православний церковний календар на 2015 рік. – К. : Вид. відділ УПЦ КП, 2014. – 216 с.
- ⁹³ Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис : у 2 т. – Мюнхен : Українське вид-во, 1958. – Т. 1. – С. 32.
- ⁹⁴ У цьому матеріалі використані спогади старожилів, які мешкали на території Сумщині, а також ранні спостереження автора за народними звичаями, участь і їх відзначенні.

2.8. Свята Покрова

- ⁹⁵ *Ідея матеріалу була започаткована автором під час його виступу перед студентами Української академії банківської справи у сквері “Академічний” (13.10.2010) і виступу на Сумському обласному телебаченні (14.10.2017).*
- ⁹⁶ Указом Президента України Петра Порошенка Свято 14 жовтня 2014 з метою вшанування мужності та героїзму захисників незалежності та територіальної цілісності України, а також військових традицій і звичаїв українського народу встановлене свято – День захисника України (цим же указом скасовано “День захисника Вітчизни”, що відзначався 23 лютого). На сьогодні учасники національно-визвольних змагань визнані нашою державою. Таким чином, день 14 жовтня став у нас чотирикратним святом (Покрови Пресвятої Богородиці, Українського Козацтва, Української зброї і Захисника України). Пам’ять про звичаї учасників минулих звичаїв надихає сучасних захисників України, які протистоять московській агресії, додає їм сили і мужності.

2.9. Релігійно-правові засади переборення церковної кризи в Україні

- ⁹⁷ *Ідея матеріалу під назвою “Релігійно-правові засади переборення церковної кризи в Україні” була започаткована автором у фаховому збірнику наукових праць “Проблеми інтеграції науково-освітнього, інтелектуального потенціалу в державотворчому процесі. – Вип. 3. – Тернопіль : ТДТУ ім. І. Пулюя, 2004. – С. 245–250”.*
- ⁹⁸ Устав об управленні Української Православної Церкви // Журн. Моск. Патриархии. – 1991. – № 5. – С. 2.
- ⁹⁹ Православное информационное агентство. Русская линия. Новости. Полная сводка новостей от 27.06.2002 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://rusk.ru/svod.php?date=2002-06-27>
- ¹⁰⁰ Воссоединение Украины с Россией : документы и материалы : в 3 т. – Т. 3 : 1651–1654 годы. – М. : АН СССР, 1953. – С. 534–543.
- ¹⁰¹ Конституція України. Офіційне видання. – К. : Укр. центр правничих студій, 2006. – С. 18–19.
- ¹⁰² Право і релігія : зб. матеріалів та нормативно-правових актів / під ред. В. В. Костицького. – Івано-Франківськ : ЛІК, 2000. – С. 14.
- ¹⁰³ Кримінальний кодекс України. Офіційний текст. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – С. 78–79, 86–87.
- ¹⁰⁴ Там само. – С. 78.
- ¹⁰⁵ Там само. – С. 180.

2.10. Сім раз відміряй

- ¹⁰⁶ *Ідея матеріалу була започаткована автором 19.02.2005 у газеті “Сумщина” (“Сім разів відміряй”).*
- ¹⁰⁷ Помаранчевої.
- ¹⁰⁸ Юлія Тимошенко – громадський і державний діяч, політик, прем'єр-міністр України (2005, 2007–2010), народний депутат України з 1997.

2.11. Ювілейний Помісний собор

- ¹⁰⁹ *Ідея матеріалу була започаткована автором 16.07.2008 у газеті “Сумщина” (“Петро Калнишевський – у сонмі святих”).*
- ¹¹⁰ Влітку 2008 року.

2.12. Про істину, про “друзів” і Платона...

- ¹¹¹ *Ідея матеріалу була започаткована автором 7.05.2011 у газеті “Сумщина”.*
- ¹¹² Багалій Д. І. Історія Слобідської України. – Х. : Основа, 1990. – С. 29.

2.13. “Доки ж ти, Катіліно...?”

- ¹¹³ *Ідея матеріалу була започаткована автором (псев. “Богдан Чуб”) 8.03.2012 у газеті “Сумщина”.*
- ¹¹⁴ Хвостенко Г. Політична запопадливість до добра не доводить // Сумщина. – 2.02.2011.
- ¹¹⁵ Артюх В. Антиісторичний проект, або Про “родітелей” і “радетелей” // Сумщина. – 11.03.2011.
- ¹¹⁶ Манжела Б. Платон мій друг, а істина – ще більший друг. – Суми і сумчани. – 18.03.2011.
- ¹¹⁷ Манжела Б. Історична справедливість чи політична доцільність? // Ярмарок. – 1.03.2012.
- ¹¹⁸ Бубнов В. Будуємо нову країну ... з комуністичною пам’яттю? // Сумщина. – 1.04.2011; Хвостенко Г. Німець скаже: “Ви хазари” – “Хазари! Хазари!” // Суми і сумчани. – 22.04.2011; Мозговий І. Про істину, про “друзів” і Платона... // Сумщина. – 7.05.2011; Нужний В. Не гендлюйте історією Слобідської України, “господа”! // Діалог. – 29.03.2012; Хвостенко Г. Методи “землячка” // Ярмарок. – 1.03.2012.
- ¹¹⁹ Чалий Б. Про пам’ять і пам’ятники, або Напівправда гірше брехні // Ярмарок. – 17.11.2011.
- ¹²⁰ Кондратенко С., Манжела Б. Хто заганяє історію в прокрустове ложе? // Ярмарок. – 15.12.2011.

2.14. Про Христа, який створив ... іслам!

- ¹²¹ *Ідея матеріалу була започаткована автором у травні 2017 у газеті “Резонанс” (“Про Христа, який створив іслам, і не лише...”). У публікації використаний матеріал з особистих спостережень автора.*
- ¹²² Рибак Т.-Т. Освіта біля витоків Державотворення Національно-демократичної України. – Тернопіль : Тов. “Новий колір”, 2008. – С. 5.

ЕПІЛОГ

- ¹²³ Джек Лондон. Твори : у 12 т.– К. : Дніпро, 1972. – Том 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://coollib.com/b/313275>
- ¹²⁴ *Матеріал був написаний автором у 2007 під впливом ідей філософських учень стоїцизму й неоплатонізму, але тоді його не вдалося надрукувати.*
- ¹²⁵ Рели Уолтер. “Что жизнь...” // Европейская поэзия Возрождения. – М. : Худож. лит., 1974. – С. 506.
- ¹²⁶ Дикий Александр. “Было времечко...” // Поэзия трубадуров. Поэзия миннезингеров. Поэзия вагантов. – М. : Худож. лит, 1974. – С. 394.
- ¹²⁷ По Э. А. Сновиденье в сновиденье // Стихотворения. Проза. – М. : Худож. лит., 1976. – С. 36.

- ¹²⁸ Аль-Ахталь. “Когда мы...” // Арабская поэзия средних веков. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 116.
- ¹²⁹ Старинная песня // Поэзия и проза Древнего Востока. – М. : Худож. лит., 1973. – С. 312.
- ¹³⁰ Абу Мансур Дакики. “Как ты изменчив, мир...” // Поэзия народов СССР IV–XVIII веков. – М. : Худож. лит., 1972. – С. 112.
- ¹³¹ Краско И. “Лишь к одной единой...” // Поэзия социалистических стран Европы. – М. : Худож. лит., 1976. – С. 567.
- ¹³² Джек Лондон. Твори : у 12 т.– К. : Дніпро, 1972. – Том 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://coollib.com/b/313275>
- ¹³³ Рамон де Кампоамор. “Сия эпитафия...” // Европейская поэзия XIX века. – М. : Худож. лит., 1977. – С. 454.
- ¹³⁴ Попсо-Франко (20) -= Віка -= Україна рок-н-рол [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=2fC1HNNK9Wk>
- ¹³⁵ Васюрина А. А. Контркультура как механизм парадигмальных сдвигов в культуре // Сучасна картина світу : інтеграція наукового та поза наукового знання : зб. наук. праць. – Суми : Ініціатива, 1999. – С. 55 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/56634>
- ¹³⁶ Марк Аврелий. Наедине с собой // Римские стоики. Сенека. Эпиктет. Марк Аврелий. – М., 1995. – С. 316.
- ¹³⁷ Джордж Гордон Байрон. “Пусть влюбленными лучами...” // Поэзия английского романтизма. – М. : Худож. лит., 1973. – С. 426.
- ¹³⁸ Тут наведений фрагмент юнацьких віршів автора даної праці.
- ¹³⁹ Теннисон А. “У моря...” // Европейская поэзия XIX века. – М. : Худож. лит., 1977. – С. 79.
- ¹⁴⁰ Плотин. Эннеады. – К. : Уцимм-Пресс, 1995–1996; К. : Psylib, 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nsu.ru/classics/bibliotheca/ploti01/index.htm>
- ¹⁴¹ Мозговий І. П. Земля як одухотворена істота : історико-філософський зріз підходу до проблеми // Сучасна картина світу : інтеграція наукового і позанаукового знання : зб. наук. праць. – Вип. 3. – Суми : ВВП “Мрія-1” ЛТД, УАБС, 2004. – С. 164–169. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/58728>

ДОДАТКИ

- ¹⁴² Юхимович В. А льон цвіте... // Пісенний вінок : українські народні пісні з нотами / упор. А. Я. Михалко. – 3-тє вид., доп. – К. : Криниця, 2009. – 686 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://childlibr.org.ua/zhitomirshhina-kraeyznavcha/slavetni-imena-nashogo-krayu/>

1. Уквітчані славою

¹⁴³ *Матеріал був підготовлений і опрацьований Мозговим І. П. спеціально для цієї книги.*

¹⁴⁴ Тут і далі – позначення “псевдо”.

2. Небесна сотня

¹⁴⁵ *Матеріал був підготовлений і опрацьований Мозговим І. П. спеціально для цієї книги.*

3. Пішли у безсмертя

¹⁴⁶ *Матеріал був підготовлений і опрацьований Мозговим І. П. спеціально для цієї книги.*

SUMMARY

Mozgovyi Ivan. The Apotheosis of the idea: the Ukrainian impulse in the context of the spiritual realities of Sumy region. – Sumy : WORLD PRINT, 2018. – 188 p.

The book is a continuation of the research published in the previous works of the author: “Anomalies Spirit” (2001), “The Death-agony of imitators” (2010) i “Anomalies Spirit – 2” (2015).

The publication presents materials that reveal the long, controversial and dramatic way of establishing Ukrainian national ideas in our society. The spiritual and religious principles of the national idea and practical measures on its realization in the process of historical development of Ukraine are analyzed. The general Ukrainian context is interwoven with its manifestation on the territory of Sumy region or is provided through the prism of world perception of the inhabitants of Sumy region as a cross-border region between the world of democracy and the area of totalitarianism.

The book is intended for students, university professors, school teachers, those who are interested in history, religion, politics and spiritual culture in general.

Іван Павлович Мозговий

**АПОФЕОЗ ІДЕЇ:
український порив у контексті
духовних реалій Сумщини**

Комп'ютерний набір *І. П. Мозговий*
Редактор *А. О. Васюріна*
Комп'ютерна верстка *Я. І. Мозговий*

Ілюстрації:

Перша сторінка обкладинки – “Козак Мамай” (фото ілюстрації з мережі Internet).

С. 3 – На під'їзді до села Чернеча Слобода з боку Сум (фото).

С. 4 – “За околицею села Чернеча Слобода. Одна з наших доріг у світ...” (фото).

С. 16 – Орленков А. Полковник Іван Богун. Малюнок.

С. 88 – Свято-Воскресенський Кафедральний собор у м. Суми (фото).

С. 163 – “Русалка” (фото).

С. 183 – “Квітучий льон” (фото).

Підписано до друку 10.11.2018. Формат 60x84/16.
Гарн. “Таймс”. Обл.-вид. арк. 12,5. Умовн. друк. арк. 12,2.
Тираж 300 прим. Зам. № 0203.

Надруковано на обладнанні ТОВ “Коллаж-Принт”
40000, м. Суми, вул. Кузнечна, 4.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК № 5389 від 17.07.2017